

ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

**ТАВРІЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ
НАУКОВІ ЧИТАННЯ**

27-28 січня 2017 р.

м. Київ

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

Казарін Володимир Павлович – в. о. ректора Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, доктор філологічних наук, професор;

Ховрич Сергій Миколайович – доцент кафедри суспільно-правових наук Гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, кандидат історичних наук, доцент;

Дудник Валентина Михайлівна – доцент кафедри суспільно-правових наук Гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, кандидат історичних наук;

Космина Віталій Григорович – доцент кафедри суспільно-правових наук Гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, доктор історичних наук, доцент;

Трофанчук Григорій Іванович – доцент кафедри суспільно-правових наук Гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, кандидат історичних наук, доцент;

Чеканов Всеволод Юрійович – доцент кафедри суспільно-правових наук Гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, кандидат історичних наук.

Таврійські історичні наукові читання: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 27-28 січня 2017 р. – Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2017. – 132 с.

ISBN 978-966-916-224-3

У збірнику представлено стислий виклад доповідей і повідомлень, поданих на міжнародну науково-практичну конференцію «Таврійські історичні наукові читання», яка відбулася на базі Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського 27-28 січня 2017 р.

УДК 001.8:9(063)
ББК 72+63я43

ЗМІСТ

НАПРЯМ 1. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Біліченко Л.С.

Українсько-російські відносини під час
Національно-визвольної війни 1648-1657 рр. 6

Дрозд К.О.

Розвиток земської початкової освіти на півдні України (60-70-ті рр. XIX ст.)..... 10

Дудник В.М.

Громадська активність кримських татар в умовах анексії Криму 14

Комарніцький О.Б.

Діяльність кас взаємодопомоги і студентство педагогічних
навчальних закладів УСРР у 20-30-ті рр. XX ст. 19

Кузьменко А.В.

Проект архітектора В.Г. Заболотного польського
педагогічного інституту в м. Києві..... 24

Ложешник О.С.

Роль козаків чорноморського війська у колонізації території Одещини
кінця XVIII – початку XIX ст. 31

Матвійчук М.А.

Україно-польський союз 1920 р.: спроба об'єднання
проти більшовицької загрози 36

Мосієць О.В.

Трудові досягнення стахановців та норми виробітку 39

Мочкін С.А.

Доля закритих храмів та належного їм культового майна
у Чернівецькій області (1959–1966 роки) 44

Чепурда Г.М.

Ідеї В.В. Докучаєва – основа «Великого плану перетворення природи» 48

Чижова У.А.

Пацифікація 1930 р.: прояв ставлення польської влади
до українського населення Галичини..... 52

Шевченко М.В.

Крымские страницы жизни и творчества К.Г. Воблого 57

НАПРЯМ 2. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Зуб С.В.

Політико-економічні трансформації Європейського Союзу:
загрози та виклики для країн В-4..... 62

Коротаєв О.О.

До питання про повсякденне життя євреїв періоду
царства Соломона (965 – 928 рік до н.е.)..... 67

Максименко О.О.

Відображення сталінських репресій у книзі спогадів
Ш. Бекторе «Волги червона течія» («Volga Qizil Aqarken») 71

Слюсар В.М.

Провокація як інструмент насилля в соціально-історичних процесах 76

Тарасюк Т.А.

Роль інквізиції у процесі виникнення в Західній Європі
«полювання на відьом» в XV ст. 80

Яковлєв А.В.

Роль подвійного гумору в СРСР 83

НАПРЯМ 3. ІСТОРІОГРАФІЯ

Бараненко С.М.

Між науковою доцільністю та ідеологічною заангажованістю:
А. Анфімов як історик поміщицтва..... 87

Темірова Н.Р.

Сучасне освоєння історії Донбасу..... 90

Халхунов С.О.

Українська радянська історіографія про військовий чинник
революційних процесів 1917 року..... 94

Чеканов В.Ю.

Виникнення «генералізуючого пізнання» в історичній науці..... 98

НАПРЯМ 4. АРХЕОЛОГІЯ

Костенко А.В.

Дослідження Віктором Гошкевичем археологічних пам'яток Чорнобаївки 101

НАПРЯМ 5. АНТРОПОЛОГІЯ

Бильк Е.Н., Брагина Т.М.

Мультикультурное пространство вуза как условие формирования
лингвокультурной компетенции иностранных студентов..... 106

Дуденок В.И.

Духовность как проблема философской антропологии 111

Михайлишина О.В.

Место расистской концепции в философии истории 115

НАПРЯМ 6. ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

Бурий А.Р.

Костянтин Леонтьєв і Володимир Соловйов як «дзеркала»
російської культури ХІХ століття..... 120

Горбань Р.А.

Персоналістична герменевтика Чеслава Станіслава Бартніка..... 125

Гордієнко О.О.

Елементи «жорсткого» та «м'якого» менеджменту
в теорії М. Веббера: соціально-філософський аналіз..... 130

НАПРЯМ 1. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Біліченко Л.С.,

студентка кафедри історії

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Науковий керівник: Міронова І.С.,

доктор історичних наук, професор кафедри історії

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ ПІД ЧАС НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1648-1657 РР.

Українсько-російські відносини 1648-1657 рр. пройшли доволі неоднозначний шлях розвитку. Усі супутні цим відносинам процеси безпосередньо впливали на долю України. Для сучасної незалежної Української держави відносини з Росією також мають винятково важливе значення. Складні політико-військові взаємини країн на сучасному етапі створюють труднощі для повнокровного та рівноправного співробітництва й партнерства. Але ці проблеми навряд чи можуть бути досягнуті й подолані без детального вивчення та аналізу їхніх коренів у минулому.

Проблема українсько-російських відносин доби національно-визвольної війни привертала до себе увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників. Разом з тим вона стала чи не найбільш політизованим сюжетом української історії нового часу, що зумовило не лише значні розбіжності в концепціях окремих істориків, шкіл і напрямів в історіографії, а й привнесло чимало ідеологічної упередженості та суб'єктивізму в її висвітленні. Так, радянські дослідники Ф. Шевченко [8], О. Козаченко [3] у більшості своїй були змушені доводити, що Б. Хмельницький вже з 1648 р. остаточно став на шлях приєднання до Москви. Натомість зарубіжні дослідники та науковці діаспори, а саме О. Субтельний [5], Н. Полонська-Василенко [6] навпаки, прагнули зобразити картину непорозумінь і конфліктів, що виникали у стосунках Війська Запорозького з московським царем, починаючи з 1648 р. Зрозуміло, що як перший, так і другий підхід не сприяють з'ясуванню наукової істини, пошук якої необхід-

но проводити, відмовившись від будь-якої упередженості [2, с. 22]. На сучасному етапі дослідженням цього питання займаються такі вітчизняні науковці, як Т.Чухліб [7], В. Брехуненко [1], В. Горобець [2], В. Крисаченко [4] та ін.

Становлення незалежної Української козацької держави Війська Запорозького у середині XVII ст. відбувалося в надзвичайно складних геополітичних умовах. Уперте небажання Речі Посполитої та Кримського ханства визнати суверенітет нового державного утворення робили вкрай проблематичними перспективи реалізації планів гетьмана Богдана Хмельницького. Ця обставина спонукала українське керівництво до енергійних пошуків виходу з кризи на дипломатичній ниві – за допомогою третьої сторони: країни – протектора або групи країн-протекторів [2, с. 23].

Після перших перемог під Жовтими Водами (5-6 травня 1648 р.) та Корсунем (16 травня 1648 р.) наприкінці травня козацька рада під Корсунем прийняла рішення просити допомогу у московського царя Олексія Михайловича. На цьому етапі відносин позиція московського уряду проявилася у двобічності. З одного боку, вабила перспектива поширити свій вплив на Україну для подальшої експансії в стратегічно важливому регіоні, а з іншого боку, з врахуванням уроків Смоленської війни існувало прагнення не ускладнювати стосунки з Польщею. Взаємодія цих двох діаметрально протилежних тенденцій і зумовила політичну лінію Москви в 1648-1653 рр. [5, с. 351].

На початку червня 1648 р. Б. Хмельницький надіслав першого листа до московського царя, в якому містилося прохання надати Україні військову і політичну допомогу. 29 липня 1648 р. в табір Хмельницького під Янушполем прибув перший офіційний представник російського уряду Милков. Він запевнив гетьмана у миролюбному ставленні Москви до українського народу та його боротьби, але далі перемовин та обміну посольствами справа так і не дійшла. Тоді ставку було зроблено на Османську імперію, і вже на початку 50-х рр. XVII ст. з нею підписано угоду, згідно з якою вона взяла Військо Запорозьке під свій захист [6, с. 107].

Проте, незабаром, для Б. Хмельницького став очевидним формальний характер підтримки з боку Туреччини, і знову активізувалася проросійська спрямованість зовнішньої політики козацької держави. На бік гетьмана встала більшість старшин. Для неї визначальними були такі чинники, як спільна релігія, близькість мов, спільність історичної пам'яті, військо-

во-політична слабкість Росії порівняно з Туреччиною, що давало шанс більш повної самостійності майбутньої Української держави [1, с. 225].

На цей час і Москва, намагаючись розширити сферу свого впливу і використати Україну в якості буфера проти Османської імперії, вирішила взяти Військо Запорозьке під свій протекторат. 1 жовтня 1653 р. Земський собор схвалив це рішення, і цар відрядив в Україну посольство на чолі з боярином В. Бутурліним. Для підтвердження своїх намірів 31 грудня 1653 р. Росія оголосила війну проти Польщі [4, с. 180].

Для продовження й проведення з Україною офіційних переговорів, присяги, укладання угод, вручення царської грамоти було обрано Переяслав. 18 січня 1654 р. Переяславська Рада ухвалила рішення про прийняття протекції царя [8, с. 126]. А 21 березня 1654 р. цар і Боярська дума затвердили «статті Богдана Хмельницького» (так звані «Березневі статті»), які визначали становище України у складі Російської держави: республіканська політична система, територіально-адміністративний поділ, судова влада, право самостійних зовнішніх зносин, своя фінансова система [3, с. 217].

Оцінюючи Переяславський договір та Березневі статті, можемо відзначити, що кожен з ініціаторів його укладання дбав про власні інтереси. Для Б. Хмельницького це був найоптимальніший вихід із ситуації. У майбутньому він розраховував розширити кордони Гетьманщини і зміцнити її за допомогою російського війська. Москва також протягом п'яти років користувалася вигодами протекторату. Найважливішим для неї стало повернення Смоленщини і зміцнення свого впливу в Білорусі [7, с. 142].

Досить серйозним випробуванням у стосунках України та Росії стало підписання російською стороною сепаратного Віленського перемир'я (вересень 1656 р.), яке перекреслювало гетьманські плани щодо реалізації програми об'єднання українських земель в єдину національну державу. Повідомлення про результати російсько-польських переговорів викликало обурення в Чигирині. У першій половині жовтня в столиці відбулися старшинські наради з приводу оцінки ситуації та пошуку виходу з кризи, до якої спричинили дії Москви. В нових умовах українське керівництво почало коригувати свій зовнішньополітичний курс, покладаючи в його основу принцип надання пріоритетів військово-політичним союзам зі Швецією та Трансільванією [2, с. 24].

Смерть Б. Хмельницького у 1657 р. стала поворотним моментом в історії Української національної революції і справила значний вплив на розвиток українсько-російських відносин. Цар Олексій Михайлович виходив з традиційної для московських правителів доктрини «збирання руських земель», вбачав у Переяславському договорі можливості для залучення під царський скіпетр Чернігівські та Київські землі. Смерть Б. Хмельницького спричинила ослаблення гетьманської влади і допомогла російському керівництву втілити свої плани в життя [2, с. 25].

Отже, союз з Росією в декотрій мірі сприяв розв'язанню зовнішньополітичних проблем Української держави, однак робив неможливим втілення в життя ідеї національного державного будівництва. Українському народові важко було збагнути тяжкі наслідки союзу республіканської України із самодержавною Російською державою. З якої сторони ми б не оцінювали Переяславський договір 1654 р., цілком очевидно, що кожна із сторін бачила в ньому засіб для реалізації власних планів: Москва хотіла часткову залежність України перетворити на цілковиту, спочатку обмежити, а в майбутньому скасувати українські автономні права та вольності; Чигирин же прагнув, використовуючи Росію як важіль, нарешті вирвати українські землі зі складу Речі Посполитої та розбудувати власну незалежну українську державу.

Список використаних джерел:

1. Брехуненко В. Східна Брама Європи. Козацька Україна в середині XVII – XVIII ст. / В. Брехуненко. – К.: Темпора, 2015. – 504 с.
2. Горобець В. Українсько-російські відносини другої половини XVII – XVIII ст.: тенденції, характер, етапи / Горобець В., О. Струкевич // Український історичний журнал. – 1997. – № 1. – с. 22-43.
3. Козаченко А. Борьба украинского народа против иноземных паработителей за воссоединение с Россией / А. Козаченко. – М.: Госполитиздат, 1954. – 296 с.
4. Крисаченко В. Українсько-московські відносини (1648-1657 рр.). / В. Крисаченко // Україна у світовій історії. – 2014. – №2. – с. 178-191.
5. Субтельний О. Історія України / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.
6. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1995. – Т. 2. – 608 с.

7. Чухліб Т. Переяслав 1654 року та проблема міжнародного утвердження українського гетьманату / Т. Чухліб. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 156 с.

8. Шевченко Ф. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. / Ф. Шевченко. – К.: АН. УРСР, 1959. – 500 с.

Дрозд К.О.,
студентка кафедри історії
Науковий керівник: Міронова І.С.,
доктор історичних наук, професор кафедри історії
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

РОЗВИТОК ЗЕМСЬКОЇ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (60-70-ТІ РР. XIX СТ.)

XXI століття – століття високих новітніх технологій та наукового прогресу. Освіта у будь-який час була показником цивілізованості суспільства й однією з потужних рушійних сил його розвитку. Без знань жодна нація не має перспективи. На даний час в Україні активно йде процес розвитку освіти і визначаються її пріоритети. Національна стратегія розвитку освіти спрямована на підвищення її якості і конкурентоспроможності на європейському та світовому рівнях.

У період сьогодення в нашій країні продовжується тенденція закриття шкіл, особливо в сільській місцевості. Через те земський досвід створення та функціонування мережі початкових шкіл є вагомим у процесі модернізації національної освіти в Україні на сучасному етапі. Важливим завданням є поєднання історичного минулого і сучасних досягнень в освіті, вивчення педагогічного досвіду і використання його у теперішній час. Досвід минулого дає можливість зрозуміти ті процеси, які відбуваються зараз, та через їх усвідомлення визначити шляхи удосконалення освіти сьогодення.

Упродовж тривалого часу увагу науковців привертають події 60-х рр. XIX ст., які стали переломним періодом в історії вітчизняної педагогічної думки та школи. В останні роки цією тематикою плідно займаються такі

науковці, як С. Жуков [2], М. Кудла [3], М. Мінц [4], О. Макуха [5], О. Удод [8], Д. Халамендик [9-10]. На основі праць цих дослідників, автор статті розглядає питання розвитку земської початкової освіти на Півдні України в зазначений період.

Криза кріпосницької системи в Російській імперії спричинила проведення низки соціально-політичних реформ: селянської, судової, земської, міської, військової [2, с. 96]. Серед усіх реформ однією з найбільш послідовних і повних стала земська реформа. «Положенням про земські, губернські і повітові установи» від 1 січня 1864 р. земські установи було введено в шести з дев'яти українських губерній. Головним напрямком діяльності земств стала просвітницько-виховна робота.

Засновником земської школи на Півдні України вважається барон Н. Корфа. З відкриттям земських шкіл він із захопленням почав займатися земськими справами, але особливу увагу він приділив питанню народної освіти. Завдяки йому в Олександрівському повіті Катеринославської губернії нараховувалося близько 40 шкіл [11, с. 174].

Земські школи засновували переважно в селах. Вони мали спочатку трирічне навчання, з 1890-х рр. – чотирирічне, а на початку XX ст. деякі земства мали навіть семирічне навчання. До програми земських шкіл входили: релігія, читання, письмо, рахування, а також співи [10, с. 40].

Оскільки шкільна освіта слабо розвивалася в першій половині XIX ст., розпочинати земствам шкільну справу доводилося в дуже важких умовах, не лише тому, що видатки на народну освіту відносилися до числа «необов'язкових», але й тому, що школи перебували у великому занепаді – навчання в них велося, як правило, безсистемно, не було підручників, вчителі не мали відповідної підготовки [4, с. 152].

Основним завданням земств було повністю охопити навчання дітей та молоді. Земства організовували початкові школи, гімназії, професійні та технічні курси для підвищення освіти вчителів, курси українознавства. Але найбільшу увагу земства приділяли розвитку початкової освіти, надаючи значні асигнування для поширення мережі земських початкових шкіл та їх функціонування [8, с. 45].

За статутом земських установ, починаючи з 1864 р. земства мали право засновувати початкові школи і дбати про їх матеріальне забезпечення. Проте вони не могли впливати на навчальний процес, навчальну програму та призначення вчителів. Земства мали своїх представників у повіто-

вих і губернських шкільних радах, які займалися управлінням початковими школами. Земські школи будувалися не по всій території України. Вони діяли у Полтавській, Харківській, Київській, Херсонській, Катеринославській та Чернігівській губерніях [5, с. 174].

Будівництво початкових шкіл і народних училищ в Україні здійснювалося, головним чином, за індивідуальними проектами архітекторів, земських інженерів і техніків. Аналіз низки проектів і будівель дозволяє виділити два основних типи їх об'ємно-розпланувального вирішення: з компактним розплануванням (коли план будівлі наближається до квадрату) і розчленований, з одностороннім розташуванням класних приміщень уздовж рекреаційного коридору і складною конфігурацією плану [3, с. 290].

Розглядаючи роль українських земств у розвитку народної освіти, С. Русова відзначила особливу роль селянського Бердянського земства Таврійської губернії: «Найбільш уважливо ставився до народної освіти Бердянський повіт, цілком селянський, асигновки на народну освіту в цей час зростали... почалися вони в 1869 році з 19 000 крб, піднялись в 1910 р. до 261 500 крб., – з 18 % загального обрахунку до 37,8 %, тоді, як у інших повітах витрати на освіту не піднімалися вище 12-19 %»[6]. Щодо ефективності просвітницької діяльності членів Бердянського земства досить цікавими є й такі факти. Земські статистичні повітові переписи зафіксували у 1881-1883 рр. чотири відсотки грамотних серед селян Чернігівської губернії, Полтавської – 4,7%, Харківської – 4,8%, а загальний показник грамотних в Україні на початку 80-х рр. XIX ст. складав 4,5 %. За свідченнями, які зібрали повітові земства, у 1866 році нараховувалося 501 школа з 17088 учнями [12]. У той же час у Бердянському повіті цей показник становив 7 % [7]. До речі, цей збірник був знайдений у Софійській бібліотеці М. Драгоманова, що свідчить про опрацювання цих матеріалів українським просвітителем при роботі над статтею «Земства и местный элемент в народном образовании бібліотека М.П. Драгоманова у фондах книгозбірні Софійського університету» [1].

Таким чином, створення земств призвело до розвитку народної початкової освіти в сільській місцевості. Хоча спочатку земські школи мали труднощі на початку їх створення, однак вони стали тією педагогічною основою, на яку спиралися майбутня українська шкільна освіта і стала

тим педагогічним досвідом, на якій має спиратися сучасна система освіти в Україні.

Список використаних джерел:

1. Дергаль Л. Я. / Л. Я. Дергаль // Зб. наук. праць: Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук. – Москва–Запоріжжя, 1991. – С. 30-31.
2. Жуков С. М. Санітарно-гігієнічний стан земських шкіл та його вплив на здоров'я учнів та вчителів у другій половині XIX – на початку XX ст. (на прикладі Харківської губернії) / С. М. Жуков // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: Зб. наук. праць. – Х., 2011. – № 10: Сер. Історія. – Вип. 44. – С. 96-105.
3. Кудла М. В. Система управління початковою школою в Україні у другій половині XIX – початку XX століття / М. В. Кудла // Психологічно-педагогічні проблеми сільської школи. – 2013. – № 47. – С. 289-295.
4. Мінц М. О. Земські початкові школи на Півдні України наприкінці XIX ст. / М. Мінц // Історичні і політологічні дослідження. – № 1/2. – Донецьк, 2006. – С. 50-57.
5. Макуха О. Передумови виникнення земських шкіл в Україні в XIX – на початку XX століть / О. Макуха // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини – К.: Фенікс, 2002. – С. 173-178.
6. Русова С. Українські земства в справі заведення народної освіти / С. Русова // Світло. – 1911. – Листопад. – С. 37.
7. Сборник постановлений Бердянского уездного земского собрания с 1866 г. по 1908 г. . – М.: Тип. Н. Л. Казецкого, 1910. – Т. 2. – 980 с.
8. Удод О. Початкова освіта деяких народів Південної України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Проблема національного та культурного розвитку / О. Удод // Наукові доповіді: Міжнар. наук.-метод. конференція. – Херсон, 1997. – Ч. I. – 228 с.
9. Халамендик В. Д. До питання становлення та розвитку початкової освіти на Півдні України в XIX – на початку XX століття / В. Д. Халамендик // Науковий вісник Миколаївського державного педагогічного університету ім. В. О. Сухомлинського. Зб. наук. праць. Вип. 4. – Миколаїв, 2001. – С. 99-104.

10. Халамендик В. Д. Становлення і розвиток педагогічної освіти Півдня України (друга половина XIX – початок XXI століття): 75-й річниці створення Миколаївської області присвячується: навч. посібник / В. Д. Халамендик. – Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – 400 с.

11. Чехов Н. В. Народное образование в России с 60-х годов XIX века / Н. В. Чехов. – М.: Польза, 1912. – 224 с.

12. Фальборк Г. Народное образование в России / Г. Фальборк, В. Чарнолуцкий. – СПб. : Изд. О. Н. Поповой, 1920. – 263 с.

Дудник В.М.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри суспільно-правових дисциплін
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

ГРОМАДСЬКА АКТИВНІСТЬ КРИМСЬКИХ ТАТАР В УМОВАХ АНЕКСІЇ КРИМУ

Отримавши статус незалежної держави, Україна стала на шлях формування громадянського суспільства, в існуванні якого тривалий час сумнівалися не лише сучасні зарубіжні науковці. Сумніви розвіялися під час подій анексії Криму та бойових дій на Донбасі. Сплеск активності волонтерського руху став відповіддю української громадськості на проблеми захисту незалежності та територіальної цілісності Батьківщини. Невід’ємною сторінкою історії функціонування громадянського суспільства у нашій державі стала громадська активність кримських татар.

На початку 2015 р. кількість евакуйованих із Криму людей сягнула 20 тис. За свідченнями Меджлісу майже половину з них становили кримські татари і зазначена цифра протягом року зростала щоденно, оскільки окупаційна влада почала переслідувати їх національні організації та окремих громадських діячів. Люди, яким загрожує небезпека і хто не бажає змінювати громадянство, виїхали до материкової України, оселившись переважно у Запорізькій та Херсонській областях, решта розмістилися у центральних та західних регіонах [7].

За повідомленнями вінницьких волонтерів в області зупинилися 700 кримських татар. Місцеве населення відгукнулося збором харчових продуктів, ліків, дитячих речей. Сорок родин поселилися у відремонтованому будинку за 40 км від Вінниці. Зміна місця помешкання викликала у переселенців комплекс проблем психічного, фінансового та матеріального характеру, адже справи стосувалися продажу нерухомості у Криму, пошуку зручних місць на новій території, забезпечення конфесійних інтересів там, де нема відповідних молитовних споруд. Більшість зупинилися у невеликих населених пунктах компактними громадами, що дало можливість спільно перейматися проблемами та підтримувати зв'язки із рідними на півострові, які потерпають від соціальних негараздів та політичних утисків [5].

Для підтримки переселенців у 2015 р. була запущена програма регіональних радників при Міністерстві соціальної політики, що реєструє їх, призначає кошти на житло, яких насправді не вистачає ні на купівлю, ні на оренду помешкань. Навіть працевлаштовані біженці левову частку зарплати витрачають саме на його оплату і змушені ретельно заощаджувати. До вирішення проблем юридичного супроводу, гуманітарної та матеріальної підтримки кримчан в цих умовах долучилася громадська організація «Крим-SOS», створена у лютому 2014 р. як ініціатива інформаційного характеру [16].

Лише у квітні 2016 р. у структурі Кабінету Міністрів України владою було створено Міністерство тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. До того більшість гуманітарних проблем кримських татар доводилося вирішувати волонтерам і самим переселенцям. Тоді за ініціативи громадської організації «Ветан» для зближення стосунків між місцевим, переважно українським населенням, та переселенцями із кримських татар розробили проект створення україно-кримськотатарського культурного центру. Функціонування такого закладу дозволить зблизити людей різних культур та релігій, адже, не зважаючи на відмінності, українці і татари є громадянами однієї держави, які можуть сумісними зусиллями розбудовувати свою спільну Батьківщину, показавши успішний приклад взаємної співпраці [10].

Інший приклад взаємних зусиль виявився навесні 2014 р. після анексії півострова і втілювався у формування добровольчої роти «Крим» у складі батальйону «Дніпро-1», що брав участь у боях за Савур-Могили та Іло-

вайськ. У серпні поблизу селища Старобишеве батальйон потрапив під обстріл добровольцям довелося виходити із оточення [9]. Знаковим є те, що у боротьбі кримськотатарського народу союзниками виявляються не лише українці, а й інші народи світу, спільна історія з якими дає наснагу для підтримки через волонтерську допомогу добровольцям [8].

На сприяння інших народів світу розраховував Комітет прав кримськотатарського народу 18 січня 2015 р., коли звернувся до ООН із проханням звернути увагу на становище кримських татар в окупованому Криму. Делегати конференції у Сімферополі ухвалили звернення до Генерального секретаря ООН пана Гі Муна із закликом не допустити знищення народу, просили захистити кримськотатарську молодь від служби у російській армії, а українську владу – ініціювати проведення Міжнародної конференції з безпеки в Криму під егідою ОБСЄ [11].

28 серпня 2016 р. Меджліс закликав ООН, ЄС, Раду Європи, ОБСЄ, НАТО та інші міжнародні організації посилити санкції відносно Росії і залишити їх у силі до повного відновлення територіальної цілісності України в її міжнародно визнаних межах, включно із Кримом та Севастополем [11].

Серед методів боротьби кримськотатарського народу за свою Батьківщину помітно вирізняються акція біля консульства РФ у Стамбулі [3], триразове пікетування посольства РФ у Києві [6], акції, приурочені до Міжнародного дня захисту прав людини, біля пропускного пункту «Чонгар» [1] та у Національній парламентській бібліотеці [2], де йшлося про підтримку арештованих українських громадян, долю зниклих безвісти. Адже на грудень 2016 р. 38 осіб стали політичними арештантами, понад 20 зникли безвісти, 8 знайдені вбитими та кілька ув'язнені у психіатричних клініках [6]. Прокуратура України зафіксувала 88 випадків порушення прав людини, а народний депутат України Рефат Чубаров повідомив про те, що 70 неповнолітніх дітей залишаються без батьківської опіки через заходи новоприбулих властей [2].

Наразі серйозним питанням цієї боротьби стала заборона діяльності Меджлісу, яку міжнародна неурядова організація Freedom House вважає підтвердженням репресій у відношенні кримських татар. «Теоретично російська влада може покарати всіх представників кримськотатарського народу за їх культурну, соціальну та політичну активність. Це пародія на

правосуддя, яка є прикладом порушення прав людини у Криму.» – заявив виконавчий віце-президент організації Даніель Келінгерт [14].

Імперські амбіції російських властей докотилися і до території Туреччини, 12 грудня 2016 р. проросійські структури намагалися не допустити проведення конференції в Університеті економіки та техніки, де були присутні представники міжнародних дипломатичних кіл та турецького уряду. Організатори наукового заходу, серед яких Товариство культури та взаємодопомоги, Товариство турецько-української дружби, Всесвітній конгрес кримських татар, зазнали тиску. Хоча частина акредитованих журналістів погодилася не висвітлювати подію у ЗМІ, конференція відбулася. А в Анкарі за два дні до неї активісти відкрили документальну фотовиставку за назвою «Гібридна депортація», яку колишній політв'язень Геннадій Афанасьєв відніс до найбільш ефективних способів протидії російській пропаганді [15].

Важливою та дієвою стала громадянська блокада Криму, яка розпочалася 20 вересня 2015 р. і тривала до 17 січня 2016 р., часу вступу у силу Постанови Кабінету Міністрів України №1035 «Про обмеження поставок окремих товарів (робіт, послуг)... [4]. Адже дала можливість винести тему деокупації Криму на перші шпальти світових ЗМІ та зупинити великий потік нелегальної продукції, яка не обкладалася податком та митними зборами і збагачувала окупантів [13].

Прикладом спільної перемоги народів світу і кримських татар в тому числі, стала резолюція Генеральної асамблеї ООН про права людини у Криму, прийнята у листопаді 2016 р., де РФ названа державою-окупантом, а Крим та Севастополь – тимчасово окупованими територіями [12].

Аналізуючи події, пов'язані із громадською активністю кримських татар в умовах анексії Криму, можна дійти висновків, що народ, який пережив депортацію 1944 р., змушений на початку третього тисячоліття знову ставати на захист свого законного права жити на власній землі. Але якщо у 1944 р. увага народів світу була прикована до подій Другої світової війни і депортація залишилася однією із численних трагічних сторінок війни, то сьогодні у кримських татар є багато союзників. Це українці, які на своїй землі приймають переселенців, це Українська держава, громадянами якої татари є, це багато країн і народів планети разом із міжна-

родними організаціями світового рівня. Кримські татари мають тил і мають союзників, тому у майбутньому їх чекає перемоги.

Список використаних джерел:

1. Акция «Крым – территория бесправия» прошла возле пункта пропуска Чонгар. URL : <http://censor.net.ua/news/418767>
2. Акция в поддержку семей крымских политзаключенных прошла в Киеве. URL : http://censor.net.ua/photo_news/418865
3. Акция против действий РФ в оккупированном Крыму прошла в Стамбуле. URL : http://censor.net.ua/photo_news/418782
4. Блокада Крыма перешла в другой формат. URL : <http://censor.net.ua/news/407507>
5. Вінницькі волонтери. URL : <http://qha.com.ua/ua/suspilstvo/vinnitskii-volonter-taisa-gaida-za-krim-dovedetsya-voyuvati/751>.
6. Где все люди, которые пропали в Крыму за 2 года оккупации? URL : http://censor.net.ua/video_news/407845
7. За даними РНБО України, за час анексії Кримського півострова було викрадено понад два десятки осіб тільки із кримських татар. URL : <http://tyzhden.ua/News/127982>
8. Из Турции пришла волонтерская помощь для батальона «Крым». URL : http://censor.net.ua/photo_news/372510
9. Комбат «Криму» про кримськотатарський досвід війни. URL : <http://qha.com.ua/ua/interv-yu/kombat-krimu-pro-krimskotatarskii-dosvid-viini/10715>
10. Корінний народ півострова відкриє центр для налагодження зв'язків з вінничанами. URL : <http://qha.com.ua/ua/suspilstvo/u-vinnitsi-krimski-tatari-stvoryat-kulturnii-tsentr/11203>
11. Меджлис призывает ООН, ЕС, Совет Европы, ОБСЕ и НАТО усилить санкции против России. URL : <http://censor.net.ua/news/403409>
12. Принятие в Генассамблее ООН резолюции по Крыму – настоящая победа справедливости. URL : <http://censor.net.ua/news/415162>
13. Результаты блокады Крыма. URL : <http://censor.net.ua/news/406859>
14. Решение Верховного суда РФ о запрете Меджлиса является подтверждением того, что в Крыму происходят массовые репрессии. URL : <http://censor.net.ua/news/408275>

15. Россия пыталась сорвать выступления крымских активистов в Турции. URL : <http://censor.net.ua/news/419040>

16. Українці ставляться краще до переселенців. URL : <http://snip.net.ua/20151030>.

Комарніцький О.Б.,

докторант кафедри історії України

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ДІЯЛЬНІСТЬ КАС ВЗАЄМОДОПОМОГИ І СТУДЕНТСТВО ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УСРР У 20-30-ТІ РР. ХХ СТ.

Матеріальну і трудову допомогу студентам надавали каси взаємодопомоги (КВД), які виникли у березні-квітні 1921 р. Одні з перших кас створили студенти Полтавського, Одеського і Катеринославського ІНО. Вони розробили власні статuti цих економічних формувань [1, с. 118]. 14 листопада 1922 р. Укрголовпрофосвіта спільно з ЦБПС прийняли положення «Про каси взаємодопомоги при студентських комітетах інститутів та технікумів», відповідно до якого КВД, що мали статус юридичної особи, видавали позики найбіднішим студентам, окремим колективам і трудовим артілям, організовували спільно з кооперативами різні заходи. Членами каси могли бути всі студенти, окрім тих, які жили на «нетрудовий дохід своїх батьків, рідних чи самі експлуатували чужу працю, ті, хто боровся проти радянської влади». Вищим органом вважалися загальні збори вкладників, виконавчим – правління, контролюючим – ревізійна комісія. Кошти каси формувалися за рахунок вступних і членських внесків, відсотків з наявних коштів, прибутків від діяльності власних підприємств, проведення різних заходів, організованих спільно з кооперативом (концерти, вистави, лекції, лотереї тощо), різних пожертвувань, державних субсидій тощо [2, арк. 67-68].

У 1927 р. на II всеукраїнській конференції пролетарського студентства підняли питання щодо розмежування функцій економічних комісій ВБПС і профкомів вишів, з одного боку, і КВД, з іншого, оскільки до

цього вони не були чітко прописані. Учасники зібрання визначили, що комісії мали відстоювати економічні інтереси студентства, а саме слідкувати за забезпеченням їх гуртожитками, стипендіями, медичним обслуговуванням; домагатися спільно з правліннями вишів різних пільг для молоді щодо комунальних послуг, харчування. Вони мали і представницьку функцію у відповідних комісіях. Завданнями КВД було надання своїм членам матеріальної допомоги у вигляді видачі короткострокових, довгострокових і безповоротних коштів, пошук для студентів роботи. Каси працювали під загальним керівництвом профкомів. Останні не мали права втручатися у роботу кас. Вони могли лише заслуховувати звіти і давати конкретні вказівки [3].

Одна з кас діяла у Київському ІНО. Її попередником було товариство взаємодопомоги, яке функціонувало з 1922 р. У тому ж році започаткували студентський фонд, оборотні кошти якого були досить обмеженими [4]. Восени 1922 р. студком на базі цих організацій створив КВД [5, арк. 35, 99]. У 1922-1923 н.р. організували касу у Ніжинському ІНО [6, арк. 27зв.], а у 1923-1924 н.р. запланували відкрити її у Чернігівському ІНО [7, арк. 20]. У Кам'янець-Подільському ІНО КВД заснували на початку 1924 р. у складі 60 студентів [8, арк. 6; 9, арк. 85; 10, арк. 3; 11, арк. 115; 12, арк. 6]. У 1924-1925 н.р. кількість її членів зросла до 101, у т.ч. 97 стипендіатів [13, арк. 717зв.; 14, арк. 1зв.], у травні 1927 р. – відповідно 123 і 121 [15, арк. 17], у 1927-1928 н.р. – 125 і 114 [16, арк. 24, 63-63зв.]. У Херсонському ІНО членами КВД був 71 студент [17, арк. 2]. 25 листопада 1928 р. організували касу у Шепетівському педтехнікумі. На початку лютого 1929 р. до її складу входив 71 студент [18, арк. 82].

Грошові фонди кас, як зазначалося, склалися переважно з членських і вступних внесків. Так, у Київському ІНО восени 1922 р. вступний і членський внески були по 10 коп. [5, арк. 35, 99]. У 1927-1928 н.р. у Кам'янець-Подільському ІНО вступний внесок для стипендіатів становив 75 коп., членський – 15 коп., для нестипендіатів – відповідно 30 і 10 коп. [16, арк. 24, 63-63зв.] У Шепетівському педтехнікумі восени 1928 р. студенти сплачували вступний внесок у розмірі 50 коп. [18, арк. 82]. У Миколаївському ІНО відрахування до КВД здійснювала профспілка «Робос» [19]. У Вінницькому ІНО каса мала продуктовий і грошовий фонди, які формувався шляхом відрахувань відповідно з академпайків і стипендій.

У складний для студента час каса позичала кошти або продукти [20, арк. 9; 21, арк. 4].

Крім того, для наповнення фондів використовувалися й інші джерела. Наприклад, у 1929 р. у Київському ІНО прибутки для КВД давали власні підприємства (буфет, перукарня, майстерня). У палітурній майстерні працювали 20 студентів, які заробляли по 20 крб [22]. Каса влаштувала також ряд диспутів, вечірок, гулянок, прибутки від яких пішли на користь незаможного студентства [4]. Загалом, обсяг наявних коштів каси Київського ІНО склав 5322 крб [22]. В інших вишах актив каси був скромнішим. У Кам'янець-Подільському ІНО на середину травня 1926 р. він складав 959 крб [15, арк. 17], у 1927-1928 н.р. – 874 крб [16, арк. 22, 63-63 зв.]. У листопаді 1928 р. загальний фонд КВД Шепетівського педтехнікуму становив 142 крб [18, арк. 82]. У Волинському ІНО каса через обмеженість у коштах активної роботи розгорнути не змогла (на 1 травня 1926 р. обіговий капітал складав лише 57 крб 16 коп.) [23, арк. 30]. З Херсонського ІНО повідомляли, що у листопаді 1927 р. у фонді КВД було 550 крб, з яких у касі налічувався лише 21 крб. Всі інші кошти були на руках у студентів [17, арк. 2].

Суми видавалися на різні терміни. Наприклад, у Кам'янець-Подільському ІНО у 1924-1925 н.р. позики видавалися на 1-2 місяці [13, арк. 717зв.; 14, арк. 1зв.]; Київському ІНО – у 1929 р. – на 3 місяці. Видавалися і безповоротні позики. У останньому виші того року пільгові кредити надали 363 студентам. Позика видавалася у розмірі не більшу за місячну стипендію [22]. У Кам'янець-Подільському ІНО у першій половині 1924 р. позика становила 3 крб 50 коп. на місяць (її надали 23 студентам) [8, арк. 6; 9, арк. 85; 10, арк. 3; 11, арк. 115; 12, арк. 6]. У 1924-1925 н.р. бюро каси розглянуло 30 заяв, з яких 10 стосувалися безповоротної допомоги (задовольнили 4 заяви на суму 14 крб) і 20 – позики (задовольнили 18 заяв на суму 79 крб) [13, арк. 717зв.]. У 1926 р. задовольнили 150 із 180 заяв студентів [15, арк. 17]. У 1927-1928 н.р. грошова допомога надавалася у сумі до 15 крб, кредит – до 50 крб [16, арк. 24].

Мали місце незадовільна сплата членських внесків. Так, у 1929 р. Київському ІНО дехто із студентів не платив по 3 місяці [22]. У Кам'янець-Подільському ІНО восени 1926 р. за членами каси рахувалися 180 крб «мертвих боргів» (неповернуті кошти) [15, арк. 17]. У КВД Херсонського ІНО серед боржників числилися студенти, які закінчили виш. Нерегуляр-

но збиралося на свої засідання бюро каси. Зокрема, якщо у січні-лютому 1927 р. відбулося 5 засідань, то до 1 листопада того ж року – жодного. Загальні збори провели лише одного разу, коли необхідно було обрати бюро [17, арк. 2].

Що стосується 30-х рр., то даних про функціонування КВД обмаль. Зокрема, діяла каса у Новомосковському ІСВ, яка у 1932-1933 н.р. як позику видала студентам, насамперед ударникам, 800 крб. Членами КВД були 82% студентів. Вдалося відкрити власні буфет і перукарню, від яких отримали прибуток у сумі 144 крб. З усіх виданих коштів 46% надали безповоротно [24, арк. 178]. КВД діяла також в Артемівському ІСВ [25, арк. 135]. Навесні 1930 р. у Кам'янці-Подільському існувала студентська ощадна каса. 19 березня того року на загальних партійних зборах осередку вишу ухвалили, що всі члени і кандидати в члени партії мали вступити в ощадкасу в якості платників і провести відповідну роботу по втягненню у касу позапартійного студентства [26, арк. 43].

Загалом, ми солідарні з висновками В.В.Липинського і В.І. Прилуцького про те, що каси виявилися життєздатними організаціями. Вони значно полегшили матеріальне становище студентів, особливо у випадках хвороби, різних поїздок, непередбачених витрат. КВД допомагали вносити плату за навчання, надавали матеріальну допомогу, пільгові кредити [27, с. 98]. У випадку ліквідації каси всі кошти мали передаватися у розпорядження КППС [28, с. 187].

Список використаних джерел:

1. Аксакова Н.О. Організації студентів педагогічних ВНЗ УСРР у 1920-ті роки / Н.О.Аксакова // Історичні і політологічні дослідження: наук. журн. – Донецьк: Донецьк. нац. ун-т, 2013. – № 1(51). – С. 113-120.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1075.
3. Резолюції та пропозиції II Всеукраїнської конференції пролет-студу // Студент революції. – Харків, 1927. – №1. – С.103.
4. Деятельность экономических организаций высших школ Киева. В ИНО // Студент революції. – 1923. – №2-3. – С.104.
5. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф.166. – Оп.2. – Спр.1077.
6. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.2. – Спр.1101.

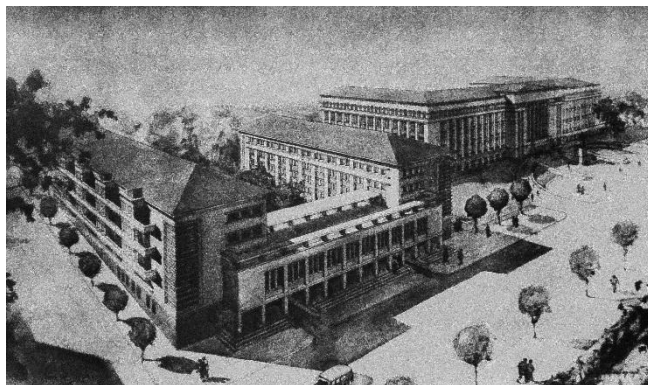
7. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.2. – Спр.1149.
8. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р.302. – Оп.1. – Спр.471.
9. Держархів Хмельницької області. – Ф.Р.302. – Оп.1. – Спр.566.
10. Держархів Хмельницької області. – Ф.Р.302. – Оп.1. – Спр.584.
11. Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.1586. – Оп.1. – Спр.7.
12. Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.1586. – Оп.1. – Спр.19.
13. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.5. – Спр.567.
14. Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.302. – Оп.4. – Спр.4.
15. Держархів Хмельницької обл. – Ф.П.4. – Оп.1. – Спр.12.
16. Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.1566. – Оп.1. – Спр.265.
17. Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.1584. – Оп.1. – Спр.5.
18. Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.1086. – Оп.1. – Спр.356.
19. В Николаевском ИНО // Студент революції. – 1924. – №1-2. – С.80.
20. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.3. – Спр.99.
21. Державний архів Вінницької області. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.1612.
22. Робота К.В.Д. // Кузня освіти. – К., 1929. – 25 жовтня. – №1-2. – С.6.
23. Державний архів Житомирської області. – Ф.Р.266. – Оп.1. – Спр.150.
24. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.11. – Спр.150.
25. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.11. – Спр.149. – Арк.135.
26. Держархів Хмельницької обл. – Ф.П.4. – Оп.1. – Спр.26.
27. Прилуцький В.І. Матеріально-побутові умови життя студентства радянської України 1920-х рр. / В.І.Прилуцький // Укр. іст. журн. – К., 2008. – №3. – С.86-101.
28. Липинський В.В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-і роки: монограф. / В.В.Липинський. – Донецьк: РВА Донецьк. держ. техн. ун-т, 2000. – 247 с.

Кузьменко А.В.,
провідний науковий співробітник
Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

ПРОЕКТ АРХІТЕКТОРА В.Г. ЗАБОЛОТНОГО ПОЛЬСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ В М. КИЄВІ

У 1933 р. В. Г. Заболотний розпочав роботу на посаді головного інженера проектної організації київської філії Цивільпроектбуду, яка об'єднувала великий творчий колектив архітекторів Києва. Результатом пошуку зодчим у цей період образу з максимальною архітектурно-художньою виразністю, в якому було б застосовано мінімум конструктивних засобів, став проект комплексу Польського педагогічного інституту на 1000 студентів з гуртожитком при ньому на 600 чоловік. Співавторами проекту були архітектори Б. О. Ведерніков, В. Н. Дюмін та О. Г. Недопака, які працювали безпосередньо під керівництвом В. Г. Заболотного [11; 5, с. 14] (Іл. 1).

Особливістю учбового корпусу інституту, що мав три поверхи, був вхід, підкреслений класичним портиком, до якого з обох боків вели широкі пандуси. У центрі цієї композиції, між пандусами, на деякій відстані перед входом, також планувалось розмістити скульптуру. Будівля гуртожитку, згідно проекту, мала

**Іл. 1. Проект Польського
педагогічного інституту у Києві.
Перспектива. 1934–1935 рр.**

розташовуватись поряд з учбовим корпусом та складатись із 3–4-поверхових корпусів. Характерним атрибутом цих корпусів були горизонтальні пояски балконів на фасадах, з глухим бетонним огороженням, що спрямовані торцями в бік вул. Новопавловської (сучасної вул. Володимира Винниченка) та переділені по вертикалі прямокутними еркерами. Віддаючи данину тодішнім тенденціям, автори за проектом передбачали сполучити гуртожитки будівлею, в якій би розмістились закритий студентський магазин-розподільник та їдальня [14, с. 13; 15].

Зважаючи на те, що сторони вул. Новопавловської, яка пролягала в колишньому яру, мали помітний ухил до проїжджої частини, гуртожитки планувалось опустити нижче, до фронту вулиці, а навчальний корпус звести на підвищенні, дещо відступивши від фронту [12].

Будівництво розпочалося навесні 1934 р., тривало впродовж 1935 р. та

**Іл. 2. Корпус № 1 гуртожитку
Польського педагогічного
інституту. Збудований 1935 р.**

передбачало у перспективі побудову другої черги гуртожитків [12]. Першою ж спорудою в черзі зведення комплексу Польського педагогічного інституту був корпус гуртожитку по вул. Новопавловській, на розі з вул. Обсерваторною [3] (Іл. 2). Він був збудований за проектом молодого архітектора В. Дюміна, з невеликим відхиленням від початкового задуму в частині доведення балконів до торцевого фасаду та використан-

ня кутнього засклення [12]. Другий корпус гуртожитку також був зведений по вул. Новопавловській, але порівняно з проектним задумом є дещо спрощеним варіантом (Іл. 3). Слід також згадати, що тоді, при будівництві гуртожитків, було розібрано єдиновірську церкву [14, с. 13].

У цілому ж корпуси гуртожитків з'явилися в строк. Втім, через політичні мотиви та подальші репресії [6; 4], Польський інститут так і не був споруджений повністю. Невдовзі після зведення, нові будівлі гуртожитків передали в розпорядження Вищої партійної школи. Будівництво навчального корпусу теж було розпочато, але, на жаль, не закінчено в повному обсязі. З усієї запроектованої великої, Ш-подібної в плані будівлі було споруджене тільки її ліве крило, де пізніше розмістили видавництво «Радянська школа» [12]. Смілива, енергійна архітектура цієї рідкісної 3–5-поверхової будівлі, яка сьогодні знаходиться по вул. Володимира Винниченка, 5 (Іл. 4), дає уявлення про заплановану неор-

**Іл. 3. Корпус № 2 гуртожитку
Польського педагогічного
інституту. Збудований 1935 р.**

Іл. 4. Ліве крило навчального корпусу Польського педагогічного інституту. Збудоване 1935 р.

ною адресою знаходиться по вул. Володимира Винниченка, 7 [12] (Іл. 5). Нині, разом із мешканцями, у ньому також розмістились такі організації, як: «Українська страхова група» [26], «Київська факторингова компанія» [24], «Вектор-констракт інжинірінг», «Енерджі ойл компані», «Геліос сек'юріті груп» [16] та ін [18; 20; 17; 1].

За доби Незалежності, з квітня 1992 р., будівлю першого гуртожитку по вул. Володимира Винниченка, 1/11 було передано на баланс «Держатомнагляду України», який безпосередньо розмістився на другому поверсі будинку [22]. Тоді ж у ній, на правах оренди, також осілись редакції журналів: «Людина і світ», «Наука і суспільство», «Українська культура»; Центр сприяння сім'ї

та дитинству Фонду милосердя і здоров'я України; Фірма «Укрвест». При цьому в будівлі одночасно проживали сім'ї, що перебували на стадії відселення [23; 13; 25]. За спогадами однієї зі співробітниць Держатомнагляду, яка тоді працювала в цьому приміщенні: «Все виглядало дуже колоритно: на сходах можна було побачити одночасно інспекторів МАГАТЕ та мамочок у халатах із дітьми (на 3 та 4 поверхах все ще був гуртожиток!)» [12].

динарну споруду, що характерно демонструє кращі риси стилю раннього радянського конструктивізму, яку, на жаль, нам не судилося побачити збудованою повністю [19, с. 60]. Вже після війни, на ділянці, куди повинен був продовжуватись фасад навчального корпусу, з'явився новий житловий будинок у стилі сталінського ампіру, з ефектними сходами, який за теперіш-

Іл. 5. Житловий будинок, збудований після війни на ділянці, куди повинен був продовжуватись фасад навчального корпусу Польського педагогічного інституту

Втім, таке сусідство з іноземними представниками не було випадковим, оскільки саме голова Держатомнагляду – М. О. Штейнберг [7, с. 10], 28 вересня 1994 р. підписав Угоду з МАГАТЕ, за якою Україна відмовилась від свого ядерного арсеналу. Але, вже в жовтні цього ж року Держатомнагляд як незалежний регулюючий орган, який повинен був виконувати цю Угоду з МАГАТЕ, було ліквідовано та об'єднано з Міністерством охорони навколишнього природного середовища [28]. Після реорганізації, в будівлі гуртожитку знаходилася Адміністрація ядерного регулювання, яку в 2001 р. змінили на Державний комітет ядерного регулювання та перемістили в приміщення будинку по вул. Арсенальній, 9/11 [21; 9; 10].

Поки функціонувала Вища партійна школа, гуртожитки були до певної міри елітними. Але зараз вони помітно демократизувались. Зокрема, в другому гуртожитку, за адресою вул. Володимира Винниченка, 3, тепер, окрім мешканців, перебуває Всеукраїнська громадська організація інвалідів «Союз Чорнобиль України» [2]. У будівлі ж навчального корпусу, що тепер знаходиться на Володимира Винниченка, 5, на сьогодні прописались «Державне спеціалізоване видавництво «Освіта»» [8] та «Український центр оцінювання якості освіти» [27].

Таким чином, не дивлячись на те, що, у зв'язку з політичними перипетіями, проект Польського педагогічного інституту не був реалізований повною мірою, його будівлі збереглися до сьогодні та репрезентативно демонструють кращі зразки архітектурних об'єктів у м. Києві, зведених у стилі конструктивізму.

Список використаних джерел:

1. Golden Circle™ Premium [Електронний ресурс] – Електрон. текстові та граф. дані. – К., [2017]– . – Режим доступу : <http://golden-circle.at.ua/>. – Загл. з екрана.
2. Всеукраїнська громадська організація інвалідів «Союз Чорнобиль України» [Електронний ресурс] – Електрон. текстові та граф. дані – К., [2017]– . – Режим доступу : <http://www.souzchernobyl.org/?section=56>. – Загол. з екрана.
3. Вулиця Володимира Винниченка (Київ) [Електронний ресурс] / Wikiwand. – Електрон. текстові дані. – [Б. м.]– . – Режим доступу :

[http://www.wikiwand.com/uk/Вулиця_Володимира_Винниченка_\(Київ\)](http://www.wikiwand.com/uk/Вулиця_Володимира_Винниченка_(Київ)). – Загол. з екрану.

4. Горбуров К. Переддень «Великого терору» у Польському педагогічному інституті у Києві [Текст] / Кирило Горбуров ; упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур // Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР. Матер. Всеукр. наук. конф. м. Київ, 15 березня 2012 р. – К., 2013. – С. 90–106.

5. Грачова Л. М. Архітектор В. Г. Заболотний [Текст] / [Людмила Николаевна Грачова]. – К. : Будівельник, 1967. – 44 с. – (Видатні зодчі України)

6. Двірна К. Створення та ліквідація Польського педагогічного інституту в м. Києві в 30-х. роках ХХ ст. (архівна розвідка) [Текст] / Катерина Двірна ; Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка // Волинські історичні записки : зб. наук. пр. – Житомир, 2011. – Т. 6. – С. 149-155.

7. Державне регулювання в сфері використання ядерної енергії [Текст] / О. Миколайчук [та ін.]; Державний комітет ядерного регулювання України // Доповідь про стан ядерної та радіаційної безпеки в Україні у 2008 році. – [К.], 2008. – 88 с.

8. Державне спеціалізоване видавництво «Освіта» [Електронний ресурс] – Електрон. текстові та граф. дані – К., [2011]– . – Режим доступу : <http://osvitapublish.gov.ua/contacts.html>. – Загол. з екрану.

9. Деякі питання Державного комітету ядерного регулювання [Електронний ресурс] : Постанова від 2 квітня 2001 р. № 313 / Прем'єр-міністр України В. Ющенко. – Електрон. текстові дані. – К., 2001– . – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/313-2001-%D0%BF>. – Загол. з екрану.

10 Деякі питання розміщення державних установ та організацій [Електронний ресурс] : Постанова від 6 серпня 2003 р. № 1220 / Прем'єр-міністр України В. Янукович. – Електрон. текстові дані. – К., 2003– . – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1220-2003-%D0%BF>. – Загол. з екрану.

11. Заболотний В. Будівництво польського педагогічного інституту [Текст] / В. Заболотний // Соціалістичний Київ. – 1934. – № 3–4. – С. 10–11 : іл.

12. Кальницький М. Длинный комментарий к короткой характеристике [Електронний ресурс] / Михаил Кальницький ; LiveJournal. – Електрон. текстові та граф. дані (13 файлів). – [К.], 2008– . – Режим доступу : <http://mik-kiev.livejournal.com/17734.html>. – Загл. з екрана.

13. Людина і світ, редакция журналу [Електронний ресурс] / Everything for your interior. – Електрон. текстові та граф. дані. – [Б. м.]– . – Режим доступу : <http://www.remontiruem.com.ua/firma24866.html>. – Загол. з екрану.

14. Малаков Д. З історії вулиці Юрія Коцюбинського [Текст] / Д. Малаков // Янус. Нерухомість. Інформаційний бюлетень. – 1999. – № 6. – С. 12–13.

15. Малаков Д. Из истории улицы Юрия Коцюбинского [Електронний ресурс] / Д. Малаков ; Мастер недвижимости «Янус». – Електрон. текстові та граф. дані (6 файлів). – [К.], 2013– . – Режим доступу : <http://www.janus.ua/Master/Index1&DataID=29966935>. – Загл. з екрана.

16. Оприлюднення відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців № 325 (20) 2015 рік [Електронний ресурс] / Міністерство юстиції України. – Електрон. текстові дані (1 файл). – К., 2017– . – Режим доступу : https://usr.minjust.gov.ua/upload/bulletin_325_20-2015.pdf. – Загол. з екрану.

17. Офис-салон Hi-Fi, High End техніки «Sound Sound» в Києві [Електронний ресурс] – Електрон. текстові та граф. дані. – К., [2017]– . – Режим доступу : http://www.sound.zp.ua/dilers/salon_sound_k.htm. – Загл. з екрана.

18. Перелік суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України, яких переведено на індивідуальний режим ліцензування [Електронний ресурс] : Додаток до наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 21.10.2014 № 1249 / Мінекономрозвитку. – Електрон. текстові дані (1 файл). – К., 2014– . – Режим доступу : <http://qdpro.com.ua/export/document/34938>. – Загол. з екрану.

19. Перелік виявлених об'єктів культурної спадщини які пропонуються до занесення до переліків щойновиявлених пам'яток архітектури, історії, науки і техніки (договір № 2-СП/2009) [Текст] : заключн. наук. звіт : НДПД ; наук. кер. Пламеницька О. А. – К., 2015. – 151 с. – Викон.: Пламеницька О. А., Биков І. Ю., Міндолін І. С., Григор'єва Ю. В., Комарова Г. О., Панченко О. А.

20. Про визнання недійсними, анулювання та видачу ліцензій на здійснення митної брокерської діяльності [Електронний ресурс] : Наказ 26.06.2014 № 359 / Міндоходів. – Електрон. текстові дані. – К., 2014– . – Режим доступу : <http://ses-help.org.ua/articles/17004/>. – Загол. з екрану.

21. Про затвердження Інструкції про порядок видачі суб'єктам підприємницької діяльності ліцензій на [...] [Електронний ресурс] : Наказ № ЛП-8/21 від 24.02.97 / Заст. міністра економіки, Голова Ліцензійної палати В. І. Маринін ; Міністр охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України Ю. І. Костенко. – Електрон. текстові дані. – К., 1997– . – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/z0161-97>. – Загол. з екрану.

22. Розпорядження від 11 грудня 1991 р. № 390-р [Електронний ресурс] / Кабінет міністрів України. – Електрон. текстові дані. – К., 1991– . – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/390-91-%D1%80>. – Загол. з екрану.

23. Розпорядження від 9 квітня 1992 р. № 210-р [Електронний ресурс] / Кабінет міністрів України. – Електрон. текстові дані. – К., 1992– . – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/210-92-%D1%80>. – Загол. з екрану.

24. ТОВ «КФК» [Електронний ресурс] : Відомості про підприємство / Товариство з обмеженою відповідальністю «Київська факторингова компанія». – Електрон. текстові та граф. дані (1 файл). – К., 2017– . – Режим доступу : <http://kfk.uafin.net/>. – Загол. з екрану.

25. ТОВ фірма «Укрвест ЛТД» [Електронний ресурс] / Бизнес Украины. – Електрон. текстові та граф. дані. – [Б. м.], 2016– . – Режим доступу : <https://uabiz.org/ТОВ-ФІРМА-УКРВЕСТ-ЛТД-16403036/>. – Загол. з екрану.

26. Українська страхова група, ПАТ, страховая компания [Електронний ресурс] / ALTDIR. – справочник организаций Киева. – Електрон. текстові та граф. дані (1 файл). – [Б. м.], 2015– . – Режим доступу : <http://altdir.ru/kyev/700000001020908827/?hash=uB69A6G4G6IH0H7JH2HHI0596nt968446I2321503uvFc94693817G7API1Gwefcp33G4402003A18941JJ45>. – Загол. з екрану.

27. Український центр оцінювання якості освіти [Електронний ресурс] – Електрон. дані – [К.], 2017– . – Режим доступу : <https://testportal.com.ua>. – Загол. з екрану.

28. Чорна Н. Застосування гарантій МАГАТЕ в Україні: як все починалося [Електронний ресурс] / Надія Чорна ; Сайт з питань ядерної безпеки, радіаційного захисту та нерозповсюдження ядерної зброї. – Електрон. текстові та граф. дані (1 файл). – К., 2015– . – Режим доступу : <http://uatom.org/index.php/uk/2015/09/24/zastosuvannya-garantij-magatate-v-ukrayini-yak-vse-pochynalosya/>. – Загол. з екрану.

Ложешник О.С.,
студент III курсу кафедри історії України
Науковий керівник: Гончарук Т.Г.,
доктор історичних наук, професор кафедри історії України
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

РОЛЬ КОЗАКІВ ЧОРНОМОРСЬКОГО ВІЙСКА У КОЛОНІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ ОДЕЩИНИ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХІХ СТ.

Після зруйнування Запорозької Січі 1775 р. політика князя Г. Потьомкіна на догоду Катерини II, яка в своєму маніфесті про ліквідацію Січі вважала поширення козацьких зимівників та розвиток хліборобства одними з найголовніших «злочинів» запорожців [4, с. 27], була спрямована супроти зимівників – запорозьких індивідуальних господарств, що базувалися на вільнонайманій праці. Зокрема, у 1779 р. князь Г. Потьомкін пропонував губернатору Новоросійської губернії М. Язикову переселяти козаків із зимівників у раніше створені поселення. При цьому губернатор мав не заставляти козаків переселятись силою, а переконувати їх у перевагах слобідського життя та заохочувати наданням різних пільг. В окремих повітах колишнім запорожцям дозволялося навіть залишити собі зимівники, якщо вони будуть сприяти заселенню слобід [3, с. 20, 34, 35].

Окрім переселення в «чужі» слободи та хутори, за наказом Г. Потьомкіна на території Одещини на місці зимівників влаштовувалися «власні». Їхні назви до сьогодні зберегли пам'ять про ті часи: село Іванівка названо від імені власника зимівника Івана Чигиринця, с. Олексіївка – Олексія Петренка; с. Андріївка – Андрія Сологуба, с. Олександрівка – Олександра Шпака. Усатовський хутір (с. Усатово) названо на честь заможного козака Чорноморського війська Тимофія Усатого [13, с. 13]. В

деяких випадках представники запорозької старшини, з дозволу князя Г. Потьомкіна, перетворювали свої зимівники на маєтки [3, с. 17], де займались господарством та промислами.

Намагаючись збільшити прибутки від своїх господарств, козаки не лише зберігали за собою право власності на земельні наділи, що належали їм раніше, а й «усіма правдами і неправдами» додавали до них нові [11, с. 90]. Відомо багато запорозьких старшин, які завдяки Г. Потьомкіну отримували значні земельні ділянки в межах колишнього Запоріжжя. Наприклад, за полковим старшиною «колишнього Війська запорозького» Василем Чернявським Григорій Олександрович в січні 1776 р. затвердив «збудований ним дім у селі Мочновом з підсусідками та хуторами», а за Опанасом Ковпаком згідно ордеру Г. Потьомкіна від 3 грудня 1775 р. було підтверджено права на «землі та поселення власним старанням та працею придбані» [4, с. 29].

Обживали незаселенні та малонаселенні території і запорожці, які виходили в межі Російської імперії з-за Дунаю з мирними намірами, тобто селилися там, де могли займатись землеробством та скотарством [7, с. 25.]. Здебільшого, це були балки, узбережжя річок, лиманів та Чорного моря, тобто місця, де було вдосталь води для пиття та землі для козака. Одна з подібних партій колишніх запорожців оселилась на території розташування сучасного м. Одеса, по балках Хаджибейського лиману, на території розташування сіл Усатове [10, с. 39], Нерубайське та Куяльник, інша (козаки Корсунського куреня) стала першопоселенцями с. Корсунці Комінтернівського району.

Після звільнення від турецького поневолення земель в Буго-Дністровському межиріччі («Очаківської області») вони були за наказом князя Г. Потьомкіна від 1 березня 1790 р., хоча і без офіційного дозволу Катерини II, передані в повне розпорядження кошовому отаману Чорноморського війська З. Чепізі, «військовим старшинам та всьому товариству» [6, с. 11-12, 38].

Отримавши в подарунок від гетьмана Г. Потьомкіна землю для військової території, козаки відразу ж почали на ній обживатися. Господарування було направлене, здебільшого, на заселення та господарське освоєння нових земель. Зазвичай, земельні наділи старшини були набагато більшими, ніж у козаків [2, с. 214-215], і ними вони розпоряджались за принципом довічного володіння [1, с. 170-171]. Козаки сіл Усатове, Да-

льник, Дачне (Гнилякове), Холодна Балка застосовували громадський спосіб землекористування. На відміну від них у Нерубайському використовувалась система «подвірного землекористування», де за кожним двором була закріплена постійна земельна ділянка, що давало її господарю відчуття стабільності і можливість бути власником землі. Так, наприклад, Антон Головатий мав декілька хуторів і рибальські промисли на Дністрі та в Кучурганах, Сидір Білий володів біля Біляївки Зеленим хутором (ця назва збереглася до сьогодні в назві однієї з вулиць с. Біляївка). Слід зазначити, що в Буго-Дністровському межиріччі чорноморцями засновано 25 поселень: Голоківку, Незавертайлівку, Яськи, Карагаш, Собручі, Гниле, Коротке, Миколаївку, Слободзею, Суклею, Терновку, Паркани, Петровку, Котлярівку [1, с. 166] тощо, частина з яких знаходиться на території сучасної Одеської області.

Кожне поселення, засноване чорноморцями, мало свою історію. Так, наприклад, першопоселенцями с. Чубаївки (тепер мікрорайона м. Одеси в так званій Чубаївській балці) стали «чубаті» чорноморські козаки. Існує й інша, місцева легенда, що після штурму фортеці Хаджибей у вересні 1789 р. козаки оселились в одному з урочищ, які оточували фортецю, а одним з перших побудував тут свій будинок козак Чуб.

Цікава історія заснування і села Біляївка (Голоківка), яке також з'явилося після здобуття Чорноморським військом фортеці Хаджибей. Щоправда, в писемних джерелах перші згадки про село датуються лише 1792 р., у зв'язку з повідомленням до Коша осавула Ніякого про заселення Голоківки на території Подністровської паланки між Бугом та Дністром сім'ями Чорноморського війська [8, с. 324]. Вважається, що перша назва поселення (хутора) Голоківка, яке розташовувалося на місці нинішньої Біляївки, була дана на честь кошового суді, полковника Чорноморського війська Антона Андрійовича Головатого [10, с. 29], який заснував на своїх землях хутір. Цікавою є опублікована видатним істориком Чорноморського козацтва П. Короленком у своїй праці «Предки кубанских казаков на Днестре» складена 30 листопада 1791 р. «Ведомость Войску верных казаков Черноморских сколько старшин и казаков какие есть распределенной оному покойным светлейшим князем и великим гетманом земле, селении и военных сколько мужска и женска полу душ значит», в якій зазначено, що в поселенні Голоківка є 36 дворів, де проживає 92 чоловіки та 74 жінки [9, с. 151-153.].

Кількість осілих чорноморських козаків на території сучасної Одещини збільшувалась з кожним роком. Уже в лютому 1792 р. в донесенні в Кіш військового осавула Ніякого повідомляється, що 1759 чорноморськими козацькими родинами, в яких нараховується 5068 чоловіків та 4414 жінок, в Буго-Дністровському межиріччі було заселено декілька сіл, серед яких називались Яськи [8, с. 359] (поблизу гирла річки Кучурган) та Голоківка (Біляївка) (біля урочища Маяк), Троїцьке, Нерубайське, а також декілька хуторів при риболовецьких заводах по річках та лиманах.

Привертає увагу і історія села Калаглія Овідіопольського району, розташованого вздовж Карагольської затоки Дністровського лиману (в межах сучасної Миколаївки), яке було засноване у 1790-1791 рр., як рибальське поселення 6 родинами козаків Чорноморського війська: осавулом Федором Бурносом, Максимом Кирсановим, прем'єр-майором Давидом Білим, Скульським, Олексієм Височином.

На той час риболовні артілі приносили чималі прибутки, тому військовий суддя А. Головатий з самого початку наладив тут великий рибний промисел: рибу в'ялили, коптили, солили, а також виготовляли ікру [9, с. 122-123]. Зрозуміло, що бажаючи розбагатіти козаки намагались мати побільше неводів. Декількома неводами володіли Олексій Височин та Федір Бурнос.

При неводах, які належали старшинам завжди працювали наймані робітники за контрактом. Зокрема, у «Відомості» Чорноморського козацького війська за 1792 р. зазначено, що при «неводах на Білгородському лимані поблизу Миколаївки» мали робітників: осавул і поручик Федір Бурнос (20 чоловік) [5, арк. 7-33], Максим Назаріїв Кирсанов (4 чоловіки), прем'єр-майор Давид Білий (13 чоловік) [5. арк. 34-53].

З переселенням на Кубань у 1792 р. козаків Чорноморського війська їхні поселення не опустіли: багато хто з козаків, побажав залишитись в своєму краєві. За словами В. Яковлева вони «попрямували до знайомого їм Хаджибея, куди їх приваблювали рибні лови, соляні промисли, значні землі для землеробства та скотарства» [13, с. 44.].

Таким чином, після знищення Нової Січі запорозька старшина змогла пристосуватись до нових реалій існування, нав'язаних царських урядом. Козаки Чорноморського війська під час колонізації півдня України, зокрема Одещини, відіграли чималу роль, заснувавши ряд козацьких посе-

лень та зробивши чималий внесок у соціально-економічне та господарське життя регіону.

Список використаних джерел:

1. Анцупов И. А. Казачество российское между Бугом и Дунаем / И. А. Анцупов. – Кишинев, 2000. – 290 с.
2. Бачинська О. А. Козацтво в «післякозацьку» добу української історії (кінець XVIII-XIX ст.). / О. А. Бачинська. – Київ : Вища школа, 2011. – 287 с.
3. Бойко А. В. Запорозький зимівник останньої чверті XVIII століття / А. В. Бойко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2009. – Вип. 26. – С. 126-130.
4. Гончарук Т. Г. Григорій Потьомкін – гетьман українського козацтва : науково-популярний нарис / Т. Г. Гончарук. – Одеса : Астропринт, 2002. – 141 с.
5. ДАКК. – Ф. 249 Канцелярія військового отамана Чорноморського козацького війська. 1783-1870 рр., оп. 1, спр. 172 за 1788 р. «О хозяйственных делах старшины войска Черноморского», 145 арк.
6. Дубровин Н. Ф. Сборник военно-исторических материалов / Н. Ф. Дубровин. – СПб. : Военная типография, 1895. – Вып. 8 : Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического : 1790-1793 гг. – 375 с.
7. Бориневич А. С. Императрица Екатерина II. Новороссия и Одесса : общедоступный очерк / А. С. Бориневич. – Одесса : тип. Высочайше утверж. Южно-Русского о-ва печатного дела, 1896. – 44 с.
8. Історія міст і сіл Української РСР : В 26 т. Одеська область / голов. редкол.: П. Т. Тронько. – Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. – 910 с.
9. Короленко П. П. Предки кубанских казаков на Днестре / П. П. Короленко // Кубанский сборник. – Екатеринодар, 1901. – Т. 8. – С. 1-203.
10. Одеса і одесити в III тисячолітті. Міста і села Одеської області : підприємства, організації, установи, персоналії / авт.-упоряд. В. В. Болгов. – Київ : Новий світ, 2008. – 123 с.
11. Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII століття та його спадщина / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1965. – Т. 1. – 397 с.

12. Скальковский А. А. Историческо-статистический опыт о торговых и промышленных силах Одессы / А. А. Скальковский. – Одесса, 1839. – 171 с.

13. Яковлев В. А. К истории заселения Хаджибея 1789-1795г. : к истории завоевания Хаджибея / В. А. Яковлев. – Одесса : Тов. А. Шульце, 1889. – 57 с.

Матвійчук М.А.,

студент IV курсу

Гуманітарного інституту

Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКИЙ СОЮЗ 1920 Р.: СПРОБА ОБ'ЄДНАННЯ ПРОТИ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ЗАГРОЗИ

Визвольні змагання 1917–1920 рр. вперше за багато років дали українському народові шанс на утворення Української держави. Але воно було вороже зустрінуте як радянською, так і білогвардійською Росією, а також Польщею, яка претендувала на основну частину західноукраїнських земель. За умов, що склалися, лідери УНР потрапили у міжнародну ізоляцію і були безсилими перед більшовицькою Росією. Країни Антанти беззастережно підтримали Польщу, яка претендувала на західноукраїнські землі, і не виступали проти гасла відновлення єдиної і неподільної Росії.

Політика більшовицької партії і радянського уряду в українському питанні мала два аспекти: 1) у внутрішній політиці суть дій комуністичного радянського керівництва щодо України полягала в тому, щоб уживаючи всіх засобів, повернути їй реальний статус малоросійської губернії – шляхом фізичного та морально-політичного винищення національно свідомого, державотворчого елементу, а також українського селянства, яке за думкою деяких істориків, відтворювало і генерувало національну ідею [1, с. 3, 16]; 2) щодо міжнародного аспекту, то В. Ленін, а згодом Й. Сталін намагалися використати українське питання, зокрема факт окупації Польщею західноукраїнських земель, як один з дійових засобів екс-

порту комуністичної революції та російської експансії в країни Центральної й Західної Європи.

Події 1918 – 1920 рр. яскраво засвідчили, що Польська держава своєю практикою послідовно реалізовувала напрацьовані політичними силами доктрини і концепції в українському питанні. Проголошену 1 листопада 1918 р. ЗУНР новостворена Польща розгромила в ході війни 1918 – 1919 рр. за Східну Галичину [2, с. 39].

В Польщі питання про війну чи мир з Росією більшовиків (після відомої промови прем'єра Франції Клемансо, в якій він відводив полякам роль «вартового європейської цивілізації») стало найактуальнішим для того політичного моменту. Особливо різко висловлювалась ліва газета «Робітник», яка була проти війни з більшовиками і відверто писала, що «ця війна потрібна тільки Антанті, яка підтримує її з метою закріплення за Польщею Східної Галичини, що має значні нафтові джерела, на експлуатацію яких розраховують англійці» [3, с. 54–55]. В цих умовах, як вважали українські дипломати, що працювали під безпосереднім керівництвом С. Петлюри, була необхідність укласти з Польщею взаємно зобов'язуючу умову, яка, по-перше, відкидала б запропонований Росією мирний договір, що складався і від імені радянської України, по-друге, забезпечила б фактичний вступ Польщі на шлях активної військової допомоги Україні в її боротьбі з більшовицькою навалою і, по-третє, оголосила безумовне визнання з боку Польщі незалежності України.

Приїзд до Польщі Петлюри у квітні 1920 р. для укладання союзу проти більшовиків викликав великий інтерес у послів іноземних держав. За ініціативою італійського та англійського послів відбувся візит голови української місії А. Лівіцького до них. Посли виявили інтерес як до внутрішніх українських справ, так і до економіки України, її потенціальних можливостей і, звичайно, перспектив продовження збройної боротьби [4, с. 212–213].

Між тим Москва наполегливо пропонувала полякам мир, причому не тільки від імені радянської Росії, а, як уже зазначалося, і від «Радянської України», хоч разом з тим нарощувала на західному кордоні з Польщею свої військові сили. Отже, зволікати справу боротьби з більшовиками далі не можна було.

21 квітня відбулось, нарешті, остання зустріч С. Петлюри з І. Пілсудським, що тривала 5 годин. У результаті в ніч з 21 на 22 червня був погодже-

ний і підписаний договір між Україною і Польщею [5, с. 156]. Текст угоди пропонувався у вигляді політичної конвенції між Польщею й Україною.

Насправді польський уряд вів подвійну гру: на словах добрі обіцянки, а на ділі його представники за кордоном вели антиукраїнську політику, зневажаючи перед керівниками західних держав український уряд. Ще агресивніше поводитись польська армія на тимчасово окупованих територіях. Пілсудський робив усе, щоб домогтися посилення польської армії українськими військами. Цей аргумент був для поляків вирішальним, і вони неохоче, але змушені були йти на відновлення українських збройних сил. Чи міг тоді Петлюра припустити, що і на цей раз ворожі дії Росії проти Польщі будуть залагоджені знову нехтуючи інтереси України? Україна не виявляла агресивних дій ні до Польщі, ні до Росії і лише в разі їхнього нападу відчайдушно оборонялася.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Польсько-українській союз дозволив армії УНР продовжувати збройну боротьбу проти більшовиків та їх наступу на східноєвропейські країни.

2. Після укладання Варшавської угоди, яка по суті була угодою Петлюри–Пілсудського, головний отаман остаточно оформив режим одноосібної влади.

3. Визначальним чинником подальшої долі України стала не Варшавська угода, а наслідки війни з Радянською Росією.

Список використаних джерел:

1. Тищенко Ю. Хто такий В. Винниченко. Біографічний нарис / Ю. Тищенко. – Київ : Друкарня С.В. Кульженко, 1917. – 16 с.

2. Дюрозель Жан-Батіст. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж. Б. Дюрозель ; пер. Є. Марічев. – К. : Основи, 1999. – 903 с.

3. Гетьманчук М. До питання ратифікації Україною Ризького договору 1921 р. // Вісник Державного ун-ту «Львівська політехніка» – Держава та армія. – 1999. – № 344. – С 54–55.

4. Стемпень С. Поляки й українці в II Речі Посполитій: спроба діалогу // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – К. : Либідь, 1993. – С. 212–213.

5. Будков Д. В. Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби Української держави. 1917–1923 роки. / Д. В. Будков, Д. В. Веденєєв – К. : К.І.С., 2006. – 312 с.

Мосієць О.В.,
викладач кафедри вітчизняної та зарубіжної історії
Горлівського інституту іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ТРУДОВІ ДОСЯГНЕННЯ СТАХАНОВЦІВ ТА НОРМИ ВИРОБІТКУ

Питання регулювання норм виробітку завжди було актуальним на теренах Радянського Союзу, але певної гостроти воно набуло з оголошенням форсованої індустріалізації держави. Необґрунтовано завищені плани, величезні масштаби реконструкції промисловості, низька кваліфікація робітників, повільний вихід нових підприємств на запропоновані потужності – все це призвело до провалів у виконанні першої п'ятирічки і, як наслідок, проголошення дострокового її виконання. Необхідно це було для того, щоб внести відповідні корективи на майбутнє, адже оголосити стрибок в індустріалізацію і не виконувати норми – засвідчувало не тільки економічні прорахунки, а й, у першу чергу, політичну неспроможність правлячої партії. Зрозуміло, що допустити цього радянське керівництво не могло.

Підвищити продуктивність праці та знизити собівартість продукції можна було двома шляхами: по-перше, за рахунок модернізації та оптимізації виробництва, по-друге, за рахунок підвищення інтенсивності праці. Перший варіант потребував великих капіталовкладень, часу та інтелектуального потенціалу, тому радянське керівництво обирає другий шлях. Говорячи про інтенсивність праці слід зазначити, що цей метод реалізується шляхом застосування певного ряду заходів, спрямованих на прискорення виконання роботи. Одним із засобів інтенсивності є підвищення норми виробництва, але зробити це безпідставно було б неможливим і мало б негативні наслідки. Потрібен був своєрідний інструмент, за допомогою якого можна було б збільшити норми без зайвих витрат, при цьо-

му ще й не втрачаючи політичної підтримки. Ним і став стаханівський рух.

Метою нашого дослідження є визначення ролі досягнень стахановців у зростанні норм виробітку, а також розкриття латентності їх досягнень у політичному аспекті.

Заявлена проблема саме в такому ракурсі в сучасній історичній літературі практично не висвітлювалася. З позиції загальної характеристики стаханівського руху як історичного явища безперечно цікавими є праці істориків радянських та пострадянських часів. На особливу увагу заслуговують роботи О. М. Бута і П. В. Доброва «Економічна контрреволюція» в Україні у 20–30-ті роки XX століття: від нових джерел до нового осмислення» [1], В. С. Лельчука «Индустриализация СССР: история, опыт, проблемы» [2], З. Г. Лихолобової «Поступь новаторов» та «Рабочие Донбасса в годы первых пятилеток» [3]. Не заперечуючи цінність та ґрунтовність цих досліджень, їх ролі як важливого джерела для отримання інформації, ми акцентуємо увагу на тому, що питання залежності підвищення норм виробітку від показників стаханівських досягнень наразі залишається недостатньо розкритим, саме це й дає нам підстави для його подальшого наукового осмислення.

В основу джерельної бази покладено Постанови РНК СРСР та ЦК ВКП(б), матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, промову Й. В. Сталіна на першій Всесоюзній нараді стахановців 17 листопада 1935 р., Народногосподарський план на 1936 р., які допомагають зрозуміти економічні та політичні механізми руху новаторів.

Вихідною точкою метаморфози норм виробітку стала промова Й. В. Сталіна, у якій зазначалося, що: «Нинішні технічні норми вже не відповідають дійсності, вони відстали і перетворилися в гальмо для нашої промисловості... їх треба замінити новими, вищими технічними нормами» [4, с. 14]. Акцентуємо увагу на тому, що Й. В. Сталін говорить лише про технічні норми, призначення яких полягає у правильному використанні техніки найбільш економічним способом. Звичайно, вони були заниженими, адже на кінець першої п'ятирічки 68% працівників промислових підприємств були колишніми селянами, які прибували у міста на заробітки. Відповідно, проектні потужності підприємств розраховувалися на відсталість робітників і технічних кадрів. Але, говорячи про те, що це

мають бути такі технічні норми, які б проходили десь посередині між існуючими та тими, що виконують стахановці, скоріше за все, маються на увазі не технічні, а саме норми виробітку. Таким чином, виходячи з позиції керманича, фундаментом для підвищення технічних норм та норм виробітку ставали результати праці новаторів.

На Пленумі ЦК ВКП(б), що відбувся у грудні 1935 р., питанню перегляду технічних норм та норм виробітку також було приділено значну увагу. Так, наприклад, А. Андрєєв зауважив, що стахановці дали величезний досвід збільшення продуктивності праці, перегляду норм, і тепер справа залежить від *правильного* керівництва та організації стаханівського руху [5, с. 12].

Що робить влада для того, щоб збільшити норми виробітку? Вона намагається матеріально зацікавити робітників у збільшенні обсягів виробництва. З цією метою запроваджується прогресивно-відрядна форма оплати. Але при старих нормах прогресивно-відрядна оплата неминуче вела до збільшення собівартості продукції. Вихід з цієї ситуації радянське керівництво вбачало у наступному: введення прогресивної оплати повинно було спиратися не на дослідно-статистичні, а на технічно перевірені норми, встановлені з урахуванням досвіду роботи стахановців. Народним комісаріатам пропонувалося на початку 1936 р. скликати галузеві конференції із залученням адміністрації, інженерно-технічних працівників, стахановців, на яких детально опрацювати питання перегляду норм «у бік їх певного підвищення», хоча фактично рішення вже було прийнято.

Щоб зрозуміти, що давало підстави для підвищення норм, ми проаналізували їх виконання на окремо взятих підприємствах станом на 20.12.1935 р. [6].

Таблиця 1

**Виконання норм виробітку на окремих підприємствах УРСР
(станом на 20.12.1935 р.)**

Назва підприємства	Цех, дільниця	Кількість працівників	З них стахановців	Максимальне виконання норм (у %)
Краммашзавод ім. Орджонікідзе	Ливарний цех	303	35	200
Шахта ім. Калініна «Артемвугілля»		837	65	231,2
Трест Свердловвугілля»		14196	7398	475
Паровозо-ремонтний завод м. Харків	Механічний цех Інструментальний цех	260 47	33 19	230
Завод ім. Леніна	Цех канатних доріг	110	27	235,4
Ст. Ясинувата	1-а буддільниця	515	90	231,3
Мушкетівський завод	Транспортний відділ	66	7	152,3
Серп і Молот м. Харків		7215	1776	308

Дані таблиці свідчать, що станом на 20.12.1935 р. при середній загальній кількості стахановців 22,4% норми на окремо взятих підприємствах виконувалися на 200–250%, а подекуди й більше, ніж на 400%. Їх виконання подається в середньому, тобто вже з урахуванням досягнень стахановців. Наведені дані давали підстави підвищувати існуючі норми у перспективі щонайменше майже в 2–2,5 рази. Тобто, в середньому 22% людей у результаті більших фізичних витрат ставлять рекорди, а підвищені норми виробітку отримують абсолютно всі. Архівні дані засвідчують, що подібна ситуація склалася й на інших підприємствах республіки.

Таким чином, на стаханівський рух робилася ставка як на вирішальну умову виконання плану другої п'ятирічки. Встановлені на 1936 р. завдання з підвищення норм виробітку та продуктивності праці були мінімальними й на основі подальшого розвитку стаханівського руху могли бути перевиконані [7, с.13]. Але чи можна вважати рекорди стахановців показовими з точки зору усередненої продуктивності праці? На нашу думку, ні. Докладання додаткових фізичних зусиль компенсувалося збільшенням заробітної плати, та її зростання було лише тимчасовим заходом правлячої партії, який виправдав себе не лише економічно, а ще й політично. Цей короткочасний маневр надихав інших робітників на перевиконання норм, а це вже ставало відправною точкою для змін у системі нормуван-

ня. Але і система господарювання в цілому, і підприємства у своїй більшості були не готові до цього. Зрозуміло, що услід за рішенням про підвищення норм виробітку відбулося суттєве збільшення планових завдань на 1936 рік. Показники, досягнуті не завдяки раціональному економічному регулюванню, а ціною великого фізичного навантаження, не могли бути тривалими. У 1937 році замість очікуваного зростання відбувся спад виробництва. Командно-адміністративна система не припускала жодної критики на свою адресу. Відповідно й друга п'ятирічка була виконана «достроково» з таким же результатом, що й перша.

Список використаних джерел:

1. Бут О. М., Добров П. В. «Економічна контрреволюція в Україні» в 20–30 роки ХХ століття: від нових джерел до нового осмислення / О. М. Бут, П. В. Добров. – Донецьк : УкрНТЕК, 2002. – 315 с.
2. Лельчук В. С. Индустриализация СССР: история, опыт, проблемы / В. С. Лельчук. – М. : Изд-во полит. Литературы, 1984. – 303 с.
3. Лихолобова З. Г. Поступь новаторов / З. Г. Лихолобова. – Донецк : Донбасс, 1976. – 160 с.; Лихолобова З. Г. Рабочие Донбасса в годы первых пятилеток (1928–1937) / З. Г. Лихолобова. – Донецк, 1973. – 178 с.
4. Сталін Й. Промова на першій Всесоюзній нараді стахановців 17 листопада 1935 р. / Й. Сталін. – Київ : Держполітвидав УРСР, 1953. – 16 с.
5. Резолюция Пленума ЦК ВКП(б). Москва 21–25 декабря 1935 г. // КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). – Т. 6 (1933–1937) / [под общей ред. А. Г. Егорова и К. М. Боголюбова]. – М. : Политиздат, 1985. – С. 284–295.
6. Таблицю складено за даними: Сведения по учету стахановского движения в промышленности / Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 318. – Оп. 1. – Спр. 212; 213.
7. Народнохозяйственный план на 1936 год – М. : Издание госплана СССР, 1936. – 648 с.

Мочкін С.А.,

*аспірант кафедри документознавства і музейної справи
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

ДОЛЯ ЗАКРИТИХ ХРАМІВ ТА НАЛЕЖНОГО ЇМ КУЛЬТОВОГО МАЙНА У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ (1959–1966 РОКИ)

Радянська влада впродовж кінця 1950-х – 1966-го років проводила планомірну наступальну політику проти релігії та церкви з метою закріплення монопольного становища комуністичного світогляду. Внаслідок цього в Українській РСР, у тому числі у Чернівецькій області, було закрито та знищено чимало храмів, значна частина з яких належали до визначних пам'яток історії та культури українського народу, національних меншин, які проживали на цій території. В цьому контексті актуальною є проблема з'ясування подальшої долі культового майна зачинених храмів, серед якого часто траплялися унікальні мистецькі витвори.

Долю храмів та належного їм культового майна у Чернівецькій області, зокрема деяких її районів, дають змогу простежити архівні документи. Так, згідно даних обласного уповноваженого Ради у справах Руської (Російської) православної церкви (РСРПЦ) про використання (станом на кінець квітня 1965 року) знятих з реєстрації у 1959–1965 роках культових споруд було закрито 102 церкви, вилучено ключі від 82, вивезено культове майно з 55, знято дзвони – у 66 церквах [1, арк. 39].

У Вижницькому районі станом на 20 квітня 1965 року закрито 7 церков, від 5-х вилучено ключі, з 4-х вивезено культове майно, з 5-х знято дзвони [1, арк. 15].

Станом на 24 квітня 1965 року у Новоселицькому районі доля закритих храмів склалась наступним чином. У м. Новоселиця споруду закритої церкви передали райконторі для обладнання під поштове відділення. По сільській раді села Бояни закрили 3 церкви (в селах Перші Бояни, Боянівка, Перші Арбутени), всі споруди були зайняті під складські приміщення колгоспів «Батьківщина» (Перші Бояни) і колгоспу «Жовтнева революція» (Боянівка, Перші Арбутени). В селі Ревківці церква закрита, майно не вивезено, приміщення церкви перебувало в аварійному стані. Від закритої церкви в селі Ванчинець забрано ключі, частину майна вивезено, споруду церкви планувалось передати під склад пального. Ключі від цер-

кви в селі Жилівка знаходилися у колишнього старости, майно не вивезено, дзвони не знято [1, арк. 16].

Відомості щодо Путильського району станом на 26 квітня 1965 року зафіксували наступне становище зачинених храмів та культового майна. З Покровської церкви селища Путила церковне майно вивезли, ключі знаходились у директора школи, дзвони зняті, приміщення призначили для пришкільного інтернату місцевої школи. Приміщення церкви св. Володимира села Селятин використовувалося під колгоспну клуню, майно передано діючій церкві, дзвони зняті. Церква села Червоний діл стояла пустою, покрівельний матеріал використали для потреб колгоспу, інвентар вивезли, дзвони зняли [1, арк. 17].

Станом на 27 квітня 1965 року у Сокирянському районі було закрито 6 церковних приміщень (в таких населених пунктах як Сокиряни, Василівці, Ожів, Волошкове, Кормань, Вітрянка). Ключі від закритих храмів, за винятком Корманського, знаходилися в сільських радах. Ключі від Корманської церкви знаходилися в сторожа. Все церковне майно перебувало в церквах; вивезено воно було тільки з церкви села Василівці; дзвони з церковних приміщень не зняли, церковні приміщення не використовувалися [1, арк. 18].

Станом на 27 квітня 1965 року у Сторожинецькому районі ситуація з приміщеннями зачинених храмів та належним їм культовим майном була такою. З церкви св. Петра і Павла села Давидівка-Зруб дзвони зняті в 1961 році, церковне майно вивезено, приміщення використовувалося колгоспом під склад. З Троїцької церкви того ж села дзвони здали в 1961 році, церковне майно вивезено, приміщення використовувалося під склад; у церкві св. Параскеви дзвони і майно знаходилися в храмі. З Георгіївської церкви м. Сторожинець дзвони здані, майно вивезено, приміщення використовувалося під склад лісокомбінату; з церкви Різдва Богородиці міста дзвони здані, майно вивезено, приміщення використовувалося під склад райспоживспілки. З церкви на хуторі Кошелівка дзвони не здано, майно знаходилося в культовій споруді. Приміщення церкви Різдва Богородиці села Стара Жадова не використовувалося, дзвони і культове майно знаходилися в храмі. У церкві св. Дмитра села Череш дзвони і майно знаходилися в храмі; приміщення не використовувалася. Так само не використовувалася Покровська церква села Ясени; дзвони не здані, майно виве-

зено. З церкви на хуторі Дубів дзвони здано, майно вивезено; приміщення переобладнали під склад колгоспу.

Подібним чином склалася доля костелів району та їхнього культового майна. Дзвони костелу в м. Сторожинець здані, майно вивезено; приміщення використовувалося під склад райспоживспілки. Дзвони костелу села Давидівка перебували у районному відділі міліції, майно вивезено; приміщення не використовувалося. З костелу села Міжріччя дзвони здано, майно вивезено, приміщення використовувалося колгоспом під млин. Костел села Череш було розібрано; матеріал використали для спорудження колгоспних дитячих ясел. З костелу села Великий Кочурів дзвони здано, майно вивезено; використовувався під склад колгоспу [1, арк. 30–32].

У Кіцманському районі станом на 10 травня 1965 року закрито 16 церков, від 15-х з них вилучено ключі, з 6-х вивезено майно, з 13-х знято дзвони [1, арк. 33]. Станом на 6 травня 1965 року у Глибоцькому районі становище церков та їх інвентарю виглядало наступним чином. Церкву села Карапчів закрито в 1961 році, через протидію віруючих органам місцевої влади не вдалося вивезти культове майно та зняти дзвони; споруду планувалося використовувати під склад колгоспу. Культове майно церкви села Мамориця не вивезли, а також не зняли дзвони; приміщення храму планувалося використовувати як склад колгоспу. Церкву села Лунка закрито у 1961 році, в 1962 році все культове майно з храму передано Могилівській церковній громаді, а дзвони зняті і здані Чернівецькій конторі «Укрчермет». Церкву села Луковиця закрито в 1961 році, культове майно знаходилося в споруді. Церкву села Поляна знято з державної реєстрації в 1961 році, віруючі не дозволили вивезти культовий інвентар в іншу церкву. Культове майно церкви села Петричанка передано в церкву села Широка Поляна, дзвін не знято. Незважаючи на спроби сільської ради, їм не вдалося взяти ключі від церкви села Просіка, вивезти культове майно і зняти дзвони. Церкву села Тарашани закрито з 1962 року, культове майно знаходилося в храмі, дзвін не знятий. Так само не вивезли майно закритої церкви села Слобідка. Церковне майно села Верхні Синівці перевезли в церкву села Нижні Синівці; приміщення церкви використовувалося під склад для зберігання льону, станом на 1965 рік стояло пустою. В Заставнівському районі станом на 17 травня 1965 року було закрито 10 церков і 2 костели, ключі від 6 храмів вилучено, культове майно з 6 вивезено, з 8 церков знято дзвони [1, арк. 35–37].

Часто дії партійно-державних органів Чернівецької області щодо знятих з реєстрації культових споруд викликали закономірні протести місцевого населення. Нерідко парафіяни вдавалися до самовільного відновлення роботи закритих храмів. Зокрема, такі випадки мали місце в Кельменецькому районі. Лист секретаря обкому компартії України на ім'я першого секретаря ЦК КП України М. Підгорного повідомляв, що 5 травня 1963 року в селі Розшани група віруючих, підбурена «злочинними елементами» (так влада називала рядових селян – С. М.), самовільно відкрила недіючу церкву. Спроби відкрити недіючі церкви мали місце в квітні–травні 1963 року і в селах Бурдюч та Вітрянка цього ж району [2, с. 61].

Опір парафіян зустрічали й дії представників влади, спрямовані на вивезення церковного майна. Так, 2 серпня 1966 року у селі Рухотин Хотинського району голова сільради разом з завідуючим клубом і бригадиром колгоспу вирішили вивезти майно із закритої у 1962 році церкви і зробити з неї зерносклад. Вони зняли ікони, склали все майно і приготували до вивозу в сусіднє село, де була діюча церква. Однак селяни перешкодили цьому, повісивши на церкві свій замок. Після цього від населення пішли скарги обласному уповноваженому Ради у справах релігій. Той дозволив залишити культові предмети в храмі, однак потім доповідав своєму керівництву: «... необхідно враховувати, що релігійне питання в області стоїть гостро і поступка в с. Рухотин може спричинити ланцюгову реакцію клопотань в інших селах» [2, с. 165–166].

Отже, внаслідок войовничої антирелігійної політики радянської влади впродовж 1959–1966 років сакральна спадщина Чернівецької області зазнала тяжких втрат. Значна частина культових споруд виявилася закритою, знищеною або призначеною для інших функцій; культове майно з них вилучалось та часто безслідно зникало.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Чернівецької області. Ф. Р-623. Оп. 2. Спр. 210. 48 арк.
2. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Частина друга. Полтава: «Полтава», 2001. 736 с.
3. Яремчук С. Православна церква на Буковині у радянську добу (державно-церковні взаємини). Чернівці: Рута, 2004. 352 с.

Чепурда Г.М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Черкаського державного технологічного університету

ІДЕЇ В.В. ДОКУЧАЄВА – ОСНОВА «ВЕЛИКОГО ПЛАНУ ПЕРЕТВОРЕННЯ ПРИРОДИ»

Метою статті є аналіз проведеної відомим дослідником природи В.В. Докучаєвим експедиції на теренах України та розкриття її наслідків для покращення сільського господарства України.

У другій половині ХІХ ст. все частіше друкувалися матеріали про позитивний вплив лісонасаджень, і деякі прогресивні поміщики того часу почали займатись лісорозведенням. Однак навіть наприкінці ХІХ ст. роботи по створенню лісосмуг проводили лише окремі ентузіасти.

Однією з перших успішних спроб вирощування полезахисних лісових смуг у степу стало створення п'яти лісосмуг на території Маловиськівського району сучасної Кіровоградської області. Вони висаджувались у 1901 – 1902 рр. та розміщувались з півночі на південь. Керував роботами лісничий Оникіївського казенного лісництва Меронвіль де Сентклер. Ці лісові смуги були унікальними лісомеліоративними об'єктами, їх вивчали вчені С.Т. Мусієнко, М.Ф. Галюк, Є.С. Чеботарьов і встановили їх велику екологічну цінність [1, с. 130].

У період з 1899 по 1910 рр. були висаджені Володимирівські полезахисні лісосмуги (Казанківський район Миколаївської області) шириною 40 – 60 м. У ті ж роки у Вознесенському повіті посадили 53,3 га лісосмуг від 30 до 100 м шириною. У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. на Одещині посадили 83,4 га 9 лісомуг шириною 30 – 50 м. Всього до 1917 р. на території 9 українських губерній посадили 1,5 тис. га полезахисних лісосмуг, і всі вони мали значну ширину та і щільну конструкцію. У період Першої світової та громадянської воєн роботи по створенню лісосмуг припинилися [1, с. 131].

Всі ці здобутки підготували справжній прорив у розвитку агролісомеліоративної науки, який здійснили роботи Докучаєвської експедиції яка стала своєрідним першим методичним і організуючим центром наукових лісомеліоративних досліджень як в Україні, так і в цілому в Росії.

Великий дослідник природи В.В. Докучаєв створив науку про ґрунти, його праця «Російський чорнозем» є однією з найвизначніших по ґрунтознавству [2, с. 13]. В.В. Докучаєв зрозумів, що причиною неврожаїв були зміни стану ґрунтів через варварське ставлення до них людини, що і призвело до їх висушення та втрати родючості. Він зробив висновок про необхідність вжиття найтерміновіших заходів з відновлення родючості степових ґрунтів. Він встановив, що накопиченню вологи в ґрунті сприяє не тільки ліс, але й щільна рослинна дернина цілинних степів. В.В. Докучаєв прийшов до висновку, що на цілинному степу як навесні, так і після сильних дощів відсутні потоки води, а на орних землях стік дуже великий.

Після ґрунтознавчої експедиції у Полтавську губернію вчений з гіркотою писав: «К сожалению, теперь от типичной степной флоры, когда-то сплошь одевавшей черноземные степи Полтавской губернии, остались только жалкие лоскутки... Степи, воспетые Гоголем, будут не сегодня-завтра иметь так же много общего с современностью, как и сама Запорожская Сечь» [3, с. 116].

В.В. Докучаєв підкреслював, що головні вороги сільського господарства посухи і суховії, вітри та бурі і вони страшні тільки тому, що ми не можемо володіти ними, їх потрібно вивчити і навчитися керувати ними для того, щоб поставити собі на службу [1, с. 128]. Загальний напрямок науково-дослідних робіт з питань, пов'язаних з облісенням степів, було визначено дуже ясно і широко в працях експедиції, організованої В.В. Докучаєвим у 1891 р. Ця експедиція не тільки багато зробила для пізнання природи наших степів, не тільки виробила новий науковий метод обґрунтування господарських заходів з боротьби з посухою, але і намітила конкретні шляхи боротьби з цим стихійним лихом.

Докучаєв так визначив завдання своєї експедиції: «Точніше вивчити усі сили та явища (тобто, фактори землеробства) в їх взаємодії та причинному зв'язку, вияснити рід та розміри природних ворогів землеробства, знайти в ряду природних умов такі, які дозволяють боротися зі згаданими негараздами за допомогою тих чи інших відповідно спрямованих факторів, поставити ряд дослідних робіт, які мають за мету покращення умов сільського, лісового та водного господарства південної Росії, зважити ці досліді, вияснити їх позитивні та негативні сторони і практичну доцільність – ось нагальні найближчі завдання сучасної землеробської Росії та російської агрономічної думки» [3, с. 12].

В.В. Докучаєв із своїми помічниками на селянській підводі, а часто й пішки, об'їхали та обійшли увесь південь Росії, у тому числі південь України та Крим, пройшовши 10 тис. км, щоб перекласти на карти стан тодішніх земель. Узагальнення виявилися гнітючими. Вивчивши цей район, він прийшов до висновку, що наша чорноземна смуга, безперечно, піддається, хоч і дуже повільному, але безперервному та невинно прогресуючому висиханню. «Огромная часть (во многих местах вся) степи лишилась своего естественного покрова – степной, девственной, обачно очень густой растительности и дерна, задерживавших массу снега и воды и прикрывавших почву от морозов и ветров; а пашни, занимающие теперь во многих местах до 90 процентов общей площади, уничтожили свойственную чернозему и наиболее благоприятную для удержания почвенной влаги зернистую структуру, сделались легким достоянием ветра и смывающей деятельности всевозможных вод» [2, с. 12].

Детальне вивчення природних умов і ґрунтів степової і лісостепової зони дали В.В. Докучаєву можливість скласти план збереження орних земель, рік і водойм, одержання високих і сталих урожаїв сільськогосподарських культур. В.В. Докучаєв запропонував широкий план боротьби з процесом висушування ґрунту і першочерговими заходами вважав: регулювання малих річок та верхоріччя великих для припинення грубих заносів у річні долини та створення загат для зрошення; регулювання балок та ярів, обсаджування їх деревами та будівництво в них ставків, затримувати воду на шляхах природного стоку скрізь, де тільки можна, і використовувати її на зрошення та інші потреби; регулювання водного режиму у відкритих степах на водорозділах, будівництво артезіанських колодязів для зрошення, будівництво ставків та водойм для збирання стічних поверхневих вод, насадження на непридатних для сільського господарства землях суцільних лісових масивів; встановлення правильного співвідношення ріллі, лісу та водних просторів шляхом облісення значних площ у степах; заборону розорювання берегів річок, водойм і заплав, крутосхилів і балок, затримування на полях снігу; впровадження таких способів обробітку ґрунту, які сприяли б найкращому використанню вологи, виведення нових сортів культурних рослин, які були б найбільш пристосовані до місцевих ґрунтових та кліматичних умов; створення на полях системи по-лезахисних лісосмуг [4, с. 9].

На території України докучаєвська експедиція організувала Деркульську (Луганська) і Великоандольську (Маріупольську) діляницю, яка безпосередньо прилягала до території Великоандольського лісництва. Деркульську діляницю очолював відомий лісничий К.І. Юницький, який працював у Деркулі до 1919 р. На Деркульській ділянці він посадив 146,75 га захисних лісонасаджень, у тому числі 129,5 га полезахисних лісосмуг, закріпив Криничний, Данилівський та Куций яри і збудував ставок [2, с. 129].

Загалом система лісонасаджень Маріупольської ділянки та Великоандольського лісництва, створених у 1893 – 1907 рр. включала 54 дослідних об'єкти, у тому числі 37 полезахисних лісових смуг, 11 масивних лісонасаджень, 4 улоговинно-балкових лісонасаджень і 2 об'єкти на схилах. Тривалий час створювали лісосмуги шириною 40 – 60 м. Вважалося, що в лісосмугах такої ширини буде мати місце лісове середовище. Широкі лісосмуги займали значну частину орних земель. Вони були щільними, і в них і поряд з ними накопичувались вали зі снігу, що весною на тривалий час затримувало проведення сільськогосподарських робіт. У Великому Анадолі Висоцький першим почав саджати не лише широкі, а й трьох і восьмирядні лісосмуги. На Деркульській і Маріупольській ділянках захисні лісонасадження створювали на багатих звичайних чорноземах. Ці лісонасадження збереглися до наших днів і знаходяться у відмінному стані [1, с. 130].

Найбільш інтенсивно роботи по реалізації докучаївського плану проводились до 1903 року. Варто відмітити, що саме ідеї В.В. Докучаєва в подальшому лягли в основу «Великого плану перетворення природи» який втілювався в життя протягом 1948 – 1958 рр. Докучаєвський план був дуже прогресивний: його реалізація принципово змінила увесь ландшафт степової зони [5, с. 25]. Його здійснення дозволило одержувати стійкі врожаї, значно нейтралізувавши та пом'якшивши риси степового клімату, такі як суховії та коливання вологості, відвернувши особливо важкі кризи (схожі на ту, яка трапилась у 90-х рр. XIX ст.) і дозволило у якійсь мірі стабілізувати ситуацію

Список використаних джерел:

1. Вакулюк П.Г. Лісовідновлення та лісорозведення в Україні : Моногр. / П. Г. Вакулюк, В. І. Самоплавський. – Х. : Прапор, 2006. – 383 с.
2. Сукачев В.Н. Великий Сталинский план преобразования природы степных и лесостепных районов нашей страны // Вопросы географии. Сб. девятнадцатый, 1950. Преобразование природы и хозяйства Союза ССР. – М. : Государственное изд-во географической литературы, 1950. – С. 5 – 22.
3. Докучаев В.В. Наши степи прежде и теперь. – М. – Л. : ОГИЗ. – Сельхозгиз, 1936. – 116 с.
4. Басун О.П. Діяльність професор Б.Г. Іваницького в контексті розвитку агролісомеліоративної дослідної справи в Україні (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) : Автореф. дис... к-та іст. наук: 07.00.07 / Українська академія аграрних наук; Держ. наук. с.-г. бібліотека УААН. – К., 2007. – 19 с.
5. Гак Д.В. Великие стройки коммунизма и преобразование природы / Д.В. Гак, И.Н. Романенко. – Симферополь : Крымиздат, 1952. – 117 с.

Чижова У.А.,

*аспірант кафедри методики навчання суспільних дисциплін
та гендерної світи*

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

ПАЦИФІКАЦІЯ 1930 Р.: ПРОЯВ СТАВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ

З утвердженням польського володіння Галичиною згідно з рішенням Ради Амбасадорів, прийнятого у березні 1923 року, розвиток українського суспільно-культурного життя різко погіршилося. Польська влада чимраз більше переслідувала галицьких українців, а акція по «умиротворенню» 1930 р., яка увійшла в історію під назвою «пацифікація», стала кульмінацією антиукраїнської спрямованості уряду Юзефа Пілсудського.

У 1928 р. в Польщі відбулися парламентські вибори. У виборчу кампанію включилися майже всі політичні партії та угруповання, які пред-

ставляли українське населення Галичини зокрема такі як Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО), Українська соціалістично-радикальна партія (УСРП), Українська соціал-демократична партія (УСДП) та ін. Ці вибори принесли значну перемогу українським партіям: до сейму було обрано 46 українців від Галичини, Волині та Полісся та 11 українців увійшло до сенату.

Така ситуація не влаштовувала польські партії та блоки, а також правлячі кола Другої Речі Посполитої. Як наслідок в 1930 р. в Галичині складається кризова ситуація, яка характеризувалась жорстким політичним курсом польських владних структур щодо українців, що в свою чергу призвело до відплатних акцій з боку підпільних українських організацій.

Починаючи з середини липня 1930 р. по селах Галичини пройшла хвиля пожеж у господарствах польських поміщиків, колоністів та осадників. Першою такою пожежою стала пожежа у фільварку генерала Мальчевського в с. Вислобоки Львівського воєводства у ніч з 15 на 16 липня. До кінця місяця поліція зафіксувала 11 протестаційних акцій. Протягом усього літа 1930 р. знищуються телефонні та телеграфні лінії і частішають напади на поліційні ділянки. Інтенсивність подібних акцій досягає свого піку у вересні, проте вже у жовтні спостерігається значний спад. На думку тогочасного міністра внутрішніх справ Польщі Феліціана Славой-Складковського такий вибір протесту як підпали зумовлено легкістю самого виконання та примітивністю потрібних засобів, щоб досягнути мети. Також він додавав, що ініціаторами та виконавцями протестних акцій могли бути представники таких українських культурно-просвітніх та спортивних організацій як «Просвіта», «Луг», «Сокіл», «Пласт».

Відповідальність за здійснені саботажі польська влада поклала на Українську військову організацію (УВО). Тогочасна польська преса вказувала, що між націоналістами та легальними українськими партіями існує так званий поділ «праці»: перші застосовують тактику терору, щоб нейтралізувати політику компромісів, а другі ведуть боротьбу з польською владою конституційними засобами. Висувалися також інші версії: 1) в УВО проникли комуністичні елементи, яким більшовицька Москва надає фінансову допомогу та керує їхніми діями; 2) акти бойовиків УВО

представлялися як справа підривної політики Берліну, який допомагав цій організації.

У 1930 р. польськими властями були проведені каральні акції, які отримали назву «пацифікації» («вмиротворення»). Ці акції тривали з другої половини літа до 17 жовтня 1930 р. та ділилися на два етапи. Перший мав превентивно-репресивний характер і тривав до середини вересня. Другий, який власне і отримав назву «пацифікації», розпочався з другої половини вересня і тривав до 17 жовтня.

На першому етапі проведення пацифікації державні органи безпеки вдавалися до обшуків підозрілих осіб і арештів.

На другому етапі владні структури Львівського, Тернопільського та Станіславівського воєводств сконцентрували у своєму розпорядженні 17 рот поліції. Військове командування зі свого боку надало 10 ескадронів кавалерії. Підготовка до каральної операції велася під контролем уряду, а загальне керівництво нею було покладене на воєводського коменданта державної поліції у Львові Грабовського. Поряд з поліцією і військом у пацифікації брали активну участь польські шовіністичні угруповання типу воєнізованої організації «Стшелец».

Як правило пацифікація проходила за однією «програмою»: загін поліції у 80-150 чоловік оточував село. Після цього командир загону ділив своїх підлеглих на окремі групи. Спочатку від сільської управи вимагалося видати зброю, вибухові матеріали, назвати прізвища підозрілих осіб та заборонялось жителям села лишати свої будинки та виходити на вулицю. Згодом сільській управі давався наказ протягом 2-х – 3-х годин скласти контрибуцію у вигляді харчів, алкоголю або грошей. Якщо в зазначений термін село не встигало виконати «замовлення», то контрибуція зростала вдвічі, а війта села за це карали фізично.

Інша група поліцаїв чи солдатів ловила тих людей, імена яких були у списках, поданих місцевою поліцією. Тих кого вдавалося зловити, заганяли до будинку сільської управи і там піддавали катуванню. Чисельними також були випадки гвалтування українських жінок поліцаями.

Одним з пунктів каральних операцій були обшуки в селянських хатах, приміщеннях читалень «Просвіти», кооперативах. Під приводом розшуку зброї зривали дахи та підлоги хат, розбивали вікна, нищили портрети українських культурних та політичних діячів, били посуд тощо. Доходило навіть до того, що робити це змушували самих господарів хат.

Були випадки, коли поліція підкидала на місця обшуків заборонені цензурою пресові видання та зброю. Частим явищем стала повторна пацифікація, коли військові підрозділи надсилали у ті села, де перед тим проводила свої каральні операції поліція.

Говорячи про пацифікацію, варто відзначити, що основною її метою було послаблення українських політичних сил напередодні парламентських виборів, які були призначені на листопад 1930 р.

У ніч на 9 вересня були заарештовані найбільш активні діячі парламентської опозиції, у тому числі 5 послів від українських партій. Всього було ув'язнено до 5 тисяч опозиціонерів, у тому числі 130 українських політичних діячів.

Події пацифікаційних акцій відбилися у політичних постановах українських партій Галичини. Так, 28 жовтня 1930 р. Центральний Комітет УНДО, Головна Управа УСРП та Центральний Комітет УСДП видали спільний комунікат щодо подій в краю, в якому вказувалось, що українські політичні партії, громадські, культурні та господарські установи «не можуть нести збірної відповідальності за вчинки, виконані таємними конспіративними організаціями чи окремими особами». У вищевказаному комунікаті також висловлювався протест проти покарання безборонних українських селян та нищення майна українських культурних установ.

Результати проведених пацифікаційних операцій були наступними: 1) каральними експедиціями були вчинені погроми близько 800 населених пунктів у 450 громадах Галичини; 2) було заарештовано близько 2000 чоловік, з них 1143 віддано до суду, а у вересні 1930 р. відбулось 28 масових судових процесів проти активних учасників боротьби за права українців у Польській державі; 3) ліквідовано місцеві відділення українських культурно-просвітніх та спортивних товариств таких як «Просвіта», «Луг», «Сокіл», численні кооперативи. Також були закриті українські гімназії в містах Рогатині, Станіславові та Тернополі.

Пацифікація 1930 р. набула широкого світового розголосу, до поширення якого активно долучилась українська еміграція. Українські емігрантські організації у різних країнах влаштовували віча, демонстрації і походи протесту проти масових репресій з боку польських властей щодо українців. Атрибутом кожного такого масового заходу були надсилання телеграм та звернень до Ліги Націй, Ватикану та керівникам великих

держав із закликом виступити на захист українців у Польщі та домагатися створення спеціальної міжнародної комісії для вивчення західноукраїнської ситуації. Серед активно діючих емігрантських організацій виділялась нечисленна, але добре організована та матеріально забезпечена українська партія – Союз українців-самостійників (СУС), який став головним організатором антипацифікаційної акції у США, Канаді та Чехословаччині. В грудні 1930 р. до СУС приєднуються Союз українок Канади і Аргентини, протести яких проти пацифікації друкуються на сторінках англомовної преси, а в січні 1931 р. в Лозанні за власні кошти СУС видає переклад французької книжки про польську пацифікацію під назвою «Польське умиротворення українського руху».

На початку 1931 р. Радою Ліги Націй створюється спеціальна комісія по розгляду справи пацифікації, проте згодом перебування українських скарг на порядку денному Ради Ліги націй привело до поступового згасання інтересу цієї міжнародної організації до західноукраїнської проблеми.

Підводячи підсумки пацифікаційних акцій міністр внутрішніх справ Польщі Ф. Славоу-Складковський зазначав, що вони зробили певний переворот в настроях населення у бік лояльності щодо Польської держави. Дійсно, переворот в настроях населення відбувся, але не в бік лояльності, а навпаки. Українське населення ще раз пересвідчилося хто є їхнім ворогом, а польська влада зрозуміла, що не має жодних засобів, щоб мирно врегулювати складні, наболілі проблеми між двома народами.

Список використаних джерел:

1. Баран З. Українське питання в політиці польських партій міжвоєнного періоду (1918-1939) // Вісник Львівського університету. Сер. історична. 1993. Вип. 29. С. 62-68.
2. Будзінська В. Польська «пацифікаційна» акція в Галичині та українська громадськість зарубіжжя // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка. Зб. наук. праць. Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. Вип. 2. С.163-168.
3. Зайцев О. Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 р. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. 1995. Вип. 2. С. 172-185.

4. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. -1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 200 с.

5. На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі. Прага: Видання Проводу Українських Націоналістів, 1931. 144 с.

6. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років XX ст. // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. Львів, 1991. Т. ССХХІІ. С. 111-145.

Шевченко М.В.,

аспірант кафедри історії і політичної теорії

ГВУЗ «Національний горний університет»

КРЫМСКИЕ СТРАНИЦЫ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА К.Г. ВОБЛОГО

Одной из интереснейших личностей среди украинских ученых первой половины XX в. был Константин Григорьевич Воблый (1876 – 1947), фундатор экономической географии в Украине. Академик известен больше как экономгеограф и статистик, чем исследователь природных ресурсов Украины и автор краеведческих очерков. Говоря о научных интересах К. Г. Воблого, отметим еще одну тему, которая была для него своеобразным «хобби» – путешествия по Крыму. Став известным ученым, Константин Григорьевич с особой теплотой вспоминал «Крымские каникулы». В его «Автобиографии» записано: «Жена моя – уроженка г. Ялты. Весной и осенью ежегодно ездил в Крым, на протяжении 40 лет изучил этот чудесный уголок, обходил его пешком, объездил на велосипеде, на лошадях, в последние годы – на автомобиле. Украина и Крым – это две родные мне республики» [6, с. 17]. Путешествуя, академик записывал свои впечатления. Часть его записей была использована для написания краеведческих статей, посвященных полуострову.

Цель данного исследования – проанализировать творческое наследие К. Г. Воблого, относящееся к Крыму, определить сферы заинтересованности ученого и оценить его вклад в изучение Крымского полуострова.

В 1919 г. Константин Григовьевич Воблый был избран действительным членом Украинской академии наук, он возглавил кафедру экономики, торговли и промышленности Социально-экономического отдела. В 1920 г. ученый был утвержден ординарным профессором кафедры статистики Таврического университета.

История создания Таврического университета освещена крымскими историками достаточно подробно в публикациях В. В. Лаврова и А. В. Ишина [8; 10; 12]. Из названных публикаций видно, что возглавив в 1920 г. Таврический университет, В. И. Вернадский пытался использовать для развития его учебной и научной деятельности все возможные средства – личные связи, официальные контакты и общественные инициативы. Тогда Киевский университет Св. Владимира направил в Симферополь большую группу профессоров, которую возглавил К. Г. Воблый. По предложению В. И. Вернадского в университете была создана комиссия, которая предварительно рассматривала вносимые дела на обсуждение Совета Университета. В состав комиссии входили ректор, проректор и по два профессора от факультета. Юридический факультет в этой комиссии представлял К. Г. Воблый [11, с. 36-38].

В июне 1920 г. при Крымском обществе естествоиспытателей и любителей природы была создана Комиссия по изучению естественных производительных сил (КЕПС) Крыма, председателем которой был избран В. И. Вернадский. Кроме всестороннего исследования природных богатств Крыма, ученые КЕПС организовали осенью 1920 г. публичные лекции в Народном университете и на кооперативных курсах в Симферополе [9]. К. Г. Воблый был членом лекторской коллегии Народного университета и читал лекции в курсе «О производительных силах Крыма».

С установлением Советской власти на полуострове Военно-революционный комитет начал осуществлять перестройку деятельности Таврического университета. Ревком Крыма проводил проверку лояльности профессоров и преподавателей в отношении Советской власти [11]. Из дневников В. И. Вернадского видно, что в конце ноября 1920 г. начались аресты преподавателей университета, в их числе был и К. Г. Воблый, но через несколько дней освобожден [1, с. 114].

Большевистская реформа Таврического университета, не принятая В. И. Вернадским и другими известными учеными, сделала «переезд» академика фактически высылкой с полуострова. 23 февраля В. И. Вер-

надский с группой профессоров Таврического университета под усиленной охраной ЧК выехал в Москву [2]. Константин Григорьевич вернулся в Киев и продолжил научно-педагогическую деятельность на Украине.

Занимаясь изучением производственных сил Украины, а также исследуя проблему использования минеральных ресурсов, К. Г. Воблый касался и краеведческих сюжетов. Краеведческие исследования он посвящал различным регионам и городам, в том числе и Крыму.

«Крымские сюжеты» К. Г. Воблым написаны как в научно-популярном стиле, так и в жанре записок путешественника. В его фонде нами выявлен краеведческий очерк, представляющий собой впечатления ученого от посещения полуострова, который не был опубликован. К. Г. Воблого очаровал горный Крым своей роскошной растительностью, яркими красками неба и моря. Впечатлил автора Южный берег Крыма, особенно Алупкинский дворец. К. Г. Воблый писал: «Богатая разнообразная растительность обширного парка на фоне гигантской красноватосерой стены горы Ай-Петри представляла чарующую картину, которую никогда нельзя забыть» [7, с. 5].

В краеведческом очерке ученый также описал железорудное месторождение на Керченском полуострове, охарактеризовал месторождения нефти, горючих газов, серы и гипса. К. Г. Воблый отметил, что Крым славится месторождением ракушечника – прекрасного строительного камня, который находит широкое применение в городском курортном строительстве [7].

В 1939 г. в журнале «Наша страна» была опубликована статья К. Г. Воблого «Чуфут-кале». Этот древний город заинтересовал ученого своим историческим прошлым. Ссылаясь на исследования краеведов, ученый отметил, что крепостью в XI в. владели хазары, позднее – аланы, а в конце XIII в. ею овладели татары. В то время, пишет К. Г. Воблый, крепость Чуфут-Кале называлась Кырк-ер или Кырк-ор (кырк – сорок, ор – укрепление) и пока столица Крымского ханства не была переселена в Бахчисарай, город был резиденцией хана. С XV в. крепость была резиденцией кипчакских ханов, а со временем ее заселили караимы. По мнению К. Г. Воблого, в XVII в. татары покинули Кырк-ор, и с тех пор город стал называться Чуфут-Кале (Иудейская крепость). В первой половине XIX в. Чуфут-Кале покинули и караимы (потому что в крепости не было воды), фактически город умер, получив название «мертвый город». Автор ста-

ты упомянул и легенду о несчастливой любви Джанике-ханым, дочери хана Тохтамыша. Сегодня в Чуфут-Кале находится ее усыпальница. В конце статьи автор написал о чистом воздухе города-памятника. Издавна караимы считали воздух Чуфут-Кале целительным и спасались здесь от холеры в годы эпидемий [5]. В настоящее время большая часть бывшего города-крепости Чуфут-Кале находится в руинах. Хорошо сохранились две кенассы (караимских храма) и одна жилая усадьба. Кенассы сейчас реставрируются караимской общиной, а в жилой усадьбе расположена экспозиция, рассказывающая о культуре караимов [13].

Запасы минеральных богатств степного района ученый охарактеризовал в статье «Сиваш и его богатства». Это статья о добыче различных химических соединений в заливе относящемся к Азовско-Черноморскому региону. Именно здесь были найдены хлористые соединения натрия, калия, магния и других солей. Ученый обратил внимание на удачное расположение залива – относительно недалеко от индустриального района Криворожья, что способствовало развитию химической промышленности на Крымском полуострове [4].

После освобождения Крыма от немецко-фашистских захватчиков в газете «Советская Украина» была опубликована статья К. Г. Воблого «Крымская земля». В ней отмечается, что Крым был с давних времен ареной борьбы многих народностей и свидетелем многих культур, прежде всего эллинской, в эпоху расцвета которой, были построены многочисленные греческие колонии. Ученый охарактеризовал географическое расположение, флору и фауну Крымского полуострова. Особое внимание он уделил Ялтинскому горно-лесному заповеднику, которому враг нанес существенный ущерб, лесные массивы были либо безжалостно вырублены фашистами, либо сожжены. С особой теплотой К. Г. Воблый вспоминал осенний Крым: «Дивная осень в Крыму – хрустальная прозрачность воздуха, большое число солнечных дней, малое количество осадков, изумительная окраска лесов и парков, изобилие прекрасных плодов» [3, с. 4].

Путешествия по Крымскому полуострову служили источником вдохновения для К. Г. Воблого, здесь он черпал силы для своей дальнейшей научной деятельности. Путевые очерки ученого наполнены любовью к этой земле. В своих работах он характеризовал Крым всесторонне: рассматривал особенности его географии, геологии, флоры, археологии, этнографии, истории, хозяйственной деятельности, административного

устройства и т.д. Краеведческие исследования ученого представляют собой хотя и небольшие работы, но они также интересны для ученых и краеведов.

Список использованной источников:

1. Вернадский В. И. Дневники, 1917 -1921 / Сост. С. Н. Киржаев и др. – К.: Наукова думка, 1997. – 326 с.
2. Вернадский В. И. О научной работе в Крыму в 1917 – 1921 годах / В.И. Вернадский // Крымский архив. –№ 6.–С. 216-223.
3. Воблий К.Г. Кримська земля / К. Г. Воблий // Радянська Україна. – 1944. – 11 травня. – С.4.
4. Воблий К. Г. Сиваш и его богатства / К. Г. Воблий // Наша страна. – 1939. – № 8. –С.44.
5. Воблий К. Г. Чуфут-кале / К. Г. Воблий // Наша страна. – 1939. – № 2. – С.45-46.
6. Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. – Ф. 38, К. Г. Воблий. – спр. 4 «Автобіографія» – 17 арк.
7. Там само.– спр. 30 «Крим» – 5 арк.
8. К вопросу об открытии университета в Ялте / Предисл. и публ. А. В. Ишина // Крымский архив. –№ 6. – С. 39-50.
9. Лавров В. В. В. И. Вернадский и Комиссия по изучению естественных производительных сил Крыма: новые материалы / В. В. Лавров // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. – Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». – 2013. – Т. 26 (65). № 5. – С. 166 -173.
10. Лавров В. В., Ишин А. В. В. И Вернадский и Таврический университет / В.В. Лавров // Крымский архив. – № 6. – С. 204-205.
11. История Таврического университета (1918 – 2003) / Под ред. Н. В. Багрова. – К.: Либідь, 2003. – 248 с.
12. Открытие Таврического университета / Предисл. и публ. В. В. Лаврова // Крымский архив. – № 6. – С. 139-170.
13. Чуфут-Кале [Электронный ресурс] – Режим доступа к ресурсу: <http://www.qrim.ru/about/sights/Cufut-Qale>.

НАПРЯМ 2. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Зуб С.В.,

*аспірант кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
співробітник*

*Навчально-наукового інституту євроінтеграційних досліджень
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ЗАГРОЗИ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ КРАЇН В-4

Сучасний етап існування найбільш потужного в світі за низкою економічних параметрів інтеграційного об'єднання – Європейського Союзу – більшість експертів та науковців характеризують як нестабільний, кризовий, висловлюються сумніви щодо перспектив подальшого його існування. Криза єврозони, спричинена зовнішніми заборгованостями країн-членів та загальним погіршенням кон'юнктури світових ринків після глобальної кризи 2008 року, та внутрішня політична криза, що виявляється в ускладненні прийняття спільних рішень, є відображенням діалектичного взаємозв'язку політичної та економічної складових інтеграції, тобто взаємозалежності та суперечливості політичних та економічних процесів всередині об'єднання [1].

В одному з останніх випусків The Economist Intelligence Unit [5] щодо оцінок ризиків глобальній економіці серед найбільш актуальних, аналітики називають прискорення фрагментації ЄС. Відсутність прогресу у вирішенні боргової кризи в країнах зони євро, затяжний економічний спад, глибокі розбіжності у ставленні до проблеми біженців, занепокоєння щодо терористичних атак та повернення у міжнародні відносини «холодної війни» – ці та багато інших чинників вказують на безпрецедентне зростання ризиків ерозії фундаментальних засад розвитку Європейського Союзу.

Свідчення ймовірності реалізації такого сценарію постійно знаходилися у фокусі уваги експертного співтовариства, проте характеризували

здебільшого новаторський характер завдань та політик, що застосовували країни-члени та інституції європейської спільноти на шляху розбудови цього унікального інтеграційного об'єднання. У сучасних умовах всі акценти суттєво змінилися, і більше аналітиків висловлюють сумніви [6] у достатності мотивацій країн ЄС у підтримці статус-кво спільноти і використанні перевірених часом, але подекуди запізнілих та малоефективних консенсусних рішень. Відтак, накладання одночасно декількох типів криз: глобальних, міжблокових, внутрішньоєвропейських (інституційних), національних, – все частіше зумовлюють не стільки радикалізацію політики «більшої інтеграції», скільки посилюють конфлікти інтересів всередині ЄС та провокують виклики дезінтеграції.

Виклики 2016 р. актуалізують ризики дезінтеграції ЄС. Закономірно, що перспективи європейського проекту у часовому горизонті наступних 10-15 років критично залежать від політичної спроможності інституцій ЄС – наднаціональних та представницьких органів ЄС – знайти адекватні відповіді на численні нові та старі кризи, *зберігаючи при цьому базові засади європейської єдності та алгоритми делегування національного суверенітету на наднаціональний рівень* керування спільнотою.

У сучасному європейському ландшафті існує декілька «ліній розламу», що у разі нехтування принципами солідаризму можуть стати каталізаторами латентних процесів дезінтеграції. З тих, що лежать на поверхні, – безпека, міграція, економіка. Проблеми менш нагальні, але не менш важливі – конфлікти національного-наднаціонального, розбіжності та протиріччя між країнами, угрупованнями тощо. Окремим пунктом у переліку потенційних ризиків стоїть проблема «виходу» країни-учасника з тієї або іншої союзної угоди, не покидаючи при цьому ЄС. Це стосується як зони євро, так і Шенгенської зони та інших засадничих угод. Іншими словами, ЄС стикається з настільки комплексними та багаторівневими кризами, що єдиним можливим рішенням деяких з них може стати кардинальна зміна угод ЄС, що запустить переформатування всього Євро-союзу.

Формулюючи порядок денний щодо подолання кризи та відкладаючи дату початку реформування на період 2017-2025 рр., європейські лідери фактично визнали інституційну слабкість спільноти у протистоянні кризі.

Останнім часом все частіше політики ЄС, спрямовані на вирішення однієї спільної проблеми, або цілком суперечать зусиллям по іншим напрямкам, або породжують нову проблему, або заходять у глухий кут, відкладаючи рішення у невизначене майбутнє [3]. Так, спроби рішуче відреагувати на проблеми безпеки в Сирії – активізували переміщення біженців в Європу та створили привід для терористичних нападів з боку ісламістів. Зусилля по боротьбі з припливом біженців і мігрантів явно конфліктують з вимогами законодавства ЄС по координації макроекономічної політики: з одного боку, зросла потреба у додаткових державних витратах, а з іншого – під загрозу поставлено функціонування єдиного ринку ЄС. Економічні конфлікти інтересів між національними урядами, бізнес-гравцями, угрупованнями країн тощо підбивають зусилля по подоланню загальної макроекономічної, фінансової та фіскальної слабкості ЄС. Ті заходи політики, що підтримуються, наприклад, в інтересах зміцнення європейських банків, знаходять супротив інституцій, що прагнуть фіскальної консолідації; спроби пожвавити економічну активність за рахунок пом'якшення грошово-кредитної політики наштовхуються на несприйняття гравців фінансового ринку і т.п.

У більш широкому контексті наразі конфліктуючими є різні складові загальноєвропейської політики. Посилення інтеграції фінансового ринку завдяки об'єднанню ринків капіталу ставить під питання доцільність таких рішень внаслідок ймовірного зростання волатильності ринків [3]. Стабілізація фінансового сектору шляхом створення банківського союзу може втратити сенс через зростання недовіри та напруженість у відносинах між державами-членами Єврозони і державами поза зоною євро (особливо Великобританією), а також між країнами північної і середземноморської зони євро.

У контексті російської загрози безпековий вимір євроінтеграції набуває особливого значення для таких країн, як Польща, Румунія, Прибалтійські держави [4]. Для інших – безпекові компоненти виявляються менш привабливими з огляду на політичні, соціокультурні, економічні реалії. Відтак, акцентування таких країн, як Угорщина, Чехія, Словаччина та ін., на економічній вигоді, не тільки посилює ризики для європейської системи безпеки, але й підбиває фундамент європейської солідарності, перетворює російський фактор на елемент дезінтеграції та ерозії інституцій Євросоюзу.

Вишеградська група буде активною у процесі змін, які на даний момент стоять перед ЄС і пропонуватиме рішення, які сприятимуть зміцненню Євросоюзу.

Про це заявила прем'єр-міністр Польщі Беата Шидло на зустрічі прем'єр-міністрів країн, що входять у Вишеградську групу, повідомляє Радіо Польща.

«Ми бачимо необхідність посилення контролю країн-членів ЄС над євросоюзними процесами в прийнятті рішень», – сказала Шидло.

За її словами, Європейська комісія зробила мало висновків з референдуму у Великій Британії з питання членства в ЄС.

Польський прем'єр вважає, що саме національні парламенти повинні бути органами, які остаточно затверджують зміни, які ЄС планує ввести [2].

На додаток до сказаного ***фактором розмежування в Євросоюзі є географічна дивергенція, що підсилює розмежування Центральної і Східної Європи на дві групи, одна з них націлена на економічні чинники, а інша – на чинники безпеки.*** Центральні європейці (чехи, угорці, румуни, болгари і словаки) прагнуть уникати конфронтації з Росією, зберігаючи при цьому міцні економічні зв'язки з західноєвропейськими країнами. Проте якщо економічна потуга Німеччини вступить у фазу циклічного ослаблення, інституційна слабкість Євросоюзу лише стимулюватиме проросійськи налаштовані країни до відмежування від старих членів ЄС та легітимації «про-російських» групових уподобань.

Навпаки, інша група європейських країн, зокрема Польща та країни Балтії, є більш схильними до об'єднання на ґрунті спільного захисту від безпекових загроз походженням з РФ.

Процес переходу до нової фази – реінтеграції (реінкарнації) Євросоюзу – потребуватиме певного часу на перепозиціонування країн та груп всередині ЄС щодо базових засад об'єднання в контексті сучасних викликів. Іншими словами, держави ЄС будуть змушені визначитися зі своїми національними пріоритетами з тим, щоб мати суспільний консенсус у перспективі ймовірного перезаснування ЄС.

Список використаних джерел:

1. Брензович К.С., Ерфан Є.А. Хронологія політико-економічної трансформації Європейського Союзу: загрози та виклики сучасності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/2/6.pdf>
2. Вишеградська група буде впливати на зміни в ЄС – прем'єр Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/07/21/7052453/>
3. Єрмолаєв А., Клименко І., Щербина В., Денисенко С., Поляков Л. Україна-ЄС: наступні двадцять п'ять років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newukraineinstitute.org/media/news/612/file/Ukraine%20EU.pdf>
4. Общее пространство внутренней безопасности в ЕС: политические аспекты. / Отв. ред. – С.В. Уткин. – М.: ИМЭМО РАН, 2011. – 146 с.
5. Beset by external and internal pressures, the EU begins to fracture. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gfs.eiu.com/Article.aspx?articleType=gr&articleId=2864>
6. Mark Fleming-Williams, Europe without union. – <https://www-stratfor-com>; Annual Forecast 2016: Europe. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www-stratfor-com>

Коротаєв О.О.,
студент історичного факультету IV курсу
Криворізького державного педагогічного університету

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ЄВРЕЇВ ПЕРІОДУ ЦАРСТВА СОЛОМОНА (965 – 928 РІК ДО Н.Е.)

Згідно з Указом Президента України №357/2016 «Про відзначення в Україні 500-річчя Реформації» 2017 рік можна вважати роком «Реформації» в Україні. Долучаючись до дії цього Указу, хочеться не «перемивати кістки» існуючим в Україні протестантським чи ортодоксальним (православним) церквам, знаходячи між ними відмінності та спільності, а звернути увагу на їх спільного «духовного пращура» – єврейський народ, його історію та духовну культуру, що сягнула свого апогею за часів періоду царства Соломона.

Останнім часом, з відродженням держави Ізраїль (14.05.1948 року) та поширенням діяльності єврейських релігійних громад по всьому світу та на теренах нашої країни, даній темі приділялася значна увага як вітчизняних так і зарубіжних вчених. Над даною проблемою працювали видатні українські історики О. Крижанівський, А. Кержнер, польські дослідники Й. Лісек, П. Раковська, також єврейські історики С. Рот, М. Вурмбранд, М. Штерн і російські – В. Авдієв та Н. Пігулевська.

Про царя Соломона, що привів Ізраїль до вершини його могутності, згадується в текстах Першої Книги царств – глава 1 вірш 11 (далі 1 Цар.1:11) і Другої книги Хронік – глава 1 вірш 9 (далі 2 Хр.1:9). Серед джерел цих біблійних текстів були офіційні архівні документи, записи очевидців, пророцтва тощо, зокрема, не дійшла до нас Книга діянь Соломона (1 Цар.11:41), [2, с. 442], Записи Натана пророка, Пророцтво Лехії з Шилю, Видіння провидця Йеддо про Єровоама, сина Неватім (2 Хр.9:29) [2, с. 547]. Найбільш ранні з відомих нам неєврейських авторів, що згадують царя Соломона, це грецькі письменники II ст. до н. е. Менандр Ефеський і Дій [4, I, с. 112-120, 126 та 5, VIII, с. 144-149].

У першій половині царювання Соломона контрольовані ним території в цілому приблизно відповідали розмірам царства Давида. «Бо він панував по всій цій стороні Річки від Тіфсаху та аж до Аззи над усіма царями по цей бік Річки. І був у нього мир зо всіх сторін його навколо. І безпечно сидів Юда та Ізраїль, кожен під своїм виноградником та під своєю

фігою від Дану й аж до Беер-Шеви всі дні Соломона» (1 Цар.5:4,5), [2, с. 428].

Біблійні тексти характеризують часи Соломона (особливо першу половину його царювання) як період миру (на відміну від царювання Давида, що супроводжувалося постійними війнами) й економічного процвітання: «... Воно (срібло) за Соломонових днів не рахувалося за щось» (1 Цар. 10:21), [2, с. 440]. В результаті цього в суспільстві утворився значний прошарок ремісників, купців, службовців урядової адміністрації та армії, які проживали в укріплених царських містах. З'явилися у великій кількості високоякісні предмети побуту і розкоші, що красномовно свідчили про зміни в матеріальній культурі Ізраїлю. До кінця царювання Соломона на територіях, де проживали ізраїльтяни, населення за століття щонайменше подвоїлося [2, с. 428]. Мир, відсутність військових дій та військової повинності, економічне піднесення, розширення державного апарату, розвиток будівництва (побудова Храму), ремесла та торгівлі корінним чином впливали на повсякденного життя євреїв доби царювання Соломона (965 – 928 рік до н.е.).

Взагалі культурне та духовне життя Ізраїлю в цей час (як і сьогодні) не було направлене на розвиток живопису, архітектури, кераміки чи інших видів ремесел, тому що людське життя на землі розглядалося як тимчасове явище, яке дане для того, щоб пізнати Творця, служити Йому, виконувати Його заповіді, щоб отримати вже при цьому тимчасовому житті – життя вічне, яке в повній своїй силі проявиться вже при воскресінні мертвих. Тому повсякденне життя євреїв оберталось більше навколо вивчення та виконання приписів Закону Мойсея і було пов'язане з участю у відправленні різних релігійних культів.

Велику роль у формуванні повсякденного життя євреїв та їх побуту відігравав єврейський календар та релігійні обряди, приписані Законом Мойсеевим. Звернемося до двох із них – обрізання та дотримання суботи.

У книзі Левіт 12:1,3 сказано: «Промовляй до Ізраїлевих синів, говорячи: Коли жінка зачне, і породить дитя чоловічої статі... восьмого дня буде обрізане тіло крайньої плоті його» [2, с. 145]. Отже, усі діти чоловічої статі у віці восьми днів від народження мусять пройти обряд «обрізання». Аналіз тексту книги Бут. 17:10,14: «То Мій заповіт, що його ви виконувати будете, поміж Мною й поміж вами, і поміж потомством твоїм (Авраам) по тобі: нехай кожен чоловічої статі буде обрізаний у вас... А необрі-

заний чоловічої статі, що не буде обрізаний на тілі своєї крайньої плоті, то стята буде душа та з народу свого, він зірвав заповіту Мого!» [2, с. 24] показує, що заповіт, укладений Господом з Авраамом, поширюється і на усіх його нащадків шляхом обрізання.

Звернемося до коментування Б.І. Берманом вже згаданого нами тексту книги Буття 17:10: «... Господь заповідає Аврахаму Свій Заповіт з Ним: «нехай кожен чоловічої статі буде обрізаний у вас «... **הַמּוֹל לְכֶם כָּל-** **זָכָר** [3, с. 25]/ гімоль (обрізаний) лахем (у вас) коль (кожен) захар (чоловік)» (17:10). Те, що повинно бути «у кожного вашого чоловіка» визначається словом **הַמּוֹל** «гімоль», основа якого — **מול** «моль», бути проти, перебувати в опозиції. **מלה** «міла» (слово, яке і розуміють як «обрізання») є протистояння тваринному початку, неприборканості сил плоті... Неприборкану тілесну силу чоловіка, його плоть... необхідно зупинити послабити, взяти під контроль. Так що суть Заповіту вельми проста: протистояти ... плоті. У всіх Заповітів, що ставить Господь є знак. Таким знаком на тілі чоловіка і є медична операція (що демонструє собою зовнішнє свідectво внутрішнього стану перемоги /та оволодіння/ чоловіком над своєю плоттю» [1, с. 140]. Сама процедура обрізання проходила так: немовля приносили до Храму, де священник, проводив цю медичну операцію. За часів Мойсея і Ісуса Навина для обрізання користувалися крем'яними ножами, які згодом змінилися металевими (Вих. 4:25), [2, с. 80], (Ісус Навин 5:2–3), [2, с. 279]. Майже незмінним цей обряд дійшов до наших днів.

Субота (**שַׁבָּת**, шаббат, пов'язаний з коренем **שבת**/ шават — покоїтись, утримуватись [6, с. 475]), сьомий день тижня, в який Тора наказує утримуватися від роботи. Пояснення цьому розпорядженню міститься в книзі Буття 2: 2–3 [2, с. 8]. Бог створив світ за шість днів, а на сьомий спочивав, благословивши і освятивши його. Святість сьомого дня була відкрита Ізраїлю під час блукань по пустелі після виходу з Єгипту на горі Синай як четверта заповідь. Вона узагальнює урок ізраїльтянам в пустелі: будь-яка робота заборонена в суботу, обґрунтовуючи цю заборону: «Бо шість днів творив Господь небо та землю, море й усе, що в них, а дня сьомого спочив. Тому поблагословив Господь день суботній і освятив його» (Вих. 20: 9–11), [2, с. 101]. Тут субота безпосередньо ототожнюється з сьомим днем Творіння. Поряд з цим, ритуальним по своїй суті обґрунтуванням, утримання від роботи в суботу в Біблії містить ще одне, суспільно-

гуманістичне обґрунтування: «Шість днів будеш робити діла твої, а сьомого дня спочинеш, щоб відпочив віл твій, і осел твій, і спочивав син рабині твоєї і прибулець» (Вих. 23:12), [2, с. 105].

В сакральному ж змісті субота означає потойбічний світ. Сучасний світ є світом дії (де можна отримати спасіння і трудитися для Бога «шість днів будеш робити діла твої»), а потойбічний світ є світом результату («а сьомого дня спочинеш»), де у вічності постійно насолоджуються результатом своєї праці, яку робили при житті.

За часів Соломона в Храмі, окрім звичайних щоденних жертвоприношень, в суботу передбачалося додаткове жертвоприношення, рівне звичайному щоденному (Числа 28: 3–10), [2, с. 213, 214]. Згідно з Божим приписом, порушення суботи повинно каратися смертю (Числа 15: 32–36), [2, с. 195]. З нечисленних відомостей щодо святкування євреями суботи в цю епоху бачимо, що субота була днем, коли припинялася будь-яка робота (Амос 8: 5), [2, с. 1138], проводилося відвідування «людей Божих» (2 Цар. 4:23), [2, с. 466], відбувалися священні урочисті збори в Єрусалимському Храмі (Ісаї 1:13), [2, с. 841].

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що повсякденне життя євреїв періоду царювання Соломона (965 – 928 рік до н.е.) не відрізнялося зовнішньою яскравістю та пишністю. Воно було цілковито скерованим Законом Мойсеєвим та підпорядкованим йому. Тому навіть такі, на перший погляд, буденні речі, як то прийом їжі, свята чи статеві стосунки, носило дуже релігійний характер. Повсякденне життя євреїв було (і досі залишається) значною мірою направленим на побудову внутрішніх (духовних та психологічних чинників особистості, її правильного та гармонійного внутрішнього світу) ніж на створення предметів зовнішньої культури та естетики (картин, скульптур, архітектурних пам'яток тощо). Перше – залишиться з людиною назавжди, а друге – зруйнується під впливом часу чи під впливом будь-якої антропогенної дії. Саме єврейські духовні закони та цінності, в основі яких лежить подолання тваринного початку в собі та направлення цих сил на служіння Творцю, очікування Царства Небесного (в образі «Цариці Суботи») і було покладене в основу християнської релігії, яка за півтора тисячоліття обросла значним шаром людських догм та була вперше (та не в останнє) очищена вогнем Реформації.

Список використаних джерел:

1. Берман Б.І. Біблійні змісти / Б.І. Берман. – М.: Лайда, 1997. – 200 с.
2. Біблія або книги Святого письма Старого і Нового заповіту, 1988.– 1523 с.
3. ТаНаХ. Иврит и русский. Синодальное издание, 1917. – 1808 с.
4. Флавий Иосиф. О древности еврейского народа против Аппиона. – [Електронний ресурс].– <http://khazarzar.skeptik.net>
5. Флавий Иосиф. Иудейские древности. – [Електронний ресурс].– https://azbyka.ru/otechnik/Istoriya_Tserkvi/iudeiskie_drevnosti/
6. Штейнберг О.Н. Еврейский и халдейский этимологический словарь к книгам Ветхого Завета. Вильна: типография Л.Л. Маца, 1878. – 532 с.

Максименко О.О.,

провідний соціолог відділу методології та методів соціології

Інституту соціології

Національної академії наук України

ВІДОБРАЖЕННЯ СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ У КНИЗІ СПОГАДІВ Ш. БЕКТОРЕ «ВОЛГИ ЧЕРВОНА ТЕЧІЯ» («VOLGA QIZIL AQARKEN»)

Перші твори, що викривали реалії сталінського тоталітарного режиму, стали доступними українському читачеві ще наприкінці 1980-х – на початку 1990-х, в епоху горбачовської «перебудови» та на зорі незалежності. Це, зокрема, романи Івана Багряного «Тигролови» та «Сад Гетсиманський», Уласа Самчука «Марія», Василя Барки «Жовтий князь», Володимира Винниченка «Слово за тобою, Сталіне!» та ін. Серед цих творів, безперечно, заслуговує на увагу «Волги червона течія» – книга спогадів кримськотатарського письменника Шевкія Бекторе (1888–1961), якому довелося стати жертвою більшовицько-комуністичних репресій і провести двадцять чотири роки свого життя в таборах та на засланнях, незважаючи на те, що він був громадянином іншої держави – Туреччини [2].

Літературна спадщина Шевкія Бекторе українському читачеві поки що маловідома. Український переклад «Волги...» (виконаний Валерієм

Басировим) побачив світ лише в 2003 році (тобто майже через 40 років після першого видання в Туреччині), тоді ж у збірці «Окрушина сонця» було опубліковано п'ять віршів поета (у перекладі Петра Осадчука). У 2011 році книгу спогадів письменника було видано кримськотатарською мовою.

За походженням Шевкій Бекторе – кримський татарин, хоч і народився в Румунії (село Каваклар Добруджинського округу). Його батьки виїхали з Криму після Кримської війни 1853–1856 років. У 1894 році родина Бекторе переїхала до Туреччини (тодішньої Османської імперії). Тут Шевкій отримав початкову і середню освіту. У 17-річному віці вступив на факультет богослов'я Стамбульського університету, де познайомився з кримськими татарами, які також там навчалися, і приєднався до Товариства кримських студентів. Серед них були, зокрема, майбутній автор національного гімну кримських татар і перший голова уряду Кримської Народної Республіки (1917–1918) Номан Челебіджихан та майбутній поет, тюрколог і літературознавець Бекір Чобан-заде.

У 1909 році Шевкій вперше потрапив на свою історичну батьківщину – Крим, де вивчав усну народну творчість кримських татар та здійснював інші народознавчі розвідки. У березні 1918 року, після Жовтневого перевороту, він знову приїздить до Криму – на кілька днів, супроводжуючи зі Стамбула до Феодосії російських військовополонених. Ця коротка подорож дозволила письменникові побачити увесь жах тодішніх подій.

Однак побачене й пережите зовсім не налякало Шевкія Бекторе, навпаки – ще більше зміцнило його прагнення працювати для свого народу. Перебуваючи в Туреччині, письменник Бекторе займається підготовкою вчителів для кримськотатарських шкіл, і за деякий час разом із ними та дружиною Аміде повертається до Криму. Він відкриває школу в селі Курру-Озен (нині – Сонячногірське), що неподалік від Алушти. Мешканці цього села були «бідні, відсталі й фанатичні» [1], збайдужілі до всього через злидні та розруху, у яких опинилися. Зі 125 обійсть села не було жодної людини, що могла б читати чи писати. Тож спершу письменник розпочав боротися з неписьменністю, а згодом читав і пропонував дітям вивчати свої вірші, сповнені любові до рідного народу й батьківщини.

У 1920 році Шевкій Бекторе видає свою першу збірку віршів – «Ергенекон» (згідно з легендою, так називалася прабатьківщина всіх тюрків, розташована в Алтайських горах). Двадцять років минулого століття зна-

менували собою новий етап в історії кримськотатарської літератури, пов'язаний передусім зі зростанням національної свідомості кримських татар. Саме в цей бурхливий період Шевкію Бекторе вдалося збагатити кримськотатарську поезію прекрасними зразками пейзажної, філософсько-романтичної та патріотичної лірики, до яких належать вірші «Aq qım içün» («Заради мого права»), «Vatan özlemi» («Туга за батьківщиною»), «Qırım sağaları» («Простори Криму»), день»), «Qızıl bayraq» («Червоний прапор»), «Tatar bolsañ» («Якщо ти – татарин») та ін.

У 1921–1922 роках Шевкій Бекторе працював у Кримському татарському педагогічному технікумі в селі Тотайкой біля Сімферополя. Варто зазначити, що викладачами тотайкойського педтехнікуму були найкращі представники кримськотатарської інтелігенції: публіцист та громадський діяч Амет Озенбашли, вже згаданий Бекір Чобан-заде, письменник і літературознавець Асан Сабрі Айвазов, письменник і видавець Абібулла Одабаш, поет та історик Осман Акчокракли [3]. Усі вони стали жертвами сталінського карального апарату.

Як мовознавець, Шевкій Бекторе брав участь у роботі Всесоюзного з'їзду тюркологів у Баку (26 лютого – 6 березня 1926 року), де обговорювали питання переходу з арабської графіки на латинську для тюркомовних народів Радянського Союзу. Отримавши від членів туркменської делегації в дні роботи з'їзду запрошення працювати на педагогічній посаді, письменник їде до Туркменістану і влаштовується в Ашхабадський педагогічний технікум. Це був вимушений, але необхідний крок, оскільки тогочасна обстановка в Криму вже не давала змоги працювати: більшовики розпочали «полювання за душами завтрашніх учителів як майбутніх пропагандистів комуністичної ідеології» [1].

Трагічні та необоротні зміни в житті Шевкія Бекторе сталися в березні 1932 року, коли його, разом з іншими представниками туркменської інтелігенції, заарештували за звинуваченням у «націоналізмі» та «контрреволюційній діяльності» і засудили до 10 років ув'язнення. Слідство тривало два роки, і весь цей час письменник провів у тюрмі, зазнаючи жахливих фізичних і моральних тортур. Він відмовлявся визнати себе винним, оскільки знав, що жодного злочину не вчинив, і не збирався здаватися «ГПУ, що сплітало сіті з підлих інсинуацій для знищення невинних людей» [1].

Згідно з вироком, Шевкія Бекторе ув'язнили в Зангіатайському таборі (Узбекистан) – одній із багатьох ланок виправно-трудової системи СРСР. Письменник опинився на волі лише в 1946 році. Два роки жив під наглядом НКВС у місті Янгіюль, неподалік від Ташкента. Щоб прогледуватися, працював чабаном. Постійно писав листи до Посольства Туреччини в Москві з проханням отримати турецький паспорт, щоб нарешті виїхати з СРСР і повернутися на батьківщину. Звісно, жодного листа у відповідь не надійшло. До того ж на Шевкія Бекторе чекало нове суворе випробування: у грудні 1948 року його знову заарештували і заслали до Сибіру. Там, у селищі Велика Мурта Красноярського краю, письменникові довелося прожити майже десять років – аж до смерті Сталіна та «хрущовської відлиги».

У жовтні 1956 року Шевкія Бекторе повернувся до Туреччини. Сповнений бажання бути корисним суспільству, Шевкія Бекторе погодився стати керівником «Центру звільнення кримських татар»: «Не знаю, скільки ще мені відпущено прожити, але кожную хвилину, відміряну мені долею, я хочу присвятити служінню своєму народові» [4].

На жаль, рівно за рік письменник відійшов у вічність. «Волги червона течія» побачила світ у 1965 році, завдяки його сестрі Саадет, що підготувала книгу до друку.

Шевкія Бекторе ніколи не нарікав на свою долю, хоч йому довелося провести за колючим дротом таборів майже 25 років свого життя. За ці роки він міг би «написати багато гарних книг, зробити багато корисного для свого народу». Дивно, але він не відчував ненависті навіть до своїх мучителів – НКВСівців, розуміючи, що вони – лише гвинтики механізму під назвою «комуністичний терор». Механізму, в якому, щоб «заарештувати, вислати людину й навіть винести їй смертний вирок – суд не обов'язковий», де «закон є іграшкою в руках ГПУ», а міра покарання буде для людини такою, яка «була визначена заздалегідь». Механізму, який «друзів робив ворогами, вигадував змови, знаходив і знищував невдоволених», де «поняття рівності і соціальної справедливості мало вибірковий характер», а в «найтяжчому стані перебував робітничий клас – той клас, що створював усі блага партійній еліті», де «газети, фотографії і книги відбивають не внутрішню сутність, а прикрашену та брехливу зовнішню сторону запліснявілого суспільства». «Якщо за царських часів Волга зрошувалася потом каторжників, то після встановлення комуністичної

диктатури Волга від крові ув'язнених стала червона. Я заплюшую очі і бачу її червону течію...» – так закінчує письменник свою книгу спогадів, висловлюючи сподівання, що «час беззаконня мине, і народ врешті-решт візьме курс на демократію західного світу. Люди втомилися ненавидіти одне одного – вони жадають миру» [1].

Сторінки цієї книги – це сторінки історії країни, у якій ми ще жили зовсім недавно. Багато з нас навіть уявлення не мали про те, що довелося пережити авторів книги і ще мільйонам таких, як він, кого доля затиснула в лещата сталінської репресивної системи. «Волги червона течія» – це не просто спогади очевидця тих трагічних подій, а й нагадування про те, на що здатний політичний режим в «окремо взятій країні». Було б дуже добре, якби її прочитали ті, хто чомусь продовжує сумувати за «встановленим вождем народів порядком».

Список використаних джерел:

1. Бекторе Шевкій. Волги червона течія / Шевкій Бекторе // Веб-сайт «Ana Urt» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://anaurt.com/qrt/content/volgi-chervona-techiya>
2. Кочубей Ю. М. Страдницький шлях і диво / Ю. М. Кочубей // Всесвіт. – 2006. – № 1–2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/136/41/>
3. Усманова С. А. Неизвестные страницы деятельности Тотайкойского педтехникума 1922–1931 гг. / С. А. Усманова // Веб-сайт «Тюркологические публикации» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://turkology.tk/library/589>
4. Юнусова Л. Ш. Бекторе. Хронология верности / Л. Юнусова // Веб-сайт «Карта мира: Крым» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kartamirakrym.blogspot.com/2012/04/blog-post_05.html

Слюсар В.М.,
докторант, доцент кафедри філософії
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ПРОВОКАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ НАСИЛЛЯ В СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИХ ПРОЦЕСАХ

Провокація як соціальна дія у період актуалізації вимог щодо заперечення тих чи інших соціальних норм чи правил, незалежно від суб'єктів насилля – чи ними є активні представники певних соціальних груп, та спільнот чи влада, спричиняє застосування методів тиску, які несуть безпосередню загрозу життю і здоров'ю людей. У Біблії провокація має негативні конотації, здебільшого розуміється як певний зовнішній для особи вплив, який спонукає до здійснення гріха, перевірка стійкості її віри. Утім поза межами релігії поняття «провокація» втрачає суб'єктивний характер і входить у предметне коло багатьох наук: філософії, історії, психології, політології, правознавства, теорій військової справи, медицини, біології, мистецтвознавства. У римському праві провокація мала статус різновиду апеляції, який передбачав право повноправного громадянина звертатися до народу у відповідні коміції (в *comitia centuriata* чи *comitia tributa* та *curiata*) для перегляду рішення магістрату чи диктатора, які виносили новий вирок. Провокація тлумачилася як виклик, який стає спонукою до певних дій. У історичних науках значення «провокації» звужено до тактичного прийому політичної боротьби. Надання йому негативних конотацій радше пов'язане із політичними процесами та ролі в них політичних провокацій, так, аналізуючи тлумачення цього поняття у словниках російської мови, Т. Шеметова зробила висновки, що негативний відтінок воно отримало у зв'язку з революційним рухом у Росії, який призвів до революцій 1905 та 1917 років [1, с. 57]. Звісно, якщо враховувати, що у радянському суспільстві сакралізувалася «Велика Жовтнева соціалістична революція», а 7 листопада 1917 року стало датою по суті нового відліку соціального часу, то значна частина подій, які передували їй, у разі недосягнення революційних цілей, оцінювалися як провокація. По суті, визначення конкретних історичних подій як провокації в політичних науках відбувається на основі офіційних позицій влади, політичних партій та політичних діячів. За цих умов акцентується не стільки на субстанційних характеристиках цього соціального явища, скільки на оці-

ночних судженнях, які також залежать від результату його дії. Наприклад, коли в результаті відповідних політичних акцій протестувальники не отримали владу, їх дії самою владою оцінюються як провокація. У філософських науках можна виокремити два підходи до визначення цього поняття. У раціоналістичній філософії провокація розуміється як дія, спрямована на послаблення контролю розуму над почуттями, що призводить до переходу від соціального порядку до хаосу, а в ірраціоналістичній – інструмент прориву із світу уніфікованості й регламентацій до справжнього існування та яскравих почуттів [2, с. 11-12]. В українській мові поняття «провокація» розуміється як «навмисні дії проти окремих осіб, організацій, держав тощо з метою штовхнути їх на згубні для них вчинки» [3, с. 964]. На нашу думку, згубність дії у відповідь не є ключовою ознакою провокації, оскільки такий підхід заперечує будь-які її соціальні прояви, зокрема у процесі суспільних трансформацій. Як правило, «провокацією» владою засобами масової комунікації можуть стигматизуватися й утверджуватися у масовій свідомості будь-які дії політичних опонентів, спрямовані на мобілізацію мас. Це пояснює кон'юнктурний оціночний підхід до визначення і самого поняття «провокація» в гуманітарних науках.

Здійснення провокації можливе, з одного боку, за наявності провокаторів, які підбурюють агентів соціальних змін до конкретних дій для зміни існуючих норм, правил, порядків, а з іншого – наявності агентів утвердження стану невизначеності, тобто індивідів, які частково заперечують усталену ціннісну систему. Втрата ціннісних орієнтирів заперечує і раціональні основи здійснення соціального насилля, поступаючись ірраціональним, які ґрунтуються на міфологемах. Але провокація не є складовою «міфічного» насилля, а радше інструментом переходу із «раціонального» до «міфічного», оскільки вона має короткотривалий ефект, у той час як міфотворчість – довготривалий процес. Це пояснює неефективність провокаційних дій за умов несформованості «раціонального» насилля, тобто за умов нездійснення фіксації відповідних нових ціннісних установок у правовій системі.

Домінування «раціонального» насилля, яке ґрунтується на переконанні у тому, що існуюча система соціальних норм і правил є умовою соціальної стабільності, а влада є гарантом контролю за їх дотриманням. Досить часто відбувається ототожнення цієї функції влади з діяльністю

конкретних політичних лідерів, партій, фракції, груп. Із зростанням критики їх діяльності продукується ідея, що виключно вони здатні підтримувати порядок. Тому насилля з боку груп осіб, які артикують вимоги стосовно необхідності трансформації цієї системи, спрямована проти влади, а провокація є приводом для антиурядових протестів, значно рідше – проти конкретних соціальних груп, яка у цьому випадку призводить до утвердження не «міфічного» насилля, а «божественного» (наприклад, спланована нацистською владою провокація «Кришталева ніч» 9-10 листопада 1938 року проти євреїв як помста за убитого німецького дипломата стала початком Голокосту). Провокація спрямована на залучення великих мас до акту заперечення конкретних існуючих соціальних норм та правил. Діяльність агентів соціальних змін, які водночас виступають суб'єктами «міфічного» насилля, є ефективною лише за умов формування відчуття співучасті шляхом, по-перше, включення у протести більшої кількості осіб через різні форми політичної участі, а по-друге, збільшення форм і методів вираження підтримки необхідності змін. Це здійснюється на основі того, що провокатор бере на себе стигму руйнівника норм, тобто він самотигматизується, але метою провокації, на думку Р. Паріса, є скидання цієї стигми і поширення на інших, а уже в цій ситуації вони постають не руйнівниками норм, а їх охоронниками, і врешті-решт досягається їх стигматизація як винуватців змін норм [4, с. 58]. Провокація фактично легітимізує дії агентів змін, які правовою системою можуть визначатися як злочинні. За таких умов право провокатор змінює на вигідне йому законодавство, яке згодом визначає порядок, який формує дійсність, по суті порушуючи сам принцип легальності як необхідної умови для реалізації істинного правового принципу, відтак норма і свавілля сходяться в одному соціальному феномені – законодавчій провокації, в якій свавілля набуває форму нормативного акту [5, с. 64]. Провокація позбавляє владу монополії на застосування сили, легітимізуючи таке право і суб'єктам «міфічного» насилля. Так, якщо напад на представника правоохоронних структур за умов домінування «раціонального» насилля класифікується як злочин, то в результаті провокації при утвердженні «міфічного», такі дії у суспільній свідомості класифікуються як «необхідний злочин», метод протидії «злочинній владі» і т. д., а згодом виправдовуються як спричинені революційною доцільністю. З іншого боку, свідоме здійснення провокації владою може мати на меті легалізацію діяльності

відповідних громадських організацій (патріотичних, парамілітарних, спортивних, які спеціалізуються на бойових видах мистецтва, молодіжних) та криміналітету. Як правило, основною їх задачею проголошується підтримання правопорядку, допомога силовим структурам по виявленню злочинців та запобіганню злочинів, але неофіційно їх діяльність спрямовується на залякування протестувальників, створення ситуації домінування страху та паніки, що призводить до релегітимізації влади. Зокрема, таку функцію в Німеччині після 1934 року виконували «загони штурмовиків» (Sturmabteilung), в т. ч. брали активну участь у згаданій вище «Кришталевій ночі». «Штурмовики» до приходу націонал-соціалістів до влади (до 1933 року) виступали агентами соціальних змін та суб'єктами «міфічного» насилля, але на стадії соціальних трансформацій, на якій домінує «божественне» актуалізувало зміну змісту їх соціальної діяльності. Тому вимоги штурмовиків до рейхсканцлера Німеччини А. Гітлера здійснити другу «істинно соціалістичну» революцію призвели до здійснення за командуванням останнього репресій стосовно верхівки організації, після чого він її очолив і якісно змінив зміст її діяльності, зберігши характер.

Варто, на нашу думку, розрізняти поняття «провокація як соціальний феномен» та «провокація війни». У змісті першого відображаються передусім об'єктивні процеси соціальної трансформації каузального характеру і ефективність та результативність її дії залежить від впливу відповідних факторів, то другого – суб'єктивний характер, тобто залежність від волі політичного лідера розв'язати війну. Якщо провокація передбачає конкретну реакцію об'єкта, на якого вона спрямована, то провокація війни може її і не передбачати. Найяскравішим прикладом такої провокації є напад переодягнених у форму польських солдат спеціальних агентів німецьких спецслужб на радіостанцію в Гляйвіці 1 вересня 1939 року. Ця провокація стала приводом, з одного боку, для оголошення фашистською Німеччиною війни Польщі, а з іншого – для організації інформаційного впливу на суспільну свідомість німців для мобілізації сил для утвердження «божественного» насилля. Специфікою такого «божественного» насилля є те, що його об'єкт є зовнішнім до цього суспільства. Доволі часто для посилення дії цієї форми насилля війна та її атрибути сакралізуються, сама вона оголошується «священною».

Список використаних джерел:

1. Шеметова Т. Н. Провокация как метод в современной журналистике: мысли по поводу / Шеметова Татьяна Николаевна // Теория и история журналистики. – 2014. – № 1. – С. 54 – 65.
2. Дмитриев А. В. Понятие провокации / Дмитриев А. В. // Провокация: сферы коммуникативного проявления : сборник статей / колл. авторов. – М.: РУСАЙНС, 2016. – С. 7 – 17.
3. Провокація // Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – С. 964.
4. Paris R. Stachel und Speer: kleine Machtstudien / Rainer Paris. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998. – 224 S.
5. Дружинин А. М. Провокационные практики в политическом влиянии / Дружинин Андрей Михайлович // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Познание. – 2016. – № 4. – С. 58 – 65.

Тарасюк Т.А.,

студентка IV курсу

Гуманітарного інституту

Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

РОЛЬ ІНКВІЗИЦІЇ У ПРОЦЕСІ ВИНИКНЕННЯ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ «ПОЛЮВАННЯ НА ВІДЬОМ» В XV СТ.

Середньовіччя часто називають «Темними віками», і однією з найтемніших сторінок вважають саме період діяльності інквізиції та «полювання на відьом». Заборона чаклунства та покарання за практику магії далеко не винахід середньовічних схоластиків та вчених інквізиції. Кодекс Хаммурапі у Стародавньому Вавилоні встановлював страту за чаклунство, теж саме приписували закони Дванадцяти таблиць в Стародавньому Римі, але за умови заподіяння шкоди людям [2, с. 25]. Однак «полювання на відьом» з його ідеологічною базою як історичний та культурний феномен, був «дитям» Середніх віків.

Актуальність цієї теми полягає в тому факті, що відносно недавно, в 1988 р. папа вирішив відкрити для вивчення архіви інквізиції. Це в свою чергу дає можливість для вивчення з першоджерел нових аспектів проблеми, які раніше ретельно приховувалися Церквою. В Україні проблеми історії інквізиції досі є малодослідженими.

Визначення причин виникнення цього явища є найскладнішим питанням в проблематиці «полювання на відьом». Саме воно виникло майже через півтори тисячоліття після виникнення християнства. Крім того, офіційна Церква до Відродження сприймала чаклунство як забобон й засуджувала віру в відьом. Про це свідчать документи які збереглися з того часу, наприклад Капітулярій «Єпископи».

Існує багато різних версій щодо причин виникнення цього явища, висунутих як сучасними дослідниками, так і тими хто займався цим питанням в минулі століття. Серед їх розмаїття можна виділити наступні:

- Вплив катарської ересі, котра впротивагу традиційному християнству проповідувала рівнозначність Бога й диявола, що призвело до збільшення суєвірних страхів. До цього можна віднести й подібну ересь – вальденсів, які переслідувались нарівні з катарами. Саме в цей момент Церков починає боятися за свою владу, й в усіх жахіттях хрестового походу проти катарів, звинувачує Диявола, й в цій ситуації в нагоді стають чаклуни та відьми, які стають уособленням його сили [4, с. 6];

- Знайомство з античною спадщиною та мусульманською культурою;

- Захоплення пізніх схоластиків Декалогом на противагу Семи Смертним гріхам, що змінило традиційне сприйняття чаклунства, й прирівняло його до дияволопоклонництва;

- Вплив окремих фанатично налаштованих діячів Церкви, таких як серед всіх інших папа Іоанн XII (1316-1334) [4, с. 10];

- Бажання нажитися на майні засуджених;

- Розповсюдження серед простого люду примітивних магічних практик;

- Соціальні та природні катаклізми, які не мали в очах сучасників логічного пояснення причин, й викликали страх;

- Чисельне переважання жінок, які не брали участі у війнах [3].

Відправною точкою процесу багато хто вважає папську буллу у Іннокентія VIII «*Summis desiderantes*» [3, с. 19]. На той момент ґрунт був уже підготовлений вищезгаданими передумовами. На те, що це був не

тільки результат впливу папства, свідчить той факт що «полювання на відьом» проходило пізніше й на протестантських територіях, на які вплив папи не поширювався, що дає нам підставу вважати, що прямої залежності від конфесіональної приналежності не існувало. Не впливало це і на кількість жертв та обвинувачених. Так, масові страти в католицьких церквах Германії відбувалися на фоні майже відсутності таких в Іспанії та Ірландії, які були повністю католицькими країнами. Необхідно відмітити, що на рівні з інквізицією, переслідуванням відьом займалися й світські суди, що повертає нас до питання ролі інквізиції в розвитку цього процесу [2, с. 19].

Велику роль у полюванні на відьом безумовно відіграла інквізиція, але вона була не єдиною дієвою силою. Не лише інквізиція проводила розшуки та суди.

Звинувачення когось у чаклунстві не треба було підкріпляти доказами. Використання тортур та наклепи, посилювали страхи населення, а бажання наживи підштовхувало до нових пошуків «відьом». Переслідуванню відьом також посприяла нова технологія книгодрукування.

Період історії, що охоплює часові рамки з XV по XVII століття прийнято називати «полюванням на відьом» – етапом історії, настільки дискусійним, що суперечки про неї ведуться до цих пір. Незважаючи на те, що інквізиція зіграла безперечно найважливішу роль в запуску цього процесу, ми не маємо права всі наслідки списувати на її діяльність.

Список використаних джерел:

1. Шпренгер, Якоб. Молот ведьм: [средневековый трактат] : пер. с лат. / Якоб Шпренгер, Генрих Инститорис ; вступ. ст. С.Г. Лозинский ; пер. Н. Цветков . – СПб. : Амфора, 2006 . – 524 с.
2. Делюмо Ж. Ужасы на Западе / / Жан Делюмо ; пер. с фр. – М. : Голос, 1994. – 416 с.
3. Канторович Я. А. Средневековые процессы о ведьмах. – М.: Книга, 1990. – 221 с. – (Репринтное воспроизведение издания 1899 г.)
4. Тарновський В. Ведьмы / Пер. с нем. А.Волкова.– М.: Слово, 1994.– 48 с.

Яковлєв А.В.,
аспірант кафедри історії слов'ян
Донецького національного університету імені Василя Стуса

РОЛЬ ПОДВІЙНОГО ГУМОРУ В СРСР

Прийшовши до влади у 1917 р. за допомоги збройного повстання, більшовицька партія, з часом, підпорядковувала собі усі сфери людського життя. Політичний (безумовно), економічний, культурний розвиток країни тепер подавався з бачення влади, а будь-який спротив карався, якщо не смертною карою, то ув'язненням. Тоталітарна держава на цьому не ставила крапку, а намагалася створити тип людей, який відкинув би усілякі особистісні проблеми та зосередився на побудові радянського «світлого майбутнього» одночасно прославляючи партію та її лідерів. Пропаганда СРСР через радіо, друковані ЗМІ, а потім і через телебачення створювало образ щасливої країни, якою керують мудрі та віддані своїй честі вожді та комуністична партія.

У спробі взяти під контроль людську свідомість (яка піддавалась впливу радянської освіти, культури та самої буденності), більшовицька пропаганда порушує питання сміху та гумору пересічної людини. Виходячи з того, що жарти про революцію та радянський лад несли величезну загрозу, партійне керівництво взяло курс на так звану націоналізацію сміху в СРСР. Виникає офіційна сміхова культура, що визначається владою та є нічим іншим як рупором пропаганди. Разом з цим явищем існувала також народна сміхова культура, неофіційний гумор, що проявляв себе через спілкування між людьми та був зовсім протилежним офіційному дискурсу. Таким чином, можемо говорити про подвійний гумор у СРСР: той, що подавався державою та опозиційний владі народний гумор.

Дослідниця Т. В. Іванова виділяє декілька різновидів гумору, що несуть у собі різні функції [1]. У випадку з радянським повсякденням можемо співвідносити кожен з видів гумору з реаліями тодішнього життя. Так, для держави був корисний гумор як зброя, який направлений на численних внутрішніх та зовнішніх ворогів та який перетворювався у інструмент правлячої еліти для контролю суспільства (у даному випадку найзручніший елемент сміху – сатира, що є найвищою формою критики). Використовувався гумор і як засіб установлення контакту і передачі ін-

формації (через розміщення у радянських ЗМІ фейлетонів на злободенні внутрішні та міжнародні теми, що писалися простою та народною мовою, через що були популярними у читацькому середовищі). Офіційний гумор ставав також своєрідним вихователем радянських людей, який у простій формі доносив до них складну інформацію, яка легко запам'ятовувалась та повинна була розповсюджуватися через мільйонні тиражі різнорівневих газет, журналів тощо. Щоб уникнути перекосів у звітуванні, радянська пропаганда постійно втручалася у діяльність сатириків та роботу ЗМІ, про що свідчать численні партійні документи [2]. Офіційний гумор, офіційна сміхова культура СРСР корегувала та сприяла зміні поведінки та світосприйняття людини у інтересах тоталітарної держави.

Найяскравіший приклад офіційного гумору СРСР – сатиричний журнал «Крокодил» (наймасовіший тираж, що складав більше 6 мільйонів) та інші радянські республіканські видання: «Перець» (Україна), «Вожик» (Білорусь), «Ніангі» (Грузія) тощо. Журнали, використовуючи сатиричні форми, викривали «пережитки капіталізму» у свідомості людей, засуджували шкідливі звички, спонукали до плідної праці, показували переваги соціалістичного ладу та планової економіки над капіталістичним Заходом, нещадно критикували зарубіжних «імперіалістів» та «ворогів миру».

На противагу офіційній риториці існував народний гумор, який у лексах тоталітаризму активізував свою компенсаторну (ту, що звільняє) функцію. Завдяки ній радянська людина втікала від життєвих реалій, від жаху перед владою (важливо відзначити, що компенсаторний механізм також діє й у випадку з офіційним гумором: зовнішній ворог стає не таким загрозливим через спрощення його образу) [3, с. 15-16]. Народний гумор був своєрідним щитом, за яким приховувалося справжнє ставлення до держави та політики, він виступав засобом повсякденного опору громадськості тоталітарній владі. Дана протидія найяскравіше проявилася у безлічі жартах та анекдотах, які у випадку з СРСР ставали «крихітною революцією» та засобами, що «формували нові думки у мозку» [4, с. 259].

Анекдоти зображували абсурдність деяких моментів життя в СРСР та завуальовано показували бажання людей щось змінити у радянській буденності. Нижче наведемо деякі приклади таких розповідей. Це анекдот, який кидає тінь на епоху Сталіна:

«Літні люди на демонстрації несуть плакат: «Дякуємо товаришу Сталіну за наше щасливе дитинство!»

– Ви що, з глузду з'їхали? Коли у вас було дитинство, товариша Сталіна ще на світі не було!

– За це й дякуємо!» [5].

Інший приклад демонструє безглуздість та непотрібність революції в країні:

«Революція звершилася. Комуніст запевнює свою матір:

– Ну, тепер у нас всього буде вдосталь: і їжі, і товарів! Ще й закордон пускати будуть!..

Мати радіє у відповідь:

– Ну зовсім як при царі!» [6].

Або навіть взагалі відкрито висміює владну політику:

«Думка, що виражена словами, називається ухил. Ухили бувають лівими та правими.

За лівим ухилом є хліб у місті, але немає на селі.

За правим є на селі, але нема у місті.

При точному дотриманні генеральної лінії партії хліба нема ані в місті, ані на селі.

За загниваючого капіталізму хліб є і в місті, і на селі» [7].

Радянська влада, вбачаючи у такій «революції» загрозу, жорстоко розправлялася з розповідачами цих жартів та анекдотів. Керуючись статтею 58 Карного кодексу РСФСР (була відмінена лише у 1961 р.) такий гумор розцінювався як «Пропаганда або агітація, що містить заклик до повалення, підриву або послаблення Радянської влади...» [8]. Незважаючи на це, анекдоти ширилися теренами Радянського Союзу.

Анекдот слугував рупором або «таємним голосом» громадян СРСР, що репрезентував голос колективної ідентичності, яка була відмінною від ідентичності, яку формувала держава. Ці жарти виражали культурну свідомість мешканців країни, а також висвітлювали заборонені думки, що у свою чергу кидало виклик ідеології та соціально-економічній політиці СРСР. Однак, анекдоти ще більше підкреслювали расові, етнічні, національні або гендерні відмінності та проблеми.

Добре усвідомлене у правопорушенні, радянське суспільство знаходило засоби передачі через рідних та друзів анекдотів, тим самим розповсюджуючи заборонені думки. При обміні цими розповідями радянські

громадяни були обізнані про свої «незаконні дії», але тим не менш продовжували ділитися ними як засобом співчуття і подолання труднощів у повсякденному житті. Люди не стали б ризикувати, розповідаючи анекдоти, якщо б не мали впевненості у тому, що людина, почувши жарт, не поділяла настроїв або не розуміла контексту [9].

Отже, розглядаючи історію радянського суспільства, можемо казати про існування офіційного та народного гумору. Перший існував на державному рівні та контролювався владою. Він був інструментом пропаганди, що дозволяв людині бути причетною до радянської системи та репрезентувати себе як рівноправного громадянина у країні робітників та селян. Народний гумор та, зокрема, анекдоти дозволяли людині вийти за межі штучного суспільства, заявити про себе як про вільну особистість, яка може висловлюватися та критикувати правлячу верхівку, незважаючи на відповідальність.

Список використаних джерел:

1. Иванова Т. В. Юмор – это серьезно [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psyvision.ru/stati-2/ya-i-drugie/147-humorser>.
2. О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении: [сб. документов и материалов / сост. Л. Климова]. – Москва: Мысль, 1972. – 635 с.
3. Иванюшкин А. А. Политический юмор как фактор взаимодействия общества и власти: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.01 / А. А. Иванюшкин. – М., 2006. – 22 с.
4. Lauchlan I. Laughter in the Dark: Humour under Stalin / I. Lauchlan // *Le Rire Europeen*. – Press Universitaires De Perpignan, 2010. – pp. 257-274.
5. Анекдоты про Сталина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sovtime.ru/anedkot/stalin>.
6. Вольное слово народа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://anedkot.mylot.su/humor/4/15>.
7. Там само.
8. Статья 58 УК РСФСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stalinism.ru/dokumentyi/statya-58-uk-rsfsr.html>.
9. M. Smirnova. Community through Comedy: Cultural Consciousness in the Russian Soviet Anekdot. Retrieved from http://drum.lib.umd.edu/bitstream/handle/1903/14208/Smirnova_umd_0117E_13952.pdf.

НАПРЯМ 3. ІСТОРІОГРАФІЯ

Бараненко С.М.,

*аспірант кафедри спеціальних галузей історичної науки
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

МІЖ НАУКОВОЮ ДОЦІЛЬНІСТЮ ТА ІДЕОЛОГІЧНОЮ ЗААНГАЖОВАНІСТЮ: А. АНФІМОВ ЯК ІСТОРИК ПОМІЩИЦТВА

Радянська історіографія на тривалий час викреслила тему поміщицтва з поля зору дослідників. Це виходило з принципів державної ідеології, коли вивчення таких верств населення було небажаним, недоцільним та ідеологічно неправильним. Лише наприкінці 1950-х рр. дана тематика почала з'являтися в наукових колах завдяки симпозіумам з аграрної історії. Дослідники все частіше стали звертатися до поміщицької проблематики. Одним з таких авторитетних істориків був Андрій Матвійович Анфімов. Йому належать численні дослідження поміщицького, селянського землеволодіння та господарства в Російській імперії кінця XIX – початку XX ст. Розквіт його творчості припав на драматичний період в історії радянської історичної науки, коли панували жорсткі партійно-методологічні, догматичні установки та кампанія з наведення «ідеологічної дисципліни» [1].

У 1961 р. А. М. Анфімов видав монографію «Земельна оренда в Росії на початку XX ст.», у якій, узагальнивши велику кількість матеріалу, автор дослідив орендний земельний фонд Росії, склад орендарів, види оренди, форми орендної плати та ціни на землю напередодні революції 1905 р. [2]. Звичайно, як і в усій радянській історіографії поміщики показані нещадними експлуататорами селянства, для котрих оренда була засобом для цього напівкріпацького використання селян.

На основі захищеної докторської дисертації А. М. Анфімов видав у 1969 р. працю «Велике поміщицьке господарство Європейської Росії (кінець XIX – початок XX ст.)» [3]. Він зазначав, що становлячи значну частину земельної площі, поміщицьке землеволодіння знаходилося в руках

небагатьох земельних магнатів. Воно й наприкінці XIX – початку XX ст. залишалося в більшості своїй станово-дворянським, «зберігаючи свою напівкріпацьку природу». Незважаючи на те, що кріпосне право було скасовано ще у середині XIX ст., наприкінці цього періоду ще залишалися такі ознаки як наявність відрізків, концентрація кращих земель у володінні поміщиків, черезсмужжя [4, с. 47].

А. М. Анфімов підкреслював, що «в районах капіталістичного поміщицького господарства великі маси селян, що були бідно наділені землею, продовжували експлуатуватися поміщиками як дрібні землероби, дрібні хазяйчики, наділи яких дозволяли поміщикам знижувати заробітну плату робітників» [5, с. 62]. Проте він вважав неправильним стверджувати, що в усіх поміщицьких господарствах були відсутні прогресивні ознаки, адже деякі були забезпечені своїм інвентарем і зовсім або майже не пов'язані з напівкріпацькою експлуатацією селян [6, с. 79]. Автором також зазначається, що від початку XX ст. до 1914 р. поміщицьке капіталістичне господарство не тільки відновило свої позиції, з яких воно тимчасово відійшло в кінці XIX ст., а й висунулося вперед. На це вказують такі факти, як зростання матеріально-технічної бази господарства, підвищення агротехніки, поліпшення порід худоби тощо [7, с. 182]. Поміщики ставали власниками промислових закладів, власниками цінних паперів тощо, перебудовуючи сільське господарство. Таким чином змінювалася поміщицька психологія – вони перетворювалися на капіталістичних підприємців [8, с. 288].

Посилення курсу на ресталінізацію на початку 1970-х років призвело до «наведення порядку» в історичній науці. Критиці були піддані дослідники так званого «нового напрямку», у тому числі й А. Анфімов. Його було звільнено з посади завідуючого сектором історії Росії періоду капіталізму. У важких умовах ідеологічного тиску на історика, він був змушений відмовитися від позицій, які були висловлені ним щодо рівня розвитку капіталізму в сільському господарстві Росії наприкінці XIX – початку XX ст. [9].

Незважаючи на гнітючу атмосферу та обмеження видавничої діяльності, у 1980-ті роки А. Анфімов підготував дві монографії, присвячені селянському господарству Європейської Росії межі XIX – XX ст. – «Селянське господарство Європейської Росії. 1881 – 1904 рр.» та «Економічний стан і класова боротьба селян Європейської Росії. 1881 – 1904 рр.». Вже у

першій А. Анфімов зауважив «помилковість тези про повсюдне переважання напівкріпацьких відносин у російському селі» [10, с. 7]. У другій постає винятково негативний образ поміщика, проти якого постали народні маси у боротьбі за справедливість. Автор зазначив, що, незважаючи на відмінності між самими селянами, вони мали спільного ворога – поміщиків і самодержавство [11, с. 206].

Таким чином, через послаблення ідеологічного тиску поміщицька тематика хоча й з'явилася в наукових дослідженнях радянської доби, все одно була обмежена лише проблемою землеволодіння. Зокрема А. М. Анфімов, звертаючись до неї, не уникнув притаманних епосі шаблонів і стереотипів у зображенні поміщицтва. У висновках радянський дослідник доводив, що сільське господарство опинилося в кризі, яку могла вирішити лише революція, таким чином він підводив цю проблему до проблеми визрівання передумов «Великої Жовтневої соціалістичної революції». Проте неможливо не відзначити багатий фактологічний та статистичний матеріали у працях дослідника, високий науковий рівень робіт.

Список використаних джерел:

1. Корелин А. П. Памяти Андрея Матвеевича Анфимова / А. П. Корелин, И. Н. Слепнёв // Россия сельская. XIX – начало XX века. – М.: РОССПЭН, 2004 [Електронний ресурс] – Режим доступу: iriran.ru/files/AnfimovAM.doc.
2. Анфимов А. М. Земельная аренда в России в начале XX века / А. М. Анфимов. – М.: Изд. Акад. наук СССР, 1961. – 208 с.
3. Анфимов А. М. Крупное помещичье хозяйство Европейской России (к. XIX – н. XX в.) / А. М. Анфимов. – М.: Наука, 1969. – 394 с.
4. Там само. Позиція 3
5. Там само. Позиція 3
6. Там само. Позиція 3
7. Там само. Позиція 3
8. Там само. Позиція 3
9. Корелин А. П. Указ. праця. Позиція 1
10. Анфимов А. М. Крестьянское хозяйство Европейской России 1881 – 1904 / А. М. Анфимов. – М.: Наука, 1980. – 239 с.

11. Анфимов А. М. Экономическое положение и классовая борьба крестьян Европейской России. 1881 – 1904 гг. / А. М. Анфимов. – М.: Наука, 1984. – 232 с.

Темірова Н.Р.,
професор кафедри спеціальних галузей історичної науки
Донецького національного університету імені Василя Стуса

СУЧАСНЕ ОСВОЄННЯ ІСТОРІЇ ДОНБАСУ

Історіографія історії Донецького регіону – відносно молода, проте достатньо щільна, що дозволяє з'ясувати напрям еволюції наукового погляду на його минуле. До такого аналізу звертаються практично всі вітчизняні дослідники, проводячи предметний історіографічний аналіз, виходячи з конкретних зацікавлень. Метою даної розвідки є аналіз доробку сучасних науковців щодо вивчення історії Донецького регіону та виявлення незаповнених лакун.

Потужний імпульс історія Донбасу отримала на початку 1990-х рр. внаслідок кардинальних суспільно-політичних перетворень в Україні. Тематика регіональної історії змінилася за рахунок сюжетів, вивчення яких за радянських часів було неможливим, чому сприяло розширення доступу до архівосховищ.

Визначний внесок у вивчення процесу заселення та господарського освоєння Донбасу в XVI–XVIII ст., так званого Дикого Поля, зробив В. Пірко. Він є автором кількох монографій і великої кількості статей вказаної проблематики [1, 2]. Науковцем був зібраний унікальний матеріал, опрацювання якого дозволило сформулювати наукову концепцію заселення Донецького регіону. Він дійшов висновку, що лише стосовно кінця XVIII ст. можна говорити про заселення території Донбасу. Ретельне вивчення документальних матеріалів дозволило зруйнувати цілий ряд стереотипних помилок, спростувати міфи стосовно часу заснування деяких міст сучасного Донбасу, зокрема Донецька, Маріуполя, Бахмута.

Наступна група досліджень присвячена соціально-економічному розвитку в другій половині XIX – на початку XX ст. І. Довжук показав, що

Донбас справляв надзвичайно великий вплив на індустріальний розвиток Наддніпрянщини уже наприкінці XIX ст. Свіжим мотивом у контексті становлення Донбасу як індустріального у дореволюційний період стало вивчення діяльності підприємців, що, наприклад, знайшло відображення у працях І. Довжука, О. Щербініної [3, 4]. Новою в аналізі соціально-економічних і політичних процесів у дореволюційному Донбасі стала оцінка становища регіону у складі Російської імперії як колонії, що, зокрема відбилося на будівництві залізниць, оскільки в першу чергу споруджувалися магістралі, які сполучали українські землі з московським промисловим районом [3, с. 310].

Історія Донбасу XX ст. по суті була заново написана. Чималий внесок науковці зробили у вивчення регіону в умовах тоталітаризму [6, 7]. Зокрема З.Лихолобова відзначила, що метою репресивних дій було розв'язання політичних і соціально-економічних проблем, які становили загрозу «радянській» моделі суспільства. Великою мірою вони спрямовувалися на зміцнення монополії центру по відношенню до периферії. Повною мірою це стосувалося Донецького басейну – специфічного регіону СРСР.

Не втрачає актуальності тема Донбасу у Другій світовій війні. В середовищі донецьких істориків домінувала концепція «Великої Вітчизняної війни». В її рамках до уваги взяті різні аспекти проблеми: воєнні операції, окупаційний режим, рух Опору, стан господарства, освіти, культури тощо. В. Нікольський долучився до вивчення діяльності ОУН у регіоні. Автор відзначив, що підпілля Організації Українських Націоналістів, виступаючи однією із складових руху Опору в Донбасі, обмежувалася пропагандою та агітацією. За його спостереженням, націоналістичний рух не набув поширення в Донбасі [8]. На даний момент становище регіону в роки Другої світової потребує переосмислення.

В окремий напрям можна виділити дослідження соціальної історії регіону радянської доби. М. Алфьоров і Н. Шипік зосередилися на вивченні соціально-демографічних процесів протягом 1939–1959 рр. [9, 10]. Автори до наукового обігу ввели чимало нових джерел і на цій основі здійснили аналіз міграційної політики радянського уряду в Донбасі, перебіг міграційно-демографічних процесів та їхній вплив на економічний розвиток регіону. К. Кузіна та З. Лихолобова чи не вперше проаналізували соціально-економічні процеси, що відбувалися протягом 1950 – 1980-х рр. у

малих і середніх шахтарських містах Донбасу, де робота на підприємствах вугільної промисловості складала основу життєдіяльності її мешканців [11]. Вони виділили два етапи, розмежовані серединою 1970-х рр., і показали, що на першому відбувалися позитивні зрушення у міській інфраструктурі, які надалі загальмували та наростали кризові явища як у вугільній галузі, так і у соціальній сфері шахтарських міст.

Нагромадження фактичного матеріалу зумовило появу на межі 1990-х – 2000-х рр. робіт узагальнюючого характеру. Модерній історії Донбасу присвячені узагальнюючі монографії А. Міхненка, А. Саржана. Зокрема А. Міхненко показав Донбас в умовах капіталістичної трансформації суспільства, розглянувши процес надходження інвестицій і розвитку підприємництва, робітничий рух і політичні партії та громадські об'єднання [12]. В контексті регіональної проблематики доби Української революції висвітлені проблеми наростання кризи, хід громадянської війни. Вивчений Донецький регіон у міжвоєнний період 1921–1941 рр.: реалізація непу, соціалістична індустріалізація, колективізація сільського господарства, трагедія голодомору. Показаний і Донбас у воєнні та перші повоєнні роки (1941–1950 рр.). У такий спосіб виклад фактичного матеріалу доведений до середини ХХ ст. Хронологічним продовженням стала праця А. Саржана «Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х років ХХ ст.» [13]. Автором проаналізовано основні тенденції еволюції державної соціально-економічної політики. Доведено, що, незважаючи на певні позитивні зрушення, соціально-побутове обслуговування мешканців регіону залишалося на доволі низькому рівні, потреби у сфері культури, охорони здоров'я задовольнялися не повною мірою. Поява цих робіт засвідчила сформованість у загальних рисах уявлення про розвиток Донбасу.

У 2014 р. з'явилися одразу шість нарисів авторства фахівців із різних періодів української історії – О. Доніка, Г. Папакіна, Т. Чухліба, Л. Якубової та інших [14, 15, 16]. Вони відкрили галерею досліджень, присвячених історії Донбасу. Окрім регіонального спрямування, праці вказаної серії об'єднує загальноукраїнський контекст і намагання історичну ретроспективу залучити до пояснення причин сучасної драматичної ситуації в регіоні.

Отже, сучасні українські науковці здійснили справжній інформаційний прорив щодо історії Донбасу. На даний момент вихоплені найяскра-

віші сторінки біографії регіону: колонізація, модернізація, формування «радянськості» Донбасу, етно-соціальний розвиток краю. Потребують уваги дослідників соціально-економічні процеси наприкінці ХУІІІ ст. – в першій половині ХІХ ст., становище регіону в роки Української національно-демократичної революції, регіон у роки Другої світової війни, соціально-економічний поступ Донбасу в другій половині 1950-х – першій половині 1970-х рр., процеси в регіоні в 1990-ті рр.

Список використаних джерел:

1. Пірко В. О. Заселення Донеччини у ХVІ–ХVІІІ ст. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. – 180 с.
2. Пірко В. О. Заселення і господарське освоєння Степової України в ХVІ – ХVІІІ ст. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – 224 с.
3. Довжук І. В. Промисловий розвиток Донбасу в системі економіки Наддніпрянської України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – Луганськ: Видавництво СНУ ім. В. Даля, 2003. – 312 с.
4. Щербініна О. В. Іноземні капітали у вугільній та металургійній промисловості Донбасу і Придніпров'я (1861 – 1914). – Донецьк : Юго-Восток, 2006. – 192 с.
5. Бут О. М., Добров П. В. «Економічна контрреволюція» в Україні в 20-30-і роки ХХ ст.: від нових джерел до нового осмислення. – Донецьк: УкрНТЕК, 2002. – 316 с.
6. Лихолобова З. Г. Тоталітарний режим та політичні репресії в Україні в другій половині 1930-х років (переважно на матеріалах Донецького регіону). – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 280 с.
7. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 623 с.
8. Нікольський В. М. Підпілля ОУН(б) у Донбасі. – К.: Ін-т історії України, 2001. – 178 с.
9. Алфьоров М. А. Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток Донбасу (1939-1959 рр.). – Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2008. – 192 с.
10. Шипік Н. Соціально-демографічні процеси в Донбасі у 1943-1955 рр. – Донецьк, 2013. – 112с.

11. Кузіна К. В., Лихолобова З. Г. Соціально-економічні процеси у монопрофільних шахтарських містах Донбасу (1950–1980-ті роки). – Донецьк, 2010. – 335 с.
12. Михненко А. М. Новейшая история Донецкого бассейна. – Донецк: Сталкер, 1998. – 296 с.
13. Саржан А. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х років ХХ ст. – Донецьк: ООО «Лебедь», 2004. – 412 с.
14. Донік О. М. З історії індустріального освоєння Донбасу (XIX – початок ХХ ст.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – 60 с.
15. Папакін Г. В. Донбас на «чорній дошці»: 1932–1933. Науково-популярний нарис. – К., 2014. – 44 с.
16. Якубова Л. Д. Етнонаціональна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи в світлі сучасного етапу українського націотворення. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2014. – 109 с.

Халхунов С.О.,
аспірант кафедри історії України
Кіровоградського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

УКРАЇНСЬКА РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО ВІЙСЬКОВИЙ ЧИННИК РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ 1917 РОКУ

Метою даного наукового повідомлення є визначення головних етапів та проблемних пріоритетів історіографічного дослідження військових чинників революційних державотворчих процесів в Україні 1917 року.

Радянські історики дотримувалися генеральної лінії радянської історичної концепції, яка полягала у визнанні пріоритетів формування Української Соціалістичної Радянської Республіки. Запорукою цього була важлива роль Робітничо-селянської Червоної Армії (РСЧА), яка захистила більшовицьку владу від «контрреволюції» і «зовнішньої інтервенції». Всі інші військові формування, які не входили до складу РСЧА, або протистояли їй, розглядались радянськими істориками як ворожі, контррево-

люційні. Українські національні військові підрозділи УНР у кращому випадку згадувалися як сторона, що обстоювала інтереси буржуазно-поміщицьких кіл на чолі з Українською Центральною радою, яка мала підтримку іноземних держав [10, с. 39].

В полі зору дослідників УРСР постійно перебували питання організації та діяльності в Україні загонів Червоної гвардії, перехід на бік «соціалістичної революції» і Рад солдатських мас фронту і розвал Російської імператорської армії. Зокрема, праці Л. Дещинського і П. Гарчева слідували вищезазначеній концепції [5]. Аналізуючи радянську історіографію досліджуваної проблеми історик В. Голубко поділяє її на декілька етапів. Перший етап охоплює 1920–ті роки. Провідне місце серед питань, пов'язаних з дослідженням боротьби більшовиків за владу в Україні належало військовим аспектам. Передусім це – організація боротьби проти поширення впливу Української Центральної ради в регіонах, зокрема на селянство [1; 2; 6; 8].

Для вітчизняної історіографії 1930–х – початку 1950–х років був характерним відхід від військової проблематики. Очевидно після закінчення Другої світової війни Йосип Сталін розцінював зростання авторитету військових, як загрозу особистій владі. Тому у другій половині 1940–х на початку 1950–х років переважають праці в яких домінує тематика зміцнення позицій Комуністичної партії. Відповідно і акцент в оцінках історії революційної боротьби ставився на керівну роль більшовицьких політичних діячів. Спостерігалася тенденція до применшення ролі військового фактору у революційних подіях 1917 – початку 1918 рр. Утвердилася думка, що війська відігравали другорядну роль у поваленні самодержавства і захопленні більшовиками влади, зокрема й на території України. Тема національного військового будівництва Центральної Ради у даний період радянськими істориками майже не досліджувалася.

Від другої половини 1950–х до середини 1960–х років в радянській історіографії знову зросла увага науковців до вивчення військового фактору в революційних подіях 1917 – початку 1918 рр. Армія розглядалась, в цей період, як сила, що допомогла більшовикам захопити владу в регіонах. Серед наукових праць можна виділити дисертаційну роботу та статті А. Ткачука, а також монографії П. Голуба, М. Френкіна, М. Якупова в яких розглядалися проблеми революціонування царської армії форму-

вання т. зв. «революційного фронту соціалістичної революції» в 1917 році [11; 4; 12; 13].

Характерною рисою вітчизняної історіографії другої половини 1960-х років став поступовий відхід від монопартійного бачення проблеми революційних подій 1917 – 1918 років. Проте, лише в другій половині 1980-х років відбувається поляризація методологічних підходів у їх висвітленні. Передусім це стосувалося оцінки місця армії у розгортанні революційного і національно-визвольного руху в Україні, українського військового руху, українсько-російської війни, національного військового будівництва, діяльності провідних українських політичних та військових діячів. Суспільно-політичні зміни в СРСР наприкінці 80-х років активізували інтерес українських радянських істориків до національного військового руху і його ролі. Частина істориків продовжувала обґрунтовувати правомірність усталених в радянській історіографії поглядів на ці питання, інша – навпаки спростовувати [7; 9].

Отже, як бачимо радянська історіографія не розглядала окремо проблематику української національної військової політики. Ідея пролетарської революції в концепції радянської історіографії виключала можливість досліджувати окремо взяті питання українського національного руху. Через такі обставини рівень наукової розробки даної проблематики був низький. Головною проблемою радянської історіографії було визначення ролі армії в процесі боротьби за встановлення влади більшовиків. Внутрішньополітичні обставини в СРСР визначали певні тенденції в історичній науці. Погляди на роль солдатських мас в революційних подіях змінювались. Але оцінка в радянській історіографії українського військового руху була упередженою і назагал негативною.

Список використаних джерел:

1. Бош Е. Национальное правительство и Советская власть на Украине. – М., 1919 – 54 с.;
2. Бош Е.Б. Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации. – М., 1925. – 272 с.;
3. Гарчев П. І. Червона гвардія України у боротьбі за владу Рад. – К., 1983. – 150 с.;
4. Голуб П.А. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов /март 1917 – февраль 1918 г. – К., 1958. – 256 с.;

5. Дещинский Л. Е. Деятельность большевистской партии по завоеванию солдатских и матросских масс в условиях подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март 1917 – февраль 1918 гг.) (На материалах Юго-Западного, Румынского фронтов и Черноморского). – Львов, 1984. – 488 с.;
6. Какурин Н.Е. Стратегический очерк гражданской войны. – Москва – Ленинград, 1926. – 160 с.;
7. Кичий И.В. Борьба за власть Советов на Правобережной Украине. – Львов, 1986. – 151 с.;
8. Майоров И. Из истории революционной борьбы на Украине (1914–1919). – К., 1922. – 112 с.;
9. Романчук О. Ультиматум. Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою. – К., 1990 – 64 с.;
10. Солдатенко В. Ф. Становлення української державності і проблема збройних сил (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) // Український історичний журнал. – 1992. – № 5. – С. 38–51;
11. Ткачук А.Г. Революционное движение в армиях Юго-Западного и Румынского фронтов накануне и в период Великого Октября 1916 – февраль 1918 г. Автореферат на соискание уч. ст. д. и. н. – К., 1968. – 50 с.;
12. Френкин М.С. Революционное движение на Румынском фронте. 1917 г. – март 1918 г. – М., 1965 – 365 с.;
13. Якупов Н.М. Большевики во главе революционных солдатских масс 1917 – январь 1918. – К., 1967 – 247 с.

Чеканов В.Ю.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільно-правових наук
Гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

ВИНИКНЕННЯ «ГЕНЕРАЛІЗУЮЧОГО ПІЗНАННЯ» В ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ

В історіографії досі практично не приділяється уваги розгляду категорії «малодослідженості», хоча вона нерідко виступає невід'ємною складовою функціонування і репрезентації розглядуваних проблем, особливо в стародавній та середньовічній історії. Недосконала репрезентація (наприклад, через втрату джерел) того чи іншого об'єкту історичного дослідження абсолютно не заважає представленню його в загальній сумі історичних знань. Це відбувається внаслідок того, що проблеми в історичній науці виникають відповідно до потреб часу і місця здійснення дослідження і не зникають в подальшому: вони стають для даного об'єкту дієвою формою його існування.

«Малодослідженість» сприяє розмиванню межі між власне історією та історіографією, тому що певні об'єкти історичного дослідження можуть бути адекватно представлені тільки завдяки широкому залученню історіографічних відомостей. Щось подібне до цього давно спостерігається в дослідженні історії первісного суспільства, яка не може бути представленою без залучення археології, етнології та антропології [1, с. 4].

Якщо малодослідженість об'єкту стає визначальною категорією його існування в історії, то в якому сенсі ми маємо право говорити про історію як про науку? Адже галузь знання, що аргументується з довічним існуванням в ній недосліджених об'єктів, напевно, не є наукою в тому ж розумінні, що інші, котрі аргументують з цим погоджуються. На межі XIX–XX ст. найбільш суттєві для нашої проблематики міркування висловили творці «філософії науки» – мислителі Баденської школи німецького неокантіанства П. Віндельбанд і Г. Ріккерт, які стверджували принципову відмінність природничих дисциплін від суспільних. Перші, на їхню думку, спрямовані на відкриття загального і тому є науками про закони, а другі – на відкриття одиничного в його історичній обумовленості, тому

вони є науками про події. Метод природничих дисциплін – узагальнюючий (*генералізуючий* за Г. Ріккертом), метод суспільних наук – описовий (*індивідуалізуючий*) [2, с. 199–200]. На запитання, як пізнання мінливого та одиничного можна рівняти з пізнанням законів, Г. Ріккерт відповідав, що вони співвідносяться через цінності, які відображають суспільну зацікавленість в існуванні індивідуалізуючих дисциплін, бо ті допомагають самовизначенню людини і суспільства [2, с. 200–201].

Теорія Г. Ріккерта дозволяє примирити зі специфікою історичного знання філософію науки, проте абсолютно не може задовольнити істориків: адже вона а priori відмовляє їм у можливості пізнання законів суспільного розвитку і ставить у залежність від чинника, що теж має мінливий характер – від цінностей. Якщо, за Г. Ріккертом, цінності проявляються у соціальній взаємодії через особистість [2, с. 201], тоді вони визначаються таким «цілим», що само складається з одиничних, випадкових подій.

Стає зрозумілим, чому філософія досить пізно звернулася до специфіки історії як науки. Ще Платон, один з творців західної філософської традиції, стверджував, що «війни, заколоти і битви», тобто, те, що складає зміст історії, є головною перешкодою пізнання; все це – «тіло», яке заважає мислителю досягти «чистого знання» [3, с. 17–18].

Однак методологія історії почала складатися без урахування того скептицизму щодо «науковості» історії, що висловлювали філософи. Історія приступила до *генералізуючого* пізнання «цілого» набагато раніше, ніж філософія науки спромоглася визначити його індивідуальний характер.

Ще Полібій (бл. 200 – 120 рр. до н.е.) у своїй «Загальній історії у 40 книгах» пише, що «пізнання минулого скоріше за будь-які інші знання може прислужитися на користь людям», що уроки історії «найвірніше ведуть до просвіти і готують до занять справами суспільства». Для нього історія – це «єдина наставниця, що навчає нас мужньо переносити удари долі», «від історії вимагається дати людям допитливим невмирущі уроки і напучення правдивим записом діянь та промов... принести користь читачам правдою оповідання» [4, с. 148, 244]. Як дати ці уроки і напучення? Так в історії з'являється те, що через 22 століття Г. Ріккерт назвав *генералізуючим пізнанням*. Поки що це не засіб метаісторичних пошуків. Це всього лише спосіб *показати* (Полібій не випадково називає історію «видовищем» [4, с. 148]), яким саме чином «майже весь відомий світ підпав під єдину владу римлян протягом неповних п'ятдесяти трьох років». Ра-

ніше події, зауважував Полібій, «відбувалися нібито розрізнено, бо кожна з них посідала своє особливе місце, мала особливі цілі і кінець. Починаючи ж з цього часу історія стає нібито одним цілим, події Італії та Лівії переплітаються з азійськими та еллінськими, і всі зводяться до одного кінця» [4, с. 149]. Але Полібій – не мислитель. «Ціле» для нього є не філософською категорією, а реалією часу, коли Рим став світовою державою, а Середземне море – внутрішнім озером римлян.

Полібія цікавив не «сенси історії». Нагадаємо, що навіть Платона він не зацікавив. Відчуття «сенсу історії» як філософської категорії у Полібія ще немає. Його цілі при написанні «Загальної історії» суто конкретні: «вельми багато істориків описали окремі війни і деякі супровідні події; але, наскільки принаймні нам відомо, ніхто навіть не намагався дослідити, коли і яким чином почалося об'єднання і облаштування всього світу» [4, с. 149].

Таким чином, ми можемо встановити висхідну точку і визначити початковий характер «генералізуючого» пізнання в історичній науці, з якого в Новий час розвилася історіософія.

Список використаних джерел:

1. Алексеев В.П., Першиц А.И. История первобытного общества / В.П. Алексеев, А.И. Першиц. – М.: Высшая школа, 1990. – 351 с.
2. Радугин А.А. Философия. Курс лекций / А.А. Радугин . – М.: Владос, 1995. – 304 с.
3. Платон. Федон. Пир. Федр. Парменид / [ред. А.Ф. Лосев, В.Ф. Асмус, А.А. Тахо-Годи]. – М.: Мысль, 1999. – 528 с.
4. Полибий. Всеобщая история / отв. ред. А.Я. Тыжов. — Т.1. – СПб.: Наука, 1994. – 496 с.

НАПРЯМ 4. АРХЕОЛОГІЯ

Костенко А.В.,

*кандидат історичних наук, бібліотекар з питань координації
Херсонської централізованої бібліотечної системи*

ДОСЛІДЖЕННЯ ВІКТОРОМ ГОШКЕВИЧЕМ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ЧОРНОБАЇВКИ

Село Чорнобаївка Білозерського району Херсонської області годі назвати широковідомим у вітчизняній археологічній науці. Разом з тим історія дослідження археологічних пам'яток поблизу села розпочалася ще наприкінці ХІХ ст. Ці дослідження, як і започаткування професійної археології в Херсоні загалом, пов'язані в першу чергу з іменем Віктора Гошкевича (1860-1928 рр.). Загалом його науковий доробок та життєвий шлях добре відомий, тож ми вважаємо за можливе в межах цієї публікації не спинятися на ньому детальніше.

В часи В. Гошкевича Чорнобаївка ще не мала сучасного статусу села і навіть назви. Поселення, засноване наприкінці ХVІІІ ст. козаком Петром Чорнобаєм на землях Херсонського міського управління, називали Чорнобаєвими хуторами. З документів Херсонського губернського земства відомо, що у 1859 році хутори налічували лише 60 дворів, в яких мешкало 239 поселян [6, с. 80].

Однак саме це невелике поселення в березні 1896 р. стало місцем важливого археологічного відкриття. Тоді херсонський промисловець Едуард Шульц звернувся до В. Гошкевича з проханням атрибутувати бронзову статуетку, нібито знайдену місцевими мешканцями в одному з урочищ. В. Гошкевич одразу ж зрозумів, що перед ним високоякісна давньогрецька робота. Йому вдалося з'ясувати, що статуетка походить з кургану, розташованого за три кілометри на північ від Херсона. Двоє місцевих мешканців лютневими ночами провадили грабіжницькі розкопки цього кургану. Крім статуетки, вони знайшли в могилі інші речі, в тому числі, золоті. Останні вони продали місцевому ювелірові за 30 карбованців. Коли до нього навідалася поліція, було вже пізно. Золоте намисто з дрібних

намистин і три кільця, згорнуті з товстого дроту, ювелір перелив у два невеликі злитки. Усі інші знахідки, в тому числі вже згадану статуетку, Е. Шульц придбав за один карбованець. Тоді ж, у березні 1896 р., В. Гошкевич дослідив курган, який отримав назву Херсонського (нагадуємо, що Чорнобаєві хутори тоді адміністративно належали до міста Херсон), і встановив, що під невисоким насипом знаходилося єдине поховання. У могилі були виявлені скіфські та античні предмети V ст. до н. е. Головною ж знахідкою В. Гошкевича були уламки бронзового диску дзеркала, які дозволили з'ясувати призначення статуетки. Вона була лише руків'ям розбитого на уламки дзеркала – видатного витвору іонійської мистецької школи. Насамперед завдяки цій знахідці Херсонський курган набув широкої популярності серед археологів та мистецтвознавців [3, с. 14-15].

Резонансна історія зі знахідками в Херсонському кургані спонукала місцеву громадськість замислитися про можливість знаходження поблизу Чорнобаєвих хуторів інших старожитностей. 15 червня 1899 р. на засідання Херсонської міської думи винесли клопотання херсонки В. Рогожинської про дозвіл їй провадити своїм коштом розкопки на Чорнобаєвих хуторах. Пані Рогожинська найменше дбала про дослідження історії краю й прямо зазначала, що метою її розкопок є знаходження скарбів. При цьому вона побоювалася конкуренції й відмовилась назвати конкретні ділянки майбутніх пошуків. Міська дума задовольнила це клопотання, але висунула ряд зустрічних вимог: розкопки не повинні були відбуватися на землях сільськогосподарського призначення чи на дорогах і мали обмежитися виключно двома ділянками (на вибір В. Рогожинської). До того ж скарбошукачка мала також заручитися дозволом з боку Імператорської археологічної комісії і зобов'язатися, у випадку знаходження скарбів, передати визначену законом частку у власність міста [7, с. 48]. Втім жодних практичних наслідків цей порив до шукання скарбів не мав.

Більш ніж десять років по тому В. Гошкевич вирішив повернутися до дослідження курганів поблизу Чорнобаївських хуторів. Навесні 1912 р. він розпочав організацію учнівської археологічної експедиції, яка розпочалася 30 квітня. Варто зауважити, що до своєї діяльності В. Гошкевич завше прагнув долучити вчителів народних шкіл, училищ та інших навчальних закладів. Вони надавали йому важливі відомості про стан збереженості курганів, повідомляли про нелегальних скарбошукачів та їхні знахідки, разом з В. Гошкевичем досліджували давні пам'ятки. Шаноб-

ливе ставлення до старожитностей вчителі прищеплювали і своїм учням. З часом в Херсоні і його окрузі склався міцний гурток вчителів та учнів – відданих помічників В. Гошкевича. Польовим дослідженням за участі цих гуртківців археолог надавав особливе значення [2, с. 27].

У квітні 1912 р. допомогу в розкопках курганів поблизу Чорнобаєвих хуторів надали В. Гошкевичу 22 учні Херсонського комерційного училища разом з викладачем І. Новицьким та четверо добровольців з інших навчальних закладів. Вози для транспортування учасників розкопок, інструменти та харчі для них надав херсонський міський голова коштом міської скарбниці. Місцем дослідження обрали групу невеликих курганів поблизу вже згаданого Херсонського. Робота почалася о 7 ранку і опівдні в одному з курганів знайшли поховання. В. Гошкевич зосередив тут усі робочі сили. На глибині більше двох метрів археологи відкрили чимало кісток різних тварин (вочевидь рештки тризни). Продовжуючи розкопки, учні знайшли і рештки покійного: ребро і кістки рук. Лише надвечір було знайдено справді цікаву знахідку: денце античної чорнолакової посудини, прикрашеної вдавненими «пальметтами», який В. Гошкевич відніс до IV ст. до н. е. [1, с. 23].

Через кілька днів розкопки відновилися, цього разу досліджували три кургани. В першому з них на глибині майже три метри кам'яну плиту (можливо це була антропоморфна стела епохи бронзи, але пам'ятка не збереглася), але подальші розкопки не дали значних результатів. В другому кургані знайшлися лише кілька намистин скіфського часу і бронзова сережка зі скляною намистиною. В третьому кургані знайшли ще кілька кам'яних плит. Розкопки припинилися о 7 вечора, рівно через 12 годин після початку [7, с. 276].

30 вересня 1912 р. дослідження курганів під керівництвом В. Гошкевича відновилися. На розкопках працювали учні Херсонського комерційного училища разом з викладачем А. Стояновим та співробітником Б. Фармаковського в Ольвії Д. Грищенком. Сам В. Гошкевич так згадував про ці дослідження та їхні результати:

Розкопано було один курган заввишки аршин. Знявши насип, знайшли могильну яму і стали в неї заглиблюватися. Яма виявилася глибиною в три з половиною аршини; на дні її покійного не було; лежали тільки 6 невеликих кам'яних плит. В одній зі стін цієї ями намацали засипаний землею напівкруглий вхід. Попрацювавши до заходу сонця, вирішили про-

довжувати розкопки наступного дня. 1 жовтня стали виймати землю з відкритого напередодні входу, який виявився отвором видовбаної в глині невеликої поховальної камери. На дні її стали траплятися розрізнені кістки людини і коня. Кістки лежали в повному безладі: знайдені разом хребці людини, кістки рук та ніг, нижня щелепа, а черепа не виявилось зовсім. Знайдені бронзовий тригранний наконечник стріли й черепок. Очевидною стала картина розграбування поховання якимось грабіжником: він пробрався до поховальної камери через ту ж яму, відваливши камені, якими зазвичай закривався вхід; ось чому ці камені знайдені були обабіч від входу, на дні ями [1, с. 23-24].

На цьому розкопки В. Гошкевичем курганів поблизу Чернобаєвих хуторів завершилося, але обсяг археологічних пам'яток та старожитностей цієї локації не вичерпується. Достатньо згадати про знайдену, як вважається, поблизу Чернобаєвих хуторів стелу богині Кібели (у складі кишинівської колекції І. Суручана вона ще за життя В. Гошкевича потрапила до Херсона; детально про історію цієї колекції див: [4]). Археологічне дослідження околиць Чернобаївки тривало і пізніше, до нього долучилися, зокрема, І. Ратнер, І. Ємець, М. Оленковський та інші археологи [5, с. 30]. У 2008 р. в межах однієї з сільських садиб було знайдено поховання Черняхівської (Синтана-де-Муреш) археологічної культури.

Таким чином, попри те, що Чернобаївка не асоціюється сьогодні зі значними археологічними пам'ятками, В. Гошкевичем було відкрито поблизу неї ряд курганів, які здобули широку відомість (особливо ж Херсонський курган). Ці роботи були першими фаховими дослідженнями чорнобаївських околиць, археологічні ж відкриття наступних десятиліть розширили відомості про давню історію цього краю. Згадуючи сьогодні результати праці В. Гошкевича та його наступників, чорнобаївці отримують змогу простежити історію рідної землі з найдавніших часів.

Список використаних джерел:

1. Гошкевич Виктор. Ученические раскопки // Летопись Музея. – 1914. – № 3. – С. 22-24.
2. Костенко Антон. Залучення учнівської молоді до музейної археології: мета, реалізація, здобутки (херсонський досвід) // Пріоритетні напрями розвитку суспільних наук у ХХІ столітті: Матеріали міжнародної на-

уково-практичної конференції, м. Херсон, 26-27 лютого 2016 р. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 26-31.

3. Костенко Антон. Посилка «Кембридж – Херсон» або Про наукові контакти Еліса Міннза та Віктора Гошкевича // *Scriptorium Nostrum*. – 2016. – № 3(6). – С. 7-24.

4. Костенко Антон. «Утерянная коллекция» Ивана Суручана в Херсонском областном краеведческом музее // *Tyragetia*. – 2016. – Т. 10. – № 1. – С. 345-356.

5. Оленковський Микола. Археологічні пам'ятки Білозерського району Херсонської області. Каталог-довідник. – Херсон: Айлант, 2004. – 76 с.

6. Орлова Зоря, Ратнер Израиль. Из истории заселения Херсонщины. Краткий справочник. – Херсон, 1993. – 128 с.

7. Херсонский музей древностей. Сборник газетных статей и заметок. 1871-1928 гг. / сост. Виктор Черников. – Херсон: Наддніпряночка, 2012. – 506 с.

НАПРЯМ 5. АНТРОПОЛОГИЯ

Билык Е.Н.,

*доцент кафедры искусствovedения, литературоведения и языкознания
Харьковской государственной академии культуры*

Брагина Т.М.,

*доцент кафедры культурологии и медиа-коммуникаций
Харьковской государственной академии культуры*

МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЕ ПРОСТРАНСТВО ВУЗА КАК УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ

Особенности исторического развития и ускорение глобализационных процессов превращают большинство современных развитых обществ в мультикультурные единства. Мультикультурные реалии соответствуют новым вызовам времени и стимулируют пересмотр социальной релевантности концептуализации мультикультурности как феномена современного общества и мультикультурализма как политической идеологии, предлагающей стратегии нивелирования конфликтов между носителями различных культур.

Вызовы последних десятилетий – массовые миграционные процессы на фоне объединения Европы, глобализация – нарушили самоочевидность тезиса о замкнутости, самоуглубленности национальных культур. Не только культурологи, антропологи, социологи, но и педагоги, специалисты в области дидактики начали задумываться о поликультурности общества, сложности его управления и перипетиях обыденной жизни. Мишель Вевьерка, обозначив десятилетия «взрыва» дифференциации (1960-е – 1970-е годы), показал, что по прошествии полувека хоть и появилась политика мультикультурности в двух своих вариантах «интегративной» и «фрагментированной», но пока она не привела к заметному успеху. Подтверждением такого неуспеха, по мнению автора, становятся обнаруженные специалистами разных стран соответственно «новый»,

«культурный», «дифференцирующий» и «символический» расизм и ксенофобии [1, с. 16, 22-23].

Теория и практика мультикультурализма, на наш взгляд, наиболее тесно ассоциирована со сферой высшего образования. Многогранность феномена мультикультурализма позволяет учитывать соотношение общего и особенного, национального и этнического, универсального и уникального. В научной литературе представлен широкий спектр концепций мультикультурализма, обозначены его базовые принципы. Настоящее исследование представляет собой попытку экспликации одного из принципов мультикультурализма – диалог стран, традиций, идентичностей.

Цель статьи – обосновать возможность использования теории мультикультурализма в качестве теоретической основы формирования лингвокультурологической компетенции иностранных студентов в мультикультурной среде вуза.

Присутствие иностранных студентов в образовательной среде формирует в вузе мультикультурное пространство, объединяющее в одно коммуникационное поле носителей различных культур с уникальными и самобытными чертами. Преподаватели, работающие с иностранными студентами, занимаются поисками универсальных рецептов гармонизации межкультурных взаимоотношений, конституированием транскультурного пространства, учетом позиции Другого, репрезентированного личностью иностранного студента.

Исследования последних лет в области методики преподавания украинского и русского языков как иностранных характеризуются пристальным вниманием к лингвокультурной компетенции иностранных студентов, необходимость формирования которой ставит перед преподавателями новые задачи и новое понимание целей обучения. Значение лингвокультурного аспекта в преподавании этих языков бесспорно, поскольку коммуникативные, речевые ошибки, а также ошибки социо-культурного характера являются следствием незнания национально-культурных особенностей изучаемого языка.

Спектр мнений по исследуемой проблеме позволил выяснить, что лингвокультурная компетенция – это совокупность специальных умений и навыков по оперированию в практической деятельности системой знаний о культуре, воплощенной в определенном национальном языке. Иначе говоря, студент-иностранец в процессе обучения должен выработать

способность распознавать, адекватно воспринимать и соотносить смысловое содержание языкового знака с ассоциативно-образной мотивацией выбора того или иного слова сквозь призму ценностных установок своей национальной культуры.

Формирование лингвокультурной компетенции студентов идёт от изучения отдельных языковых фактов к анализу лингвокультурологических феноменов: концептов, стереотипов, образов и др. Следовательно, лингвокультурная компетенция должна быть представлена как действующая функциональная модель, в которой знак, языковое значение и культурный смысл единиц должны быть взаимно обусловлены, то есть система знаков должна раскрывать систему реальных знаний о культуре, представленных в виде модели, в которой собственно языковая картина мира углубляется до лингвокультурологической картины мира как компетенции.

Важной задачей преподавателя является создание реальных и воображаемых коммуникативных ситуаций. Для этого используются различные методы и приемы работы (ролевые игры, дискуссии, творческие проекты и др.). Вместе с тем, необходимо дать учащимся и наглядное представление о жизни, традициях, реалиях страны изучаемого языка. В решении этой проблемы может помочь использование современных технологий. В формировании мультикультурного пространства большую роль играют используемые в учебном процессе учебно-методические материалы, среди которых особое место принадлежит современным образовательным технологиям, ориентирующимся на медиа-сферу. Художественные фильмы в силу своей культурологической специфики являются эффективным способом репрезентации мультикультурного контекста образовательного процесса. Они заключают в себе большой объем этнокультурной информации, представленной визуально с использованием художественных изобразительно-выразительных средств. Знакомясь с художественным фильмом, иностранные студенты получают возможность не только соприкоснуться с культурой, бытом, традициями страны обучения, но и реконструировать чуждое культурное пространство, сравнить эти реалии с имманентными собственному культурному пространству чертами, элементами. Все это способствует развитию лингвокультурной компетенции иностранных студентов, в то же время становится системообразующим фактором формирования мультикультурного пространства

вуза. Практически любой художественный фильм на изучаемом языке может стать удобным и эффективным дидактическим материалом. Использование на уроках видеоматериалов позволяет задействовать следующие виды речевой деятельности: аудирование, говорение, чтение и письмо (при выполнении упражнений) – и решить ряд учебных задач внутри каждого вида деятельности.

При формировании лингвокультурной компетенции на уроках мы предлагаем и знакомство с кинофильмами, которые представляют украинскую этнографическую визуалистику. В частности, работу с художественным фильмом, снятым по произведению Н. Гоголя, а именно с фильмом Юрия Ильенко «Ночь накануне Ивана Купала» (1968 г.). Этот фильм представляет украинское поэтическое кино, поэтому его отличает особая символика, поэтика аудиовизуального текста и немногословность, что очень важно для понимания аудиовизуального медиатекста иностранными студентами. Целевой аудиторией данного для работы с указанным художественным фильмом являются иностранные студенты, как правило, уже обладающие базовыми знаниями, необходимыми для понимания речи актеров, построения ответов на вопросы по содержанию фильма, выполнения таких несложных речевых упражнений, как, например, описание внешности главных героев, а также обсуждения проблем, затронутых в фильме. В поэтическую ткань текста включаются диалоги героев, которые мы предлагаем рассматривать как реализацию жанра беседы в кинематографе.

Однако эффективная, с точки зрения обучения языку и культуре, работа с кинофильмами требует создания определённой системы упражнений. Традиционная поэтапная работа с фильмом, на которую опираются многие методисты, предложена Г.Г. Городиловой [2]. Работа с кинофильмом «Вечер накануне Ивана Купала» включает следующие этапы: 1) подготовительный (мобилизация знаний, введение языкового и страноведческого материала), 2) просмотр фильма, имитирование диалогов с экрана (отдельных фрагментов); комментирование студентами фрагмента, показанного без звукового сопровождения, с целевой установкой на употребление отдельных лексико-грамматических образцов; проигрывание отдельного фрагмента (драматизация); 3) обсуждение фильма, выполнение творческих заданий (после демонстрации).

Предметное и языковое содержание работы с кинофильмом при учёте требования направленности на организацию межкультурного взаимодействия позволило студентам расширить свои представления о жанре беседы, овладеть названным жанром, больше узнать об украинской культуре, истории и украинском национальном характере. Работа с художественным фильмом также открывает иностранным студентам прекрасный мир творчества Николая Гоголя, знакомит с великолепным образцом украинского поэтического кино. Выбор методов и приемов работы над видеоматериалом практически не ограничен и зависит как от уровня подготовки студентов, их индивидуальных особенностей и способностей, так и от фантазии и находчивости преподавателя. Процесс формирования лингвокультурной компетенции с использованием художественных фильмов этнокультурного содержания создает условия для превращения образовательного пространства вуза в поле межкультурной коммуникации. Перспективами дальнейших исследований выступает изучение специфики использования различных медиа-ресурсов в формировании мультикультурного пространства вуза.

Список использованных источников:

1. Вевьерка М. Формирование различий / М. Вевьерка // Социологические исследования. – 2005. – № 8. – С. 13-24.
2. Городилова Г. Г. Обучение речи и технические средства / Г. Г. Городилова. – Москва: Русский язык, 1979. – 208 с.

Дуденок В.И.,
доцент кафедры истории и философии
Бердянского государственного педагогического университета

ДУХОВНОСТЬ КАК ПРОБЛЕМА ФИЛОСОФСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ

Проблема духовности принадлежит к вечным философским проблемам, являясь, по сути, лишь иным выражением вопроса о том, что есть Человек и какова его сущность. Как любой вопрос содержит в неявной форме и направление возможного ответа, так и формулировка проблемы Человека посредством вопроса о его духовности предопределяет особый аспект рассмотрения: не культивирование образа «простого обычного человека», не акцент на объективности и необходимости законов общественного развития и не сведение ценностных аспектов к познавательным, а прежде всего – рассмотрение человека как личности, как субъекта, обладающего суверенным Я. Поиск духовности предполагает ту стадию развития человека и общества, когда у идеального появляется собственная история, а у индивида – возможность самопознания и самодетерминации.

Возрождение интереса к проблемам духа и духовности само по себе симптоматично, поскольку свидетельствует о кризисе традиционных структур и ценностных установок: когда рушатся казавшиеся вечными внешние опоры, то закономерной становится обращённость к своей субъективности, поиск внутренних устоев и личностных ориентиров. В масштабах общества такая обращённость сопровождается, как правило, всплеском иррациональности, увлечённостью религией, теософией, мистицизмом, отказом от идеи общественного прогресса.

В своей сути духовность есть интенция (осознанное устремление) к «высшим» духовным ценностям, которые аккумулируют в себе общечеловеческое, характеризуются качествами безотносительности (абсолютности) и другодоминантности. Качество духовности предполагает возможность понять и принять ценностную позицию Другого.

В методологическом плане для анализа общественных явлений важно понимание того, что какой бы стороны общественной жизни мы ни коснулись, везде в своей основе есть Я и Другой, конкретные межличностные отношения, в которых только и можно найти истоки ответственности, совести, духовности и других феноменов, без которых немыслима че-

ловеческая цивилизация. Везде, где есть Я и Другой, мы находим личностное отношение, конкретный ценностный центр, который исчезает, как только хотя бы один из субъектов этого отношения заменяется реальностями особого рода – безличными духовными образованиями (если они и воспринимаются именно как безличные), – идеей, обществом, государством, божеством и тому подобное. При такой подмене зачастую происходит перерождение личного, ответственного отношения в абстрактное безответственное долженствование, возможность диалога утрачивается и начинается борьба идей. Идее, чтобы выжить, нужно бескомпромиссно отстаивать свою чистоту, человек же всегда больше, глубже и никогда не сводится, не охватывается полностью отстаиваемой им идеей.

В отношении «Я и Другой» Другой может быть не более, чем фоном, средой обитания, условием пробуждения самосознания. Стадия фона является закономерной ступенью в становлении человеческой личности, однако, развитие многих индивидов на этой ступеньке и останавливается. Следующей ступенькой можно назвать такое отношение, когда человек осознаёт равноценность Другого, его одинаковые с ним права. Но, чтобы осознать равноценность Другого, нужно быть способным занять дистанцию по отношению к себе, отнестись к себе в определённой мере критически. Эта специфически человеческая способность находит своё воплощение в таком свойстве человеческой психики как юмор. Символом этой стадии взаимоотношений является требование справедливости, а формой её воплощения в масштабах общества – правовое государство.

В качестве следующей ступеньки отношения «Я-Другой» можно выделить отношение другодоминантности. Как идеал такого отношения можно было бы назвать отношение материнское, если не видеть в нём господства биологических инстинктов. Кроме того, весьма часто в материнском отношении предопределяющим является отношение к ребёнку, как к своей живой собственности, как к результату своего труда, как к чему-то своему, но не как к равноправному Другому, что является источником недоразумений, когда дети вырастают. Отношение другодоминантности предполагает не поиск себя в Другом, но понимание и принятие Другого как в себе ценной личности. Подобное отношение не может быть ни чисто рациональным, ни сугубо инстинктивно-чувственным, его можно назвать доминирующей установкой, которая воспитывается и с которой сживаются.

Когда мы читаем в «элементарном руководстве» по теософии о неустанном упражнении в чистой, самоотверженной, полной милосердия любви, которая не ищет своего, следовательно и не может желать возврата за свои дары, то это и есть характеристика другодоминантного поведения [1, с. 48]. Это отношение всего бы проще можно было бы назвать словом «любовь», если бы не то препятствие, что любовь как таковая – всего лишь абстрактное понятие, в которое каждый вкладывает содержание в меру своей духовности, а любовь как практическое отношение стоит лишь того, чего стоит лишь человек, её ощущающий.

Другодоминантное отношение не совсем точно может быть выражено словосочетанием «Другой как цель для меня». Расплывчатость этого выражения – в том, что саму цель можно понимать по-разному, да и, достигнув цели, часто не знают потом, что с ней делать. Вернее было бы сказать не «цель», а «Другой как самоценность есть ценность для меня». То, что это именно отношение ценностное, хорошо иллюстрирует нередкая в жизни ситуация, когда мы пытаемся изменить Другого по своему образу и подобию, если же нам это удаётся, то теряем к нему интерес.

Другодоминантное отношение предполагает, что другое для меня более важно, более значимо, чем моё, что другое тоже стало моим, но моим не узкокорыстным и эгоцентрическим. Чтобы подчеркнуть различие этих двух ступеней «моего», в литературе часто употребляется понятие «надличностное сознание» или «сверхличное». Так, в вышеупомянутом руководстве по теософии говорится, что при переходе в мир иной сохраняется лишь содержание нашего сверхличного сознания, всё, что мы без отношения к своему себялюбию продумали, поняли, восприняли [1, с. 43].

С точки зрения эзотерической психологии нет прямого перехода от личностного самосознания к человеческому. Процесс расширения самосознания необходимо начинать с освоения надличностных уровней, постижения себя в качестве персонификации человечества. Трансперсональный опыт разных времён и разных культур, как правило, выделяет три этапа надличностного самосознания: трансцендентный, космический и подлинно человеческий. Суть первого типа самосознания наиболее ясно сформулирована в древнеиндийской системе Санкхья («всё это не моё», «меня нет»), второго – в индийской же средневековой системе Адвайта-веданта («всё это моё», «я есть»). Теоретическое выражение человеческого самосознания развивалось в русле немецкой классической философии

и получило своё наиболее развёрнутое воплощение в учении К. Маркса. Если в первом случае человек является персонификацией чистого бытия, тождественного чистому ничто, а во втором – персонификацией явленного бытия, тождественного вселенской «тьме вещей», то в третьем случае он является персонификацией человечества. В своей человеческой определённости человек является не чистым бытием и не всем миром, но миром человека.

Надличностное как единство личности с обществом хорошо схвачено в христианской религиозной идее троичности: Бог-Отец, Бог-Сын, Бог-Дух. Сын – личностное, Дух – надличностное, а чтобы не было пропасти между ними – есть Отец. Это уже и то, что выше меня, и – конкретное, родное.

Нередко понятие «надличностное» применительно к личности отвергается на том основании, что отождествляется с такими образованиями как партия, государство, нация и т.п. Можно сказать, что эти феномены есть по сути не над-, а безличные образования, термин же «надличностное» относится к индивиду и характеризует содержание его сознания. Нетрудно заметить, что прилагательное «надличностное» может иметь существительным только «сознание». А субъектом сознания может быть только личность. «Общественное сознание» есть не более, чем абстракция, это словосочетание имеет не то содержание, что общество – носитель сознания, термин «общественное» в данном случае указывает на качественные характеристики сознания.

Можно заметить, что словосочетание «надличностное сознание» включает в себе некоторое логическое противоречие: противоречие того рода, что и в словах «объективный дух» или «общечеловеческая ценность», или «объективная истина», «всенародное государство» и т.д. Ведь, строго говоря, если «объективный», то уже не «дух», ведь «дух» – явление субъективного порядка; если «общенародное» – то уже нет надобности в государстве и т.д. Чисто логическое противоречие в том, что соединяются слова, представляющие реальность разного рода, и получается, как в мистике, некое тождество субъекта и объекта. Но противоречие это сугубо формально-логическое, поскольку речь идёт об объективности особого рода, объективности духовного, которая по сути есть общезначимость. Так, Б. Пастернак, размышляя об искусстве, писал о том, что предельно субъективный круг действий человека и есть содержание ис-

кусства. Этот круг уже вне воли творца. Сверхличная предельная субъективность вместе с тем оказывается объективной [2, с. 15].

Таким образом, духовность есть интенция к «высшим» духовным ценностям, которые аккумулируют в себе общечеловеческое, характеризуются качествами безотносительности (абсолютности) и другодоминантности.

Список использованных источников:

1. Человек и его видимый и невидимый состав. – Е.П.Н1. – Калуга: Типогр. Калужского Губернского Земства. 1911. – 51 с.
2. Овчинников Н.Ф. Пастернак Б.Л.: поиски призвания (от философии к поэзии) // Вопросы философии, N4, 1990 г.

Михайлишина О.В.,

*студентка гуманитарно-экономического факультета
Бердянского государственного педагогического университета*

МЕСТО РАСИСТСКОЙ КОНЦЕПЦИИ В ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ

Перед социальной философией стоят сегодня новые вызовы. Один из них – соединить мудрость веков, логику истории со способностью чутко откликаться на нынешние происшествия и зигзаги исторического пути. Европейская культура и сегодня, когда рушатся привычные границы и устои общественной жизни, должна суметь сохранить и обосновать священные идеалы гуманизма, толерантности, самоценности человеческой жизни. Необходимость защищать принципы мультикультурализма, свободы совести заставляет философов снова задумываться о том, какие факторы являются системообразующими для современной цивилизации. Будем ли мы полагать в качестве таких цементирующих основ расовую принадлежность, обратим ли свои взгляды на всеобщность технологических процессов или станем уповать на культурную идентификацию, – от этого и зависят приоритеты нашей политики. Поэтому для социальной

философии так актуальны сегодня исследования проблем единства и многообразия всемирной истории.

В основе расистской исторической концепции лежит утверждение, что только представители арийских («высших») рас являются носителями культуры. До XX в. не существовало четкого определения термина «раса»: «...понятие «раса» долгое время использовалось и в обыденном общении, и в литературе, включая научную, для обозначения самых различных групп людей, не только собственно рас, но и этносов, групп этносов, культурно-языковых и языковых общностей, классов» [2, с. 258]. Понятие расы было введено французским этнографом Франсуа Бернье в 1684 г. В современной науке этим термином обозначаются исторически сложившиеся группы людей разной численности, характеризующиеся сходством морфологических и физиологических свойств. В настоящее время выделяют три большие расы: австрало-негроидную (негроидную), европеоидную и монголоидную.

К концу XIX в. в философских построениях истории раса заменяет и климат, и природу. Каждой расе приписываются различные психические качества, обусловленные особенностями физического развития. Так появляются теории национального духа или гения [1, с. 207]. Здесь берет свое начало культурная (социальная) антропология, а вместе с ней возникают и расистские концепции культур, ибо сама культура была признана производной как от физиологических, так и от психологических качеств индивида. Полагалось, что каждая раса имеет свои специфические качества, отображающиеся в особенностях мировоззрения, мировосприятия, способах мышления, которые и являются основой формирования культуры.

Л. Вольтман в своих работах писал о том, что люди разных рас по-разному воспринимают цветовую гамму, геометрические формы и имеют различные врожденные эстетические критерии, поэтому зародышевые клетки расы или индивидуума развиваются в духовном отношении по «предначертанному маршруту» [3, с. 39].

Арийская теория, которая отождествляла лингвистическую общность с расовой и культурной, оформилась также во второй половине XIX века. Она опиралась на два фундаментальных источника – это выпущенное в 1853 году четырехтомное «Эссе о неравенстве человеческих рас» французского графа Жозефа-Артура Гобино и книга англо-немецкого автора

Хьюстона Чемберлена «Устои XIX столетия» (1898 год). Гобино стоял у самых истоков антропологии, а также, по существу, был первым в XIX в., кто в развернутом виде сформулировал тезис о расовом неравенстве как объясняющем принципе исторического развития. Отсутствие научной аргументации основных положений социальной антропологии объясняло некоторую нелогичность этой теории: расовое превосходство белых представлялось очевидным и не аргументировалось какими-то социально-культурными доказательствами, более того, понятие «раса» является у Гобино крайне неопределенным. Автор трактует его не как совокупность реальных антропологических черт, но придает ему символический смысл. Однако такая интерпретация удобно вписывалась в существовавшую тогда историческую обстановку. А. Гофман в работе «Элитизм и расизм» упоминал, что «расовое превосходство белой расы представлялось очевидным и не требующим специальных доказательств фактом не только расистам в собственном смысле, но и многим сторонникам лозунгов свободы, равенства и братства, провозглашенных идеологами прогрессивной буржуазии в XVIII в.» [4, с. 128]. Предполагалось, что цивилизующее влияние европейцев приобщает остальные расы к всяческим «прогрессивным» (т. е. культурным) благам.

Цвет кожи служит для Гобино основанием выделения трех основных рас: белой, желтой и черной. Превосходство высшей, белой расы Гобино доказывает на основе рассмотрения культур – цивилизаций, которые были известны в истории человечества: индийская, египетская, ассирийская, греческая, китайская, римская, германская, аллеганская, мексиканская и перуанская. Причем и расы не являются однородными и подразделяются на различные вариации: к примеру, белая была представлена хамитами, семитами и яфетидами. Из яфетидов Гобино превозносит именно арийцев как расу владык, физически наиболее сильную и привлекательную. Таким образом, Гобино был представителем течения полигенистов, отрицающего единство человеческого рода.

Концепция множественных локальных цивилизаций Гобино предваряет наиболее значительные философско-исторические системы, рассматривающие всемирно-исторический процесс как смену замкнутых эквивалентных культур: теорию культурно-исторических типов Н. Я. Данилевского, морфологию культуры О. Шпенглера, концепцию локальных цивилизаций А. Тойнби. Гобино пророчил «закат западного мира» более

чем за полвека до того, как о нем возвестил Шпенглер: обоих мыслителей объединяет фатализм и пессимизм в оценке будущего европейской культуры [4, с. 136].

В отличие от Гобино Ж. Ляпуж построил более наукообразную теорию благодаря тому, что связывал особенности психических свойств людей и, соответственно, качества созданной ими культуры с определенной антропологической характеристикой – параметрами формы головы. Таким образом, получалось, чем длиннее голова человека, тем более он одарен, способен и т. д. «Длинноголовых» людей отнесли к европейской расе, которой присвоили роль создательницы всех великих культур в истории человечества.

Аналогичную концепцию развития человеческой культуры можно обнаружить в работах Чемберлена, сторонника нордической теории. Согласно ученому тевтонская раса, а соответственно, и тевтонская культура провозглашалась наивысшим достижением исторического развития в Европе.

Итоги такого исследования истории состояли в выводе о полноценных и неполноценных культурах, а соответственно, и народах. Одни народы шли по европейскому пути цивилизации, а другие оказались не способными к развитию. При этом умалчивалось, что остальные народы (а их большинство) имели свои исторические пути развития, которые привели к другому типу культур, часто отличающихся от христианской цивилизации Запада. Всякое разнообразие, отход от некоего линейного пути развития «высшей» расы, всякое «другое» в культуре рассматривалось как недоразвитое, неполноценное.

Таким образом, следует подчеркнуть, что и сегодня вопрос об истинности или ложности расистской теории остается открытым и злободневным. О несостоятельности расовой концепции истории свидетельствует то, что само понятие расы страдает неопределенностью, народов, не смешанных с другими, фактически не существует, а язык не может свидетельствовать о происхождении народа. Вместе с тем не стоит недооценивать расологию как теорию о происхождении отдельных цивилизаций, рас, народов. В заключение можно добавить, что сложности и противоречия эпохи глобализации заставляют нас обращать внимание прежде всего на поиск тех объединяющих факторов, которые помогут выжить современному человечеству и сохранить богатства нашей культуры.

Список использованных источников:

1. Авдеев В. Б. Русская расовая теория до 1917 года. Выпуск № 1. – М.: ФЭРИ-В, 2002. – 688 с.
2. Гобозов И. А. – Социальная философия. Учебник. М.:Издатель Савин С. А., 2003.-528 с.
3. Расовый смысл русской идеи. Выпуск 2 /Сборник статей под. ред Авдеева В.Б, Савельева А.Н. Серия «Библиотека расовой мысли»./ – М.: Белые альвы, 2003. – 576с.
4. Гофман А. Б. Элитизм и расизм (критика философско-исторических воззрений А. де Гобино) //Расы и народы. Вып. 7. М., 1977. – С. 128-142.

НАПРЯМ 6. ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

Бурий А.Р.,

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка*

КОСТЯНТИН ЛЕОНТЬЄВ І ВОЛОДИМИР СОЛОВЙОВ ЯК «ДЗЕРКАЛА» РОСІЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Як зауважував М. Бердяєв, «природа російської людини дуже поляризована. З одного боку, смиренність, зречення, з іншого боку – бунт, який викликаний жалем і вимагає справедливості. З одного боку – співчутливість, жалісливість, з іншого боку – можливість жорстокості; з одного боку – любов до свободи, з іншого – схильність до рабства» [2, с. 284]. Її відобразили у своїй філософській творчості К. Леонтьєв та В. Соловйов.

Костянтин Леонтьєв відчув сильний вплив морфологічної концепції М.Я. Данилевського з його теорією культурно-історичних типів, натуралістичним розумінням історичного життя цивілізацій, що проходять одні й ті ж цикли розвитку. К. Леонтьєв встановлює трифазний цикл розвитку будь-яких організмів – від рослин до держав і національних культур: 1) первинна простота, 2) квітуча складність і 3) вторинне змішувальне спрощення [5, с. 186]. Будь-який органічний розвиток, за К. Леонтьєвим, має початок і кінець (народження і смерть) і досягає своєї кульмінації в епоху «складного цвітіння», коли суспільство приходить до максимально диференційованої, різноманітної та різноманітної будови; суперечності нерівності – соціальної, естетичної, релігійної, моральної виявляють вищий розвиток і найбільш різке вираження; сильна державність і необмежене насильство утримують в цю пору культурно-цивілізаційну рівновагу. Пристрасть до рівності та змішання згубна для культур і цивілізацій та тягне за собою їхню старість і вмирання. Особливу роль тут відіграє поняття форми. «Форма є деспотизм внутрішньої ідеї, що не дає матерії розбігатися. Розриваючи пута цього природного деспотизму, явище гине.

Кулеподібна чи еліптична форма, якої набуває рідина за певних умов, постає формою, деспотизмом внутрішньої ідеї. Кристалізація є деспотизмом внутрішньої ідеї. Одна речовина... кристалізується призмами, інша – октаедрами і т.п. Інакше вони не можуть, інакше вони гинуть, розпадаються» [5, с. 186]. У своєму самодостатньому естетизмі К. Леонтьєв виходив з того, що закони естетики є найбільш всеосяжними не тільки порівняно з принципами релігійно-містичними («тільки для одновірців»), етичними та політичними («тільки для людини»), біологічними (тільки для «органічного світу»), але навіть у зіставленні з фізичними, хімічними, механічними і т.п. законами, які хоч і володіють настільки ж «всеосяжною екстенсивністю», але не настільки дивовижні, як естетичні, позаяк вони (закони фізики) «не приходять в зіткнення зі законами моралі». Визначаючи красу як «духовну сторону матерії», а «основний загальний закон краси» як «різноманітність в єдності», К. Леонтьєв робить висновок, що «милосердя, доброта, справедливість, самовідданість – все це тільки тоді і може виявлятися, коли є горе, нерівність становищ, образи, жорстокість і т.д.» [цит. за: 4]¹. Філософ пропонує дивитися на світ (у тому числі на суспільство й людські стосунки), принципово відволікаючись від питання про «страждання і кривди», «відкидаючи весь моральний вимір людини», займаючи позицію природодослідника або навіть математика, «який приймає тимчасово для своїх цілей тільки довжину лінії, ігноруючи ширину». Як зауважує М. Бердяєв, К. Леонтьєв переконує, що необхідно брати «тільки пластичний вимір історії і навіть на біль та страждання ... дивитися тільки так, як на музичні красоти, без яких і картина історії була б неповна і мертва. <...> Для розвитку великих і сильних характеристик необхідні великі несправедливості, тобто становий тиск, деспотизм, небезпеки, сильні пристрасті, заборони, забобони, фанатизм і т.д., одним словом, все те, проти чого бореться ХІХ століття» [1, с. 8]. Заради збереження естетичної картини світу в усьому його різноманітті К. Леонтьєв готовий пожертвувати не тільки ідеями соціальної рівності і справедливості в суспільстві, гуманізмом, співчуттям і т.д., але й усіми

---

¹ Щоб запобігти «помірному й акуратному благоденству мільйонів і мільйонів безособових людей», а водночас «розлиттю вбивчої бездушності», видавалися виправданими будь-які засоби: «державність та війни», «вимоги позитивних релігій», «поезія життя і навіть (на жаль, що робити!) у багатьох випадках порочні пристрасті й погані схильності людського роду» [цит. за: 4]. Таким чином, добро і зло, краса і неподобство, здоров'я і хвороба, свобода і насильство виступають у нього як взаємодоповняльні й однаково необхідні елементи буття, які стимулюють один одного. При цьому саме негативні моменти людського й суспільного буття (з погляду прихильників ідеї поступального прогресу) наділені, на думку К. Леонтьєва, силою, що стримує розпад, фактором, що підтримує в суспільстві стан «квітучої складності», різноманіття в єдиному.

принципами людської моралі, схвалюючи тиранію і війни, кріпосне право і жорстокі тілесні покарання, злочини й пороки як необхідні й «поетичні» явища, що становлять у сукупності «повноту» і «життєвість» дійсності. Філософ бачить світ у його протилежностях, крайнощах, непримирених полюсах життя. Йому однаково близькі елітарність аристократа і неосвічена протонародність; водночас йому ненависна середина: ліберали, демократи, різночинна інтелігенція, особливо ж – «середній європеєць», що є, за К. Леонтьєвим, «ідеалом і знаряддям всесвітнього руйнування»¹. Демократія в будь-яких її формах і виправданнях викликала у філософа асоціацію з пустелею, наповненою «піском рівності» (улюблений ним вислів Наполеона). М. Бердяєв наводить і такі слова К. Леонтьєва: «Мученики віри були при турках, навряд чи вони можливі при бельгійській конституції» [3, с. 625]. Перенесення ідеалів рівності та справедливості у царину культури, на його думку, означає практично уніфікацію творчості, нівелювання індивідуальностей і стилів, інтелектуальне усереднення, підміну справжніх культурних цінностей плоскими банальностями, тиражуванням шаблонів культури, повсюдне панування сірості, посередності, міщанства. Демократизація культури, її поширення «вшир» небезпечні для культури поступовим зниженням критеріїв цінності, розумових вимог, деградацією смаку, посиленням гнилого впливу, який чинить на культуру «натовп»². «Рівність досконалого суспільства», за яке ратують європейські та російські демократи, з погляду мислителя, – «рівність диких людей, які майже нічим один від одного не відрізняються у своїй порожнечі»³. «Зруйнувавши все старе, підкопавшись під усі попередні вірування, демократичний лібералізм на дав натомість нічого соборного й міцного... Бо хоч немає на землі нічого вічного, однак існують явища порівняно стійкі. *А стійким у людей є якраз те, що за суттю своєю суперечить демократичній свободі й тому індивідуалізму, який вона зумовлює*» [6, с. 408–409].

---

¹ «Що ж це за чеснота така, що встановила за ідеал для людства сучасного європейського трудівника середньої руки... і тільки!.. Жалюгідний ідеал!.. Жалюгідні люди... І що щиріші, що чесніші, що переконаніші, тим вони гірші й шкідливіші у своїй наївній помірності, у своїй тихо й покійно руйнівній «поступовищині»» [6, с. 409].

² Водночас з демократизацією в культуру вторгаються орди «всепожиряючих середніх людей», яких К. Леонтьєв називає «цивілізованими хамами».

³ Демократія як євдемонічна мрія Заходу (звернення всього світу у «вільно-рівний гуртожиток якихось «середніх» і розсудливих людей», абсолютно щасливих «одним мирним і справедливим поділом праці»), на думку К. Леонтьєва, суперечить всьому: естетичним ідеалам (що вимагає різноманітності характерів і становищ), релігійним віруванням (які пророкують кінець світу), моральним поняттям (вільний вибір добра і зла у гранично важких та небезпечних умовах), здоровому науковому раціоналізму (відповідно до якого, будь-який еволюційний процес спочатку прагне до своєї найвищої точки, а потім падає і деградує).

Іншу концепцію розвивав Володимир Соловйов, обстоюючи ідеал «всеєдності». Якщо К. Леонтьєв ідеєю «квітучої складності» абсолютизував нерозв'язність суперечностей російської дійсності, поляризованість російської культури та суспільного життя й естетично виправдовував цей стан як ідеал розвитку у всій його повноті та різноманітті, то В. Соловйов, розвиваючи ідеї «всеєдності» щодо різних явищ і процесів російської дійсності й російської культури, шукав засобів запобігти або компенсувати роздвоєність національної культури й абсолютизував її здатність з'єднувати народи, релігії, культури, синтезувати науку, мистецтво, релігію у філософії, пов'язувати воєдино істину, добро (чи благо) і красу як триєдиний Абсолют духовності¹. У цьому плані він розвивав улюблені ідеї Ф. Достоевського про те, що «краса врятує світ», що російська культура наділена «всесвітньою чуйністю», а тому – вселенською вибраністю (російський народ – «богоносець»). У ранній праці «Три сили» В. Соловйов вводить уявлення про дві полярні сили світової історії. Перша (на його думку, її репрезентує східний деспотизм, а в релігійному плані – іслам) «прагне підпорядкувати людство в усіх сферах і на всіх ступенях його життя одному верховному началу, в його винятковій єдності змішати і злити все розмаїття часткових форм, придушити самостійність особи, свободу особистого життя. Один пан і мертва маса рабів – ось останнє здійснення цієї сили» [7]. Друга сила (втілює Західну Європу і, насамперед, буржуазну цивілізацію Нового часу) протилежна першій: вона «прагне розбити твердиню мертвої єдності, дати свободу приватним формам життя, свободу особі та її діяльності; під її впливом окремі елементи людства стають вихідними точками життя, діють виключно зі себе і для себе, загальне втрачає значення реального істотного буття, перетворюється у щось абстрактне, порожнє, у формальний закон, а нарешті й зовсім позбавляється будь-якого сенсу» [7]². Цим двом негативним, руйнівним силам Сходу і Заходу протистоїть сила позитивна, творча. Адже сила Сходу, перша з двох, «виключає вільну множинність приватних форм та особистих елементів, вільний рух, прогрес»; так само і друга сила – сила буржуазного Заходу – по-своєму однобічна: вона «настільки ж негативно

---

¹ В. Соловйов мріяв не лише про здійснення культурного синтезу у формі «всеєдності» галузей культури, доступних універсальному творчому суб'єкту, а й про синтез релігій, зближення різних конфесій, які об'єднуються в ідеалі Вселенської Церкви; про єдність людської творчості і Божественного Творіння – у вигляді теургії; про єдність життя і культури, при якому культура – наука й (особливо) мистецтва – може перетворювати дійсність відповідно до ідеалів істини, добра і краси (завдання «життєбудівництва»).

² Загальний егоїзм і анархія, множинність окремих одиниць без будь-якого внутрішнього зв'язку – ось крайнє вираження цієї сили, яке може привести до кінця історії, до «війни всіх проти всіх», до «самознищення людства».

ставиться до єдності, до загального верховного начала життя, розриває солідарність цілого». Історіософська логіка В. Соловйова, у чомусь аналогічна гегелівській «Філософії історії» з її тріадою Сходу, античності та германського світу, диктує внутрішню необхідність третьої сили, «яка надає позитивного змісту двом першим, звільняє їх від винятковості, примирює єдиність вищого начала з вільною множинністю часткових форм та елементів, творить таким чином цілісність загальнолюдського організму та дає йому можливість внутрішнього тихого життя» [7]¹. До цих підстав своєї філософії історії мислитель додає третю – з його погляду, найсуттєвішу. Мотиви, завдяки яким слов'янству і, насамперед, російському народові надається таке виняткове значення, лежать не в площині месіанства чи національної гордині. Радше підстави, до яких апелює В. Соловйов, споріднені з національним самозреченням, проklamованим західниками. Це обраність, так би мовити, від протилежного, але тим очевидніше для філософа, схильного до містичних осяянь та інтуїтивних «проривів», неминучість і непорушність такої вибраності.

Список використаних джерел:

1. Бердяев Н. К. Леонтьев – философ реакционной романтики / Н.А. Бердяев // Леонтьев К. Восток, Россия и Славянство. – М.: Эксмо, 2007. – С. 3–27.
2. Бердяев Н. Судьба России / Н.А. Бердяев // Судьба России: сочинения / Н.А. Бердяев. – М.: ЭКСМО-Пресс; Х.: Фолио, 1998. – С.267–476.
3. Бердяев Н. Философия неравенства / Н.А. Бердяев // Судьба России: Сочинения / Н.А. Бердяев. – М.: ЭКСМО-Пресс; Х.: Фолио, 1998. – С. 479–730.
4. Кондаков И. Дихотомия русской культуры в XIX веке / И.В. Кондаков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kulturolog.ru/library/culturology/i-v-kondakov-russkaya-kultura-kratkij-ocherk-istorii-i-teorii/8/4/>

---

¹ Надаючи слов'янству, й насамперед Росії, історичної і значною мірою трансцендентальної місії, пов'язаної з об'єднанням всього людства на засадах «солідарності цілого», переважання єдності, верховного елемента життя, пов'язаного з примиренням людства на загальному, вселенському шляху, яке не виключає ні свободи, ні прогресу, ні множинності та варіативності розвитку, ні багатства особистісних індивідуальностей, В. Соловйов свідомо вибудовував утопію, прекрасно віддаючи собі звіт у тому, як мало годиться сучасна йому Росія для ролі рятівниці й об'єднаниці людства, носійки історичного прогресу, свободи, багатства особистості й духовного плюралізму. Радше філософ мав на увазі велику за своїм потенціалом, змістовним багатством і творчою неповторністю російську культуру, яка до цього часу вже займала помітне місце в європейській та світовій культурі. Інша підстава історіософії В. Соловйова – геополітичне становище Росії між Сходом і Заходом – наштовхує на гіпотезу про її посередницький характер у стосунках між Європою та Азією в плані культурному, релігійному, політичному і т.п.

5. Леонтьев К. Византизм и Славянство / К.Н. Леонтьев // Восток, Россия и Славянство / К.Н. Леонтьев. – М.: Эксмо, 2007. – С. 127–237.
6. Леонтьев К. Из «Варшавского дневника» / К.Н. Леонтьев // Восток, Россия и Славянство / К.Н. Леонтьев. – М.: Эксмо, 2007. – С. 406–570.
7. Соловьёв В. Три силы / Вл.С. Соловьёв [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/soloviev/trisily.html>

Горбань Р.А.,
*кандидат філософських наук,
доцент кафедри історії мистецтва та гуманітарних дисциплін
Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва
Львівської національної академії мистецтв*

ПЕРСОНАЛІСТИЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА ЧЕСЛАВА СТАНІСЛАВА БАРТНІКА

Герменевтика як система дослідження, методи якої використовують сучасні науки, відіграє визначальну роль у пізнанні дійсності. Як «мистецтво розуміння» вона зародилася з двох світоглядних парадигм, що утворюють європейську культуру – античної та християнської. Її джерела слід шукати в давньогрецькій філософській думці, передусім Платона й Арістотеля. Як дисципліна герменевтика постала з християнської екзегези – науки інтерпретування Святого Письма. Засади теорії інтерпретації заклали німецький філософ і теолог межі XVIII–XIX ст. Ф. Шлейєрмахер, котрого вважають родоначальником загальної науки герменевтики, ним було сформульовано універсальний принцип наукової інтерпретації будь-якого тексту, що отримав назву «герменевтичного кола». На становлення філософської герменевтики та формування нових її течій у добу постмодерну найвагоміший вплив мали М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер і П. Рікер, концепції яких генерують розуміння цієї науки і донині. Про те, що герменевтика не втрачає своєї актуальності у філософському й богословському дискурсах сьогодення і має принципове значення для розвитку вітчизняної науки, свідчить той факт, що в 2013 році розгляду питань, пов'язаних з герменевтикою традиції та сучасності у теології й філософії,

було присвячено спецвипуск академічного журналу «Філософська думка», до якого включені роботи американських, німецьких й українських дослідників. У передньому слові до читачів цього наукового видання висловлено думку про вагомість герменевтики в контексті релігійного ренесансу постсекулярної доби та зазначено: «Тема герменевтики традиції не лише єднає теологію та філософію, але й дозволяє поглянути на відношення сучасної гуманітаристики до релігії в часи після модерну» [1, с. 6].

Особливу роль герменевтика відіграє в персоналістичній філософії й теології та вона мало висвітлюється українськими науковцями. Певні аспекти цього питання піднімались у наукових студіях Ю. Чорноморця, Г. Христокіна і Р. Завійського в контексті дослідження російської релігійної філософії та неопатристичної православної теології, зокрема Г. Фроловського, В. Лоського й С. Булгакова. Зовсім недослідженою в Україні лишається концепція персоналістичної герменевтики нашого сучасника, польського теолога і філософа, послідовника Кароля Войтили і засновника Люблінської школи персоналізму, професора Чеслава Станіслава Бартніка.

Католицький богослов і філософ-персоналіст Ч. С. Бартнік визнає ключову роль герменевтики в системі наукового знання та присвячує їй філософсько-теологічну працю «Персоналістична герменевтика» (1994), де в персоналістичній площині герменевтика постає як спосіб пізнання світу і людини, завдяки якому відкривається особовий світ людини й особове начало дійсності. Герменевтику Ч. С. Бартнік розглядає як метод пізнання дійсності особи та наполягає на його універсальності, спираючись на німецького науковця Г. Ф. Масра, який уперше звернув увагу на широкі можливості герменевтики щодо застосування її методів у різних наукових дисциплінах. Приступаючи до роботи над згаданою працею, він пише: «Слід поставити акцент на фундаментальній герменевтиці, великій, універсальній, в якій будуть вдосконалюватись інші, менші її ділянки» [2, с. 11]. Концепцію персоналістичної герменевтики Ч. С. Бартнік як представник неотомізму, послідовник персоналістичної теології Івана Павла II і палкий прихильник курсу католицького оновлення (*aggiornamento*), проголошеного на II Ватиканському Соборі, створює в дусі антропоцентричної переорієнтації теології, що полягала у засвоєнні богословськими науками інструментарію феноменології, екзистенціаль-

ної герменевтики, німецької філософської антропології та персоналізму. У трактаті «Теологічна методологія» (1998) польський богослов стверджує, що герменевтика та її метод значно допомагають людському пізнанню і мисленню, сприяють упорядкуванню думок, удосконалюють наукові методи і способи пізнання, розвивають самоусвідомлення людини, а в персоналістичній системі вони стають універсальним знаряддям, оскільки дають можливість зрозуміти не лише сам феномен особи, а й дослідити його в контексті всієї дійсності [3, с. 387].

На переконання Ч. С. Бартніка, персоналістична герменевтика є потрібною для розбудови на системних, наукових засадах сучасної антропології як цілісної філософії людини. Адже в його інтерпретації людська особа постає як суб'єкт і об'єкт наукового пізнання, вона є тим, хто творить герменевтику в значенні явища і процесу, науки і методу.

У персоналістичній герменевтиці Ч. С. Бартніка важливим є встановлення категорії мови та слова як засобів і чинників персонації, а не просто формального чи матеріального буття. У його концепції мова тісно пов'язана з людиною в її індивідуальній і спільнотній іпостасях, а також з усіма площинами, які зумовлюють процес відносин-зв'язків (*relatio*) особи. Важливим тут є дослідження й встановлення контактнопersonального модусу існування людини як індивіда і як спільноти. Йдеться про основні площини: людину, Бога і Світ як виміри особової екзистенції та співвідношень (*relatio*). У такому аспекті герменевтика постає рефлексією мови над собою, способом розуміння мови, відповідного її тлумачення й спостереження. Мова і спілкування – це насамперед функції розумних, особових істот. Мова є сферою пізнання і контакту в сприйнятті дійсності, способом вираження всіх особових відносин-зв'язків (*relatio*) з власною особою та іншими особами, групами і спільнотами. Завдяки їй здійснюється роль особи на суспільній сцені. На думку польського мислителя, невід'ємною похідною мови стає практичне застосування у площині пізнання, творення і формування знань, життєвого спілкування, творчості, здійснення себе у відношеннях (*relatio*) з іншими. Без усіх цих аспектів не було б особового життя ні в індивідуальній, ні в спільнотній площинах. Мовою можна вважати будь-який знак чи систему знаків, організованих з метою контакту осіб, людини з предметом чи вираження себе, своїх думок, суспільної об'єктивізації, творчості, тому в остаточній перспективі вона становить матеріально-духовний спосіб реа-

лізації особового світу в його найглибших покладах і в його зворотних реляціях до усієї дійсності. В будь-якому випадку вона стає посередником спілкування і відношень (*relatio*), що виражає особове буття в його повноті. Фундаментальною категорією мови виступає «слово», яке у персоналістичній і теологічній інтерпретації отримало три основні прояви: Бога, світу та людини. Усе це скомпоновано у персоналістичну концепцію герменевтики Ч. С. Бартніка та становить його особистий здобуток.

Однією з визначальних категорій герменевтики є «розуміння». У концепції Ч. С. Бартніка воно означає опанування за допомогою розуму суті речей і явищ, встановлення зв'язків з іншими речами і явищами та виведення об'єктивних висновків у формі тверджень [2, с. 116]. Інструментами герменевтичного пізнання виступають мислення, роздуми, оцінка, зіставлення, які мають на меті якомога повніше й глибше проникнути в суть речей і явищ та з'ясувати сенс досліджуваного об'єкта. Усе це можливе за участю розуму особи, її інтелекту, а тому носить особовий характер. Звідси, на думку польського філософа, розуміння слід розглядати як персоналістичну категорію, яка має своє коріння в особі, а також служить особі та її розвитку.

Особливе місце в персоналістичній герменевтиці Ч. С. Бартніка займає проблема її верифікації. Тому багато уваги вчений приділяє питанню правди, зокрема висуває тезу про існування об'єктивної правди в категорії модальності буття, а також ставить питання про співвідношення правди і досвіду, правди і етики та розглядає проблему прозопоїчної категорії правди. Особливо важливим здобутком польського мислителя стало обґрунтування історичності правди та самого історизму, як окремої категорії.

Сучасна герменевтика велике значення приділяє філософському тлумаченню історії. Цей аспект особливо розвинули німецькі філософи М. Гайдеггер і Г.-Г. Гадамер, під впливом яких формувалась персоналістична концепція Ч. С. Бартніка. На переконання польського персоналіста, герменевтику слід будувати на факті вкорінення людської особи в історії та її подіях. З огляду на це і персоналізм, і герменевтика тісно пов'язані з категорією історичного. Історію слід сприймати як прояв людської особи, самовираження людини, виявлення її особової сутності. Історія допомагає зрозуміти людину, структуру її внутрішнього світу. Тому, на переконання Ч. С. Бартніка, історія стає своєрідною герменевтикою, пояснен-

ням, розумінням і «відкриттям людини» [2, с. 112]. Подібно й історію можна зрозуміти тільки крізь призму людини, її особового буття. Саме в історії людська особа розвивається, реалізує себе та стає зрозумілою. Тому ключовим аспектом герменевтики слід вважати історичну інтерпретацію дійсності, насамперед особового світу людини.

У персоналістичній герменевтиці, яку вибудовує католицький теолог і філософ Ч. С. Бартнік, фундаментальною основою розуміння та інтерпретації буття виступає не інтелект, а особа, розум же є лише складовою її структури. Пізнання, розуміння та відкриття дійсності здійснює особа. Таким чином, з'ясовуючи роль і значення особи в процесі пізнання, польський персоналіст розширює межі традиційної герменевтики.

Список використаних джерел:

1. Герменевтика традиції та сучасності у теології та філософії. Спецвипуск *Sententiae IV* журналу «Філософська думка». – Вінниця: Інститут філософії ім. Г. Сковороди НАН України; Вінницький національний технічний інститут, 2013. – 370 с.
2. Bartnik Cz. St. Hermeneutika personalistyczna / Czesław Stanisław Bartnik. – Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1994. – 338 s.
3. Bartnik Cz. St. Metodologia teologiczna / Czesław Stanisław Bartnik. – Lublin: nakł. autora, 1998. – 512 s.

Гордієнко О.О.,
аспірант кафедри соціальної філософії, філософії освіти
та освітньої політики
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

**ЕЛЕМЕНТИ «ЖОРСТКОГО» ТА «М'ЯКОГО»
МЕНЕДЖМЕНТУ В ТЕОРІЇ М. ВЕББЕРА:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

Варто звернути особливу увагу на дослідження відомого соціолога ХХ ст. Макса Вебера. Основна ідея його напрацювань полягає в жорстко формалізованому, центральному розподілу праці – бюрократичному впорядкуванні справ, інструкцій та функціонування взагалі. Тобто М. Вебер пропонує теорію раціональної бюрократії, яка дуже плідно використовувалася менеджерами-практиками починаючи з 20х рр. ХХ ст. по наш час. М. Вебер запропонував наступні принципи бюрократичної концепції організаційної структури:

- ієрархічна побудова організації;
- ієрархія наказу, побудована на легальній владі;
- підпорядкування нижчестоящого працівника вищестоящому і відповідальність не тільки за свої дії, але і за дії підлеглих;
- спеціалізація і поділ праці за функціями;
- чітка система процедур і правил, що забезпечує однаковість виконання виробничих процесів;
- система просування і перебування на посаді, заснована на вміннях і досвіді і яка вимірюється стандартами;
- орієнтація системи комунікацій як в організації, так і поза нею на написання правила [1, с. 125].

Термін «бюрократія» М. Вебером використовувався для позначення раціональної організації, приписи і правила якої створюють фундамент ефективної роботи і дозволяють боротися з фаворитизмом. Бюрократія розглядалася ним як якийсь ідеальний образ, найбільш ефективний інструмент управління соціальними структурами і окремими структурними одиницями.

На думку Вебера, жорстко формалізований характер бюрократичних відносин, чіткість розподілу ролевих функцій, особиста зацікавленість бюрократів в досягненні цілей організації призводять до прийняття своє-

часних і кваліфікованих рішень, заснованих на ретельно відібраної та перевіреної інформації.

Бюрократію як раціональну машину управління характеризують:

- жорстка відповідальність за кожну ділянку роботи;
- координація в ім'я досягнення організаційних цілей;
- оптимальне дію безособових правил;
- чітка ієрархічна залежність [1, 126].

Отже, згідно основних характеристик «бюрократичної моделі» М. Вебера, стає зрозумілим, які саме характеристики присутні жорсткому менеджменту, на яких засадах здійснюється управлінська діяльність та за допомогою яких принципів здійснює діяльність адміністративний апарат.

Але...в останній час суспільство метадинамічне, тому відбуваються зміни практично у всіх сферах діяльності суспільства, і з часом, бюрократична модель сприяє появі новій адаптивній (органічній) гнучкій моделі соціального управління. Органічний моделі стали застосовуватися недавно. Свою назву (органічні) вони отримали через схожість з організмом. Вони здатні змінюватися. Їх основні характерні риси наступні:

- 1) висока гнучкість;
- 2) помірне використання формальних правил і процедур;
- 3) децентралізація управління отже участь рядових працівників у прийнятих рішеннях;
- 4) невелика кількість рівнів управління;
- 5) широка відповідальність працівників [2, с. 95].

Враховуючи особливі риси органічної моделі управління, можна стверджувати, що вони також притаманні м'якому менеджменту. Внаслідок чого, ми з впевненістю можемо констатувати, що м'який менеджмент як сучасна управлінська стратегія отримує найбільші рейтингові бали, більш того, все більше людей надають перевагу м'яким методам управління не тільки окремим елементам, а й цілими конгломератам бізнесу.

Список використаних джерел:

1. Кемко С.В. Основы психологии менеджмента / Кемко С.В. – Коломия: «Интеллект-Нова», 2016. – 421 с.
2. Гетьман О. О., Шаповал В. М. Економіка підприємства: Навч. посіб. – 2-ге видання. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 488 с.

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

«ТАВРІЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ
НАУКОВІ ЧИТАННЯ»

(м. Київ, 27-28 січня 2017 р.)

Підписано до друку 30.01.2017. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 7,67. Тираж 100. Замовлення № 0217-375.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39 95 80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.